Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
LYRASIS members and Sloan Foundation

http://www.archive.org/details/titiliviipatavin04livy

Livius, Titus

TITI LIVII

PATAVINI

HISTORIARUM LIBRI

QUI SUPERSUNT OMNES

TOMUS QUARTUS

1795

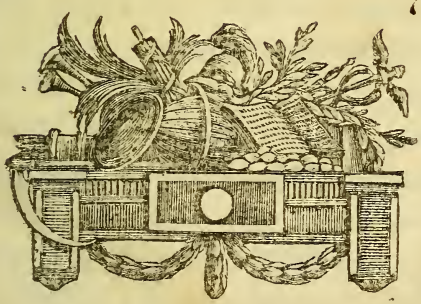

MANNHEMII
Cura & Sumptibus Societatis literatæ
M DCC LXXIX

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER X

EPITOME

Coloniæ deductæ sunt Sora, & Alba, & Carseoli. Marsi in deditionem accepti sunt. Collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, quum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum a Valerio consule tunc tertium lata est. Duæ tribus adjectæ sunt, Aniensis & Terentina. Samnitibus bellum indictum, & adversus eos sæpe prospere pugnatum est. Quum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio & Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo

esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, & morte sua victoriam ejus pugnæ populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui jurejurando obstrictus, quo majore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Census actus est. Lustrum conditum. Censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia, & trecenta viginti duo.

I.

L. GENUCIO, Ser. Cornelio consulibus, ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ. Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat; sed possederant Samnites. Eo quatuor millia hominum missa. Eodem anno Arpinatibus Trebulanisque civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis sollicitatos compertum: capitaque conjurationis ejus, quæstione ab consulibus ex senatusconsulto habita, virgis cæsi ac securi percussi. Tamen, ne prorsus inbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta est; quod nunciabatur, ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum signis est: & ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu; donec, altero specus ejus ore (nam pervius erat) invento, utræque fauces congestis lignis accensæ: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia noviſſime in ipsas flammas, dum evadere tendunt, absumta. Marcis Livio Dentre & Æmilio con-

U. c. 450. a. C. 302.

L. Genucio, Ser. Cornelio Coss.

Latrones in spelunca obpressi.

U. c. 451. a. C. 301.
M. Livio, M. Æmilio Coss.

fulibus, redintegratum Æquicum bellum. Coloniam, ægre patientes velut arcem fuis finibus inpositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Ceterum tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam adfectis rebus solos per se Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus causſa

C. Junius dictator.

dictator diceretur C. Junius Bubulcus. Is, cum M. Titinio magistro equitum profectus,

Æquos subigit.

primo congressu Æquos subegit; ac, die octavo triumphans in urbem quum rediſſet, ædem Salutis, quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.

Cleonymus Lacon.

II. Eodem anno classis Græcorum, Cleonymo duce Lacedæmonio, ad Italiæ litora adpulsa, Thurias urbem in Sallentinis cepit. Adversus hunc hostem consul Æmilius missus prœlio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori: Sallentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos, in quibusdam annalibus invenio: & Cleonymum prius, quam confligendum esset cum Romanis, Italia excessisse. Circumvectus inde Brundisii promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, quum læva inportuosa Italiæ litora,

dextra Illyrii Liburnique & Istri, gentes feræ, & magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad litora Venetorum pervenit. Ibi expositis paucis, qui loca explorarent, quum audisset, tenue prætentum litus esse, quod transgressis, stagna ab tergo sint inrigua æstibus maritimis; agros haud procul proximos campestres cerni; ulteriora colles; inde esse ostium fluminis prælti, quo circumagi naves in stationem tutam vidisse: (Meduacus amnis erat) eo invectam classem subire flumine adverso jussit. Graviſſimas navium non pertulit alveus fluminis. In leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, levi præsidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt, & dulcedine prædandi longius usque a navibus procedunt. Hæc ubi Patavium sunt nunciata, (semper autem eos in armis adcolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. Altera in regionem, qua effusa populatio nunciabatur; altera, ne cui prædonum obvia fieret, altero itinere ad statio-

U. c. 451. a. C. 301.

U. c. 451. a. C. 301. nem navium (millia autem quatuordecim (a) ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, cuſtodibus interemtis, inpetus factus; territique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis transjicere. Et in terra proſperum æque in palatos prædatores prœlium fuerat: refugientibusque ad ſtationem Græcis Veneti obſiſtunt. Ita in medio circumventi hoſtes cæſique, pars capti claſſem indicant regemque Cleonymum tria millia abeſſe. Inde, captivis proximo vico in cuſtodiam datis, pars fluviatiles naves, ad ſuperanda vada ſtagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent: profectique ad claſſem, inmobiles naves, & loca ignota plus, quam hoſtem, timentes, circumvadunt: fugientesque in altum acrius, quam repugnantes, uſque ad oſtium amnis perſecuti, captis quibuſdam incenſisque navibus hoſtium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici proſpere adita, diſceſſit. Roſtra navium ſpoliaque Laconum, in æde Junonis veteri fixa, multi ſuperſunt, qui viderunt.

(a) *quindecim* Gron. Crev.

Patavii monumentum navalis pugnæ eo die, quo pugnatum eſt, quotannis ſollemni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur. *U. c. 451. a. C. 301.*

III. Eodem anno Romæ cum Veſtinis, petentibus amicitiam, ictum eſt fœdus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare, ab Arretinorum ſeditionibus motu orto, nunciabatur: ubi Cilnium genus præpotens, divitiarum invidia pelli armis cœptum: ſimul Marſos agrum vi tueri, in quem colonia Carſeoli deducta erat, quatuor millibus hominum ſcriptis. Itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magiſtrum equitum ſibi legit M. Æmilium Paullum. Id magis credo, quam Q. Fabium ea ætate atque eis honoribus Valerio ſubjectum. Ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu prœlio uno Marſos fundit. Compulſis deinde in urbes munitas, Milioniam, Pleſtinam, Freſiliam, intra dies paucos cepit: & parte agri multatis Marſis, fœdus reſtituit. Tum in Etruſcos verſum bellum: &, quum dictator auſpiciorum repetendorum cauſſa profectus Romam eſſet, magiſter equitum, *M. Valerius dictator.* *Etruſcum bellum.*

U. c. 451. a. C. 301. pabulatum egreſſus, ex inſidiis circumvenitur; ſignisque aliquot amiſſis, fœda militum cæde ac fuga in caſtra eſt compulſus. Qui terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod ſi qua alia arte cognomen ſuum æquavit, tum maxime bellicis laudibus: ſed etiam, quod, memor Papirianæ ſævitiæ, numquam, ut dictatoris injuſſu dimicaret, adduci potuiſſet.

IV. NUNCIATA ea clades Romam majorem, quam res erat, terrorem excivit. Nam, ut exercitu deleto, ita juſtitium indictum; cuſtodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ; arma, tela in muros congeſta. Omnibus junioribus ſacramento adactis, dictator ad exercitum miſſus, omnia ſpe tranquilliora & compoſita magiſtri equitum cura, caſtra in tutiorem locum redacta, cohortes, quæ ſigna amiſerant, extra vallum ſine tentoriis deſtitutas, invenit; exercitum avidum pugnæ, quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confeſtim caſtra inde in agrum Ruſellanum promovit. Eo & hoſtes ſecuti: & quamquam ex bene geſta re ſummam & in aperto certamine virium ſpem habebant; tamen inſidiis quoque, quas feliciter experti erant, hoſtem

tentant. Tecta semiruta vici per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant. Ibi abditis armatis, pecus in conspectu præsidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulsum. Ad quam inlecebram quum moveretur nemo ab Romana statione, pastorum unus, progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios, cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes, « quid cessa- » rent, quum per media castra Romana tuto » agere possent? » Hæc quum legato Cæritum quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum indignatio ingens esset, (*b*) nec tamen injussu movere auderent (*c*); jubet peritos linguæ adtendere animum, pastorum sermo agrestí, an urbano, propior esset. Quum referrent, sonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora, quam pastoralia, esse; » Ite igitur, dicite, » [inquit] detegant nequidquam conditas in- » sidias: omnia scire Romanum: nec magis » jam dolo capi, quam armis vinci, posse. » Hæc ubi audita sunt, & ad eos, qui consederant in insidiis, perlata, consurrectum

U. c. 451. a. C. 301.

(b) *militum ingens esset indignatio* Gron. Crev.

(c) *se auderent* Gron.

U. c. 451. a. C. 301. repente ex latebris eſt, & in patentem ad conſpectum undique campum prolata ſigna. Viſa legato major acies, quam quæ ab ſuo præſidio ſuſtineri poſſet. Itaque propere ad dictatorem auxilia adcitum mittit; interea ipſe inpetus hoſtium ſuſtinet.

V. Nuncio adlato, dictator ſigna ferri, ac ſequi armatos jubet; ſed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta extemplo ſigna armaque; & vix ab inpetu & curſu tenebantur: quum ira ab accepta nuper clade ſtimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increſcente certamine. Urguent itaque alii alios, hortanturque ſigniferos, ut ocius eant. Quo magis feſtinantes videt dictator, eo inpenſius retentat agmen, ac ſenſim incedere jubet. Etruſci contra, principio exciti pugnæ, omnibus copiis aderant. Et ſuper alios alii nunciant dictatori, omnes legiones Etruſcorum capeſſiſſe pugnam; nec jam ab ſuis reſiſti poſſe: & ipſe cernit ex ſuperiore loco, in quanto diſcrimine præſidium eſſet. Ceterum ſatis fretus, eſſe etiam nunc tolerando certamini legatum, nec ſe procul abeſſe periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hoſtem, ut integris adoriatur viribus feſſos

Quamquam lente procedunt, jam tamen ad inpetum capiendum, equiti utique, modicum erat ſpatium. Prima incedebant ſigna legionum, ne quid occultum aut repentinum hoſtis timeret: ſed reliquerat intervalla inter ordines peditum, qua ſatis laxo ſpatio equi permitti poſſent. Pariter ſuſtulit clamorem acies; & emiſſus eques libero curſu in hoſtem invehitur, incompoſitisque adverſus equeſtrem procellam ſubitum pavorem obfundit. Itaque, ut prope ſerum auxilium jam pene circumventis, ita univerſa requies data eſt. Integri accepere pugnam: nec ea ipſa longa, aut anceps fuit. Fuſi hoſtes caſtra repetunt, inferentibusque jam ſigna Romanis cedunt, & in ultimam caſtrorum partem conglobantur. Hærent fugientes in anguſtiis portarum: pars magna aggerem vallumque conſcendunt, ſi aut ex ſuperiore loco tueri ſe, aut ſuperare aliqua & evadere poſſent. Forte quodam loco male denſatus agger pondere ſuperſtantium (*d*) in foſſam procubuit: atque ea quum Deos pandere viam fugæ conclamaſſent, plures inermes, quam armati, evadunt. Hoc prœlio fractæ iterum Etruſco-

U. c. 451. a. C. 301.

Fractæ iterum Etruſcorum vires.

(d) *ſuperaſtantium* Gron.

U. c. 451. a. C. 301. rum vires : &, pacto annuo ſtipendio, & duum menſium frumento, permiſſum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata : induciæ biennii datæ : dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, ſine ullo memorabili prœlio pacatam ab dictatore Etruriam eſſe, ſeditionibus tantum Aretinorum compoſitis, & Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Conſul ex dictatura factus M. Valerius. Non petentem, atque adeo etiam abſentem, creatum credidere quidam; & per interregem ea comitia facta. Id unum non ambigitur, conſulatum cum Apuleio Panſa geſſiſſe.

U. c. 452. a. C. 300. VI. M. VALERIO & Q. Appuleio conſulibus, ſatis pacatæ foris res fuere. Etruſcum adverſa (*e*) belli res & induciæ quietum tenebant : Samnitem, multorum annorum cladibus domitum, hauddum fœderis novi pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præſtabat. Tamen, ne undique tranquillæ res eſſent, certamen injectum inter primores civitatis, patricios plebeiosque, ab tribunis plebis Q. & Cn. Ogulniis. Qui, undique

M. Valerio V. Q. Appuleio Coſſ.

Certamen inter patricios & plebeios de ſacerdotiis

(*e*) *adverſæ* Gron. Crev.

criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios: quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, ut, quum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes, adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio; quum inter augures constet, inparem numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus; Ramnes, Titienses, Luceres, suum quæque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterum, quia de plebe adlegebantur, juxta eam rem ægre passi Patres, quam quum consulatum vulgari viderent. Simulabant ad Deos id magis, quam ad se, U. c. 452. a. C. 300.

U. c. 452. a. C. 300. pertinere : ipſos viſuros, ne ſacra ſua polluantur. Id ſe optare tantum, ne qua in rempublicam clades veniat. Minus autem tetendere, adſueti jam tali genere certaminum vinci. Et cernebant, adverſarios non id, quod olim vix ſperaverint, adfectantes magnos honores, ſed omnia jam, in quorum ſpem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices conſulatus, cenſurasque & triumphos.

VII. CERTATUM tamen ſuadenda diſſuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, & inter P. Decium Murem. Qui quum eadem ferme de jure Patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, quum plebeiis conſulatus rogabatur, diſſeruiſſent; retuliſſe dicitur Decius parentis ſui ſpeciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, ſuper telum ſtantem, quo ſe habitu pro populo ac legionibus Romanis (*f*) devoviſſet. « Tum P. Decium conſulem pu-» rum piumque Deis inmortalibus viſum, » æque ac ſi T. Manlius collega ejus devo-» veretur. Eumdem P. Decium, qui ſacra pu-» blica populi Romani faceret, legi rite non

Decii oratio de ſacerdotiis cum plebe communicandis.

(*f*) *Romanis* abeſt *Gron. Crev.*

» potuiſſe ? Id eſſe periculum, ne ſuas pre- *U. c. 452.*
» ces minus audirent Dii, quam Ap. Claudii ? *a. C. 300.*
» Caſtius eum ſacra privata facere, & reli-
» gioſius Deos colere, quam ſe ? Quem pœ-
» nitere votorum, quæ pro republica nun-
» cupaverint tot conſules plebeii, tot dicta-
» tores, aut ad exercitus euntes, aut inter
» ipſa bella ? Numerarentur duces eorum an-
» norum, quibus plebeiorum ductu & auſpi-
» cio res geri cœptæ ſunt : numerarentur
» triumphi. Jam nè nobilitatis quidem ſuæ
» plebeios pœnitere. Pro certo habere, ſi quod
» repens bellum oriatur, non plus ſpei fore
» ſenatui populoque Romano in patriciis,
» quam in plebeiis ducibus. Quod quum ita
» ſe habeat, cui Deorum hominumve indig-
» num videri poteſt, [inquit] eos viros,
» quos vos ſellis curulibus, toga prætexta,
» tunica palmata, & toga picta, & corona
» triumphali laureaque honoraritis, quorum
» domos ſpoliis hoſtium adfixis inſignes inter
» alias feceritis, pontificalia atque auguralia
» inſignia adjicere ? Qui, Jovis optimi ma-
» ximi ornatu decoratus, curru aurato per
» urbem vectus in Capitolium adſcenderit, ſi
» conſpiciatur cum capide ac lituō, capite

U. c. 452. a. C. 300. » velato victimam cædat, auguriumve ex » arce capiat; cujus imaginis titulo consula- » tus, censuraque, & triumphus, æquo ani- » mo legetur; si auguratum aut pontificatum » adjeceritis, non sustinebunt legentium oculi? » Equidem (pace dixerim Deum) eos nos » jam populi Romani beneficio esse spero, » qui sacerdotiis non minus reddamus digna- » tione nostra honoris, quam acceperimus; » & Deorum magis, quam nostra causa ex- » petamus, ut, quos privatim colimus, pu- » blice colamus. »

VIII. « Quid autem ego sic adhuc egi, » tamquam integra sit causa patriciorum de » sacerdotiis, & non jam in possessione unius » amplissimi simus sacerdotii? Decemviros » sacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fa- » torum populi hujus interpretes, antistites » eosdem Apollinaris sacri ceremoniarumque » aliarum, plebeios videmus. Nec tum patri- » ciis ulla injuria facta est, quum duumviris » sacris faciundis adjectus est propter plebeios » numerus: & nunc tribunus, vir fortis ac » strenuus, quinque augurum loca, quatuor » pontificum adjecit, in quæ plebeii nomi- » nentur; non ut vos, Appi, vestro loco pel-

» lant, sed ut adjuvent vos homines plebeii *U. c. 452. a. C. 300.*
» divinis quoque rebus procurandis, sicut in
» ceteris humanis pro parte virili adjuvant.
» Noli erubescere, Appi, collegam in sacer-
» dotio habere, quem in censura, quem in
» consulatu collegam habere potuisti : cujus
» tam dictatoris magister equitum, quam ma-
» gistri equitum dictator esse potes. Sabinum
» advenam, principem nobilitatis vestræ, seu
» Attum Clausum, seu Ap. Claudium mavul-
» tis, illi antiqui patricii in suum numerum
» acceperunt. Ne fastidieris nos in sacerdo-
» tum numerum accipere. Multa nobiscum
» decora adferimus; immo omnia eadem, quæ
» vos superbos fecerunt. L. Sextius primus
» de plebe consul est factus. C. Licinius Stolo
» primus magister equitum, C. Marcius Ru-
» tilus primus & dictator & censor, Q. Pu-
» blilius Philo primus prætor. Semper ista
» audita sunt eadem, penes vos auspicia esse,
» vos solos gentem habere, vos solos justum
» imperium & auspicium domi militiæque.
» Æque adhuc prosperum plebeium ac patri-
» cium fuit, porroque erit. En umquam fando
» audistis, patricios primo esse factos, non
» de cœlo demissos, sed qui patrem ciere

U. c. 452. a. C. 300. » poſſent, id eſt, nihil ultra quam ingenuos? » Conſulem jam patrem ciere poſſum, avum- » que jam poterit filius meus. Nihil eſt aliud » in re, Quirites, niſi ut omnia negata adi- » piſcamur. Certamen tantum patricii petunt, » nec curant, quem eventum certaminum » habeant. Ego hanc legem, quod bonum, » fauſtum, felixque ſit vobis ac reipublicæ, » uti rogas, jubendam cenſeo. »

IX. VOCARE tribus exemplo populus jubebat, adparebatque accipi legem : ille tamen dies eſt interceſſione ſublatus. Poſtero die, deterritis tribunis, ingenti conſenſu accepta eſt. Pontifices creantur ſuaſor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Feſſus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius conſul de provocatione legem tulit, diligentius ſanctam. Tertio ea tum poſt reges exactos lata eſt, ſemper a familia eadem. Cauſſam renovandæ ſæpius haud aliam fuiſſe reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis poterant. Porcia tamen lex ſola

Pontifices & augures plebeii.

Lex de provocatione tertio lata.

sola pro tergo civium lata videtur : quod gravi pœna, si quis verberasset necassetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum, qui provocasset, virgis cædi, securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam improbe factum, adjecit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis. Nunc vix serio ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Apuleius in Umbria Nequinum oppidum circumsedit. Locus erat arduus, atque in parte una præceps ubi nunc Narnia sita est : nec vi, nec munimento capi poterat. Itaque eam infectam rem M. Fulvius Pætinus, T. Manlius Torquatus, novi consules, acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiorem annum: eo anno majori se usui reipublicæ fore, urbano gesto magistratu : ita nec dissimulantem, quid mallet, nec petentem tamen, ædilem

U. c. 452. a. C. 300.

U. c. 453. a. C. 299.

M. Fulvio, T. Manlio Coss.

V. c. 453. a. C. 299. curulem cum L. Papirio Curſore factum. Id ne pro certo ponerem, vetuſtior annalium auctor Piſo effecit; qui eo anno ædiles curules fuiſſe tradit C. Domitium Cn. F. Calvinum, & Sp. Carvilium Q. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in ædilibus feciſſe: ſecutamque fabulam mixtam ex ædiliciis & conſularibus comitiis, convenientem errori. Et luſtrum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho & P. Sulpicio Saverrione cenſoribus: tribusque additæ duæ, Anienſis ac Terentina. Hæc Romæ geſta.

Tribus novæ.

X. CETERUM ad Nequinum oppidum quum ſegni obſidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia juncta muro, ſpecu facto ad ſtationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad conſulem deducti, præſidium armatum ſe intra mœnia & muros accepturos confirmant. Nec adſpernanda res viſa, neque incaute credenda. Cum altero eorum (nam alter obſes retentus) duo exploratores per cuniculum miſſi: per quos ſatis comperta re, trecenti armati, transfuga duce in urbem ingreſſi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere. Qua refracta, conſul exercitusque Romanus ſine certamine urbem

invaſere. Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. Colonia eo adverſus Umbros miſſa, a flumine Narnia adpellata : exercitus cum magna præda Romam reductus. Eodem anno ab Etruſcis adverſus inducias paratum bellum. Sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus, fines ingreſſus, paulliſper a propoſito avertit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, ſocios ex hoſtibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. De ſocietate haud abnuunt barbari : de mercede agitur. Qua pacta acceptaque, quum parata cetera ad bellum eſſent, ſequique Etruſcus juberet, inficias eunt, « mercedem ſe belli Romanis » inferendi pactos. Quidquid acceperint, ac» cepiſſe, ne agrum Etruſcum vaſtarent, ar» misque laceſſerent cultores. Militaturos » tamen ſe, ſi utique Etruſci velint; ſed nulla » alia mercede, quam ut in partem agri acci» piantur, tandemque aliqua ſede certa con» ſiſtant. » Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita : nec perfici quidquam potuit; non tam quia inminui agrum, quam quia adcolas ſibi quiſque adjungere tam efferatæ gentis homines horrebat. Ita dimiſſi Galli

U. c. 453. a. C. 299.

Nequinum captum.

Etruſci bellum adverſus Romanos moliuntur.

U. c. 453. a. C. 299. pecuniam ingentem ſine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruſcum adjecti : eo minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo eſt.

T. Manlii Coſ. mors. XI. T. MANLIO conſuli Etruria provincia ſorte evenit; qui, vixdum ingreſſus hoſtium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido curſu circumagendo equo effuſus, extemplo prope exſpiravit : tertius ab eo caſu dies finis vitæ conſuli fuit. Quo velut omine belli accepto, Deos pro ſe commiſiſſe bellum memorantes Etruſci, ſuſtulere animos. Romæ, tum deſiderio viri, tum incommoditate temporis, triſtis nuncius fuit : ut Patres ab jubendo dictatore, conſulis ſubrogandi comitia, ex ſententia principum habita, deterruerint. M. Valerium conſulem omnes ſententiæ centuriæque dixere, quem ſenatus dictatorem dici juſſurus fuerat. Tum extemplo in Etruriam ad legiones proficiſci juſſit. Adventus ejus compreſſit Etruſcos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipſorum obſidioni ſimilis eſſet. Neque illos novus conſul vaſtandis agris urendisque tectis, quum paſſim non villæ ſolum, ſed

M. Valerius ſubfectus.

frequentes quoque vici, incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Quum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis in vicem cladibus haud inmerito terribile erat, fama, Picentium, novorum sociorum, indicio, exorta est : » Samnites arma & rebellionem spectare, seque ab iis » sollicitatos esse. » Picentibus gratiæ actæ, & magna pars curæ Patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonæ sollicitam civitatem habuit : ventumque ad inopiæ ultimum foret, ut scripsere, quibus ædilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet, ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione, præparando ac convehendo frumento, fuisset. Eo anno (nec traditur causa) interregnum initum. Interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia consularia habuit. Creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt, questum, « quia » conditionibus perlicere se nequiverint ad so» cietatem armorum, Samnites infesto exer» citu ingressos fines suos vastare, belloque

U. c. 453. a. C. 299.

Samnites rebellant.

U. c. 454. a. C. 298.

L. Cornelio, Cn. Fulvio Coss.

U. c. 454. a. C. 298.

» ad bellum cogere. Lucano populo satis fu-
» perque erratum quondam : nunc ita obsti-
» natos animos esse, ut omnia ferre ac pati
» tolerabilius ducant, quam ut umquam postea
» nomen Romanum violent. Orare Patres,
» ut & Lucanos in fidem accipiant, & vim
» atque injuriam ab se Samnitium arceant. Se,
» quamquam, bello cum Samnitibus suscepto,
» necessaria jam facta adversus Romanos fides
» sit, tamen obsides dare paratos esse. »

XII. Brevis consultatio senatus fuit. Ad unum omnes jungendum fœdus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, censent. Benigne responsum Lucanis, ictumque fœdus. Feciales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent. Quibus obviam missi ab Samnitibus, qui denunciarent, « Si quod
» adissent in Samnio concilium, haud invio-
» latos abituros. » Hæc postquam audita sunt Romæ, bellum Samnitibus & Patres censuerunt, & populus jussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt; diversique, ad suum quisque bellum, proficiscuntur. Scipioni, segne bellum & simile prioris anni

Fœdus cum Lucanis.

militiæ exſpectanti, hoſtes ad Volaterras inſtructo agmine obcurrerunt. Pugnatum majore parte diei, magna utrimque cæde. Nox incertis, qua data victoria eſſet, intervenit: lux inſequens victorem victumque oſtendit. Nam Etruſci ſilentio noctis caſtra reliquerunt. Romanus, egreſſus in aciem, ubi profectione hoſtium conceſſam victoriam videt, progreſſus ad caſtra, vacuis cum plurima præda (nam & ſtativa trepide deſerta fuerant) potitur. Inde in Faliſcum agrum copiis reductis, quum inpedimenta Faleriis cum modico præſidio reliquiſſet, expedito agmine ad depopulandos hoſtium fines incedit. Omnia ferro ignique vaſtantur; prædæ undique actæ: nec ſolum modo vaſtum hoſti relictum, ſed caſtellis etiam vicisque inlatus ignis: urbibus obpugnandis temperatum, in quas timor Etruſcos compulerat. Cn. Fulvii conſulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguæ victoriæ fuit. Bovianum inde adgreſſus, nec ita multo poſt Auſidenam vi cepit.

U. c. 454. a. C. 298.

Pugna cum Etruſcis.

Samnites victi.

XIII. Eodem anno Carſeolos colonia in agrum Æquicolarum deducta. Fulvius conſul de Samnitibus triumphavit. Quum comitia

V. c. 454. a. C. 298. consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus: palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacumque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, quod exercitum, adversus Lucanum hostem comparatum, objecerint Romanis: itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, quum inlustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, primo non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem convertit. « Quid se jam senem, ac perfunctum labo- » ribus laborumque præmiis, sollicitarent? » Nec corporis, nec animi vigorem rema- » nere eumdem; & fortunam ipsam vereri, » ne cui Deorum nimia jam in se, & con- » stantior, quam velint humanæ res, videa- » tur. Et se gloriæ seniorum subcreviisse, & » ad suam gloriam consurgentes alios lætum » adspicere. Nec honores magnos fortissimis » viris Romæ, nec honoribus deesse fortes » viros. » Acuebat hac moderatione tam justa studia; quæ verecundia legum restinguenda

Q. Fabius invitus consul creatur.

ratus, legem recitari jussit, qua intra decem annos eumdem consulem refici non liceret. Vix præ strepitu audita lex est: tribunique plebis, « nihil id impedimenti futurum aie- » bant: se ad populum laturos, uti legibus » solveretur. » Et ille quidem in recusando perstabat, « quid ergo adtineret leges ferri, » rogitans, « quibus per eosdem, qui tulissent, » fraus fieret? Jam regi leges, non regere. » Populus nihilominus suffragia inibat: &, ut quæque intro vocata erat centuria, consulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, « Dii adpro- » bent [inquit] quod agitis, acturique estis, » Quirites. Ceterum, quoniam in me, quod » vos vultis, facturi estis, in collega sit meæ » apud vos gratiæ locus. P. Decium, exper- » tum mihi concordi collegio virum, dignum » vobis, dignum parente suo, quæso, mecum » consulem faciatis. » Justa suffragatio visa. Omnes, quæ supererant, centuriæ Q. Fabium, P. Decium consules dixere. Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus, quia plus, quam quod lege finitum erat, agri possiderent. Nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens inmodicæ cupiditatis injectum est.

U. c. 454. a. C. 298.

U. c. 455. a. C. 297.
Q. Fabio IV. P. Decio III. Coss.

XIV. Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum & P. Decius Mus tertium, quum inter se agitarent, uti (g) alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantæque in hanc aut in aliam provinciam copiæ satis, & uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset; ab Sutrio & Nepete & Faleriis legati, auctores, concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti consules, quo expeditiores commeatus essent, & incertior hostis, qua venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit. Explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, inpedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico inposito, prænonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras subcedit. Samnites, desperato inproviso tumultu, quando in

Ambo Coss. in Samnium legiones ducunt

(g) *ut* Gron. Crev.

apertum ſemel diſcrimen evaſura eſſet res, & ipſi acie juſta maluerunt concurrere. Itaque & in æquum deſcendunt, ac fortunæ ſe, majore animo, quam ſpe, committunt. Ceterum, ſive quia ex omnium Samnitium populis, quodcumque roboris fuerat, contraxerant, ſeu quia diſcrimen ſummæ rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hoſtem loco moveri vidit (*h*), M. Fulvium & M. Valerium, tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, & adhortari, « ut, ſi » quando umquam equeſtri ope adjutam rem- » publicam meminerint, illo die adnitantur, » ut ordinis ejus gloriam invictam præſtent. » Peditum certamine inmobilem hoſtem reſta- » re; omnem reliquam ſpem in inpetu eſſe » equitum. » Et ipſos nominatim juvenes, pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promiſſis onerat. Ceterum, quando ne ea quoque tentata vis proficeret, conſilio graſſandum, ſi nihil vires juvarent, ratus, Scipionem legatum haſtatos primæ legionis ſub-

U. c. 455. a. C. 297.

Prælium atrox cum Samnitibus.

(h) *videt* Gron. Crev.

(i) *Maximum filium* Crev.

U. c. 455. a. C. 297. trahere ex acie, & ad montes proximos, quam poſſet occultiſſime, circumducere jubet: inde adſcenſu abdito a conſpectu erigere in montes agmen, averſoque hoſti ab tergo repente ſe oſtendere. Equites, ducibus tribunis, haud multo plus hoſtibus, quam ſuis, ex inproviſo ante ſigna evecti, præbuerunt tumultus. Adverſus incitatas turmas ſtetit inmota Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit. Et, poſtquam inritum inceptum erat, recepti poſt ſigna prœlio exceſſerant. Crevit ex eo hoſtium animus; nec ſuſtinere frons prima tam longum certamen increſcentemque fiducia ſui vim potuiſſet, ni ſecunda acies juſſu conſulis in primum ſubceſſiſſet. Ibi integræ vires ſiſtunt invehentem ſe jam Samnitem: & tempore inproviſa ex montibus ſigna clamorque ſublatus non vero tantum metu terruere Samnitium animos. Nam & Fabius Decium collegam adpropinquare exclamavit, & pro ſe quiſque miles, « ad- » eſſe alterum conſulem, adeſſe legiones, » gaudio alacres fremunt; errorque utilis Romanis oblatus, fugæ formidinisque Samnites inplevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque feſſi obprimerentur:

&, quia paſſim in fugam diſſipati ſunt, minor cædes, quam pro tanta victoria, fuit. Tria millia & quadringenti cæſi, capti trecenti (k) ferme & triginta : ſigna militaria capta tria & viginti. *U. c. 455. a. C. 297.* *Vincunt Romani.*

XV. Samnitibus Apuli ſe ante prœlium conjunxiſſent, ni P. Decius conſul iis ad Maleventum caſtra objeciſſet, extractos deinde ad certamen fudiſſet. Ibi quoque plus fugæ fuit, quam cædis. Duo millia Apulorum cæſa : ſpretoque eo hoſte, Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo conſulares exercitus, diverſis vagati partibus, omnia ſpatio quinque menſium evaſtarunt. Quadraginta & quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii caſtra fuerunt : alterius conſulis ſex & octoginta. Nec valli tantum ac foſſarum veſtigia relicta, ſed multo illis inſigniora monumenta vaſtitatis circa regionumque depopulatarum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. Ibi capta armatorum duo millia quadringenti : cæſi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde, comitiorum cauſſa Romam profectus, maturavit eam rem agere. Quum primo vocatæ Q. Fabium conſulem dicerent *Apuli a Decio cæſi.* *Cimetra capta.*

(k) *ad trecentos* Gron. Grev.

U. c. 455. a. C. 297. omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer & ambitiosus, non sui magis honoris caussa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, quum suis, tum totius nobilitatis viribus, incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primo, de se eadem fere, quæ priore anno, dicendo, abnuere. Circumstare sellam omnis nobilitas; orare, ut ex cœno plebeio consulatum extraheret, majestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, media oratione studia hominum sedavit. « Facturum enim se fuisse dixit, » ut duorum patriciorum nomina reciperet, » si alium, quam se, consulem fieri videret: » nunc se sui rationem comitiis, quum con- » tra leges futurum sit, pessimo exemplo non » habiturum. » Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio consul est factus, priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum Ap. Claudium collegam, eloquentia civilibusque artibus haud dubie præstantem.

Q. Fabius consulatum recusat.

U. c. 456. a. C. 296.

L. Volumnio II. Ap. Claudio II. Coss.

XVI. Comitiis perfectis, veteres consules jussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti

quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio consulibus, P. Decius, qui consul in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum, nusquam se prœlio committentem, postremo expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt: &, quod legationibus nequidquam sæpe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mixtis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulaverunt principum Etruriæ concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. « Omnia expertos esse, si suismet ipsorum » viribus tolerare tantam molem belli possent: » tentasse etiam haud magni momenti finitima- » rum gentium auxilia: petisse pacem a po- » pulo Romano, quum bellum tolerare non » possent: rebellasse, quod pax servientibus » gravior, quam liberis bellum, esset. Unam » sibi spem reliquam in Etruscis restare. Scire, » gentem Italiæ opulentissimam armis, viris, » pecunia, esse: habere adcolas Gallos, inter » ferrum & arma natos, feroces quum suopte » ingenio, tum adversus Romanum populum: » quem captum a se auroque redemtum, haud » vana jactantes, memorent. Nihil abesse, si

U. c. 456. a. C. 296.

Samnites suis pulsi finibus Etruriam petunt.

U. c. 456. a. C. 296.

» fit animus Etruſcis, qui Porſenæ quondam » majoribusque eorum fuerit, quin Romanos, » omni agro cis Tiberim pulſos, dimicare » pro ſalute ſua, non de intolerando Italiæ » regno, cogant. Samnitem illis exercitum » paratum, inſtructum armis, ſtipendio, ve- » niſſe: confeſtim ſecuturos, vel ſi ad ipſam » Romanam urbem obpugnandam ducant.

XVII. Hæc eos in Etruria jactantes molientesque, bellum domi Romanum urebat. Nam P. Decius, ubi comperit per explorato- » res profectum Samnitium exercitum, advocato conſilio (*l*), Quid per agros [inquit] » vagamur, vicatim circumferentes bellum? » Quin urbes & mœnia adgredimur? Nullus » jam exercitus Samnio præſidet. Ceſſere fini- » bus, ac ſibimet ipſi exſilium conſcivere. »

Tres in Samnio urbes a Romanis captæ.

Adprobantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, obpugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit, & caritate ducis, & ſpe majoris, quam ex agreſtibus populationibus, prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent. Ibi duo millia Samnitium & centum pugnantes circumventi captique: & alia præda ingens capta eſt. Quæ ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites

(1) *concilio* Gron. Crev. Decius

Decius jubet : « Haccine [inquit] victoria *U. c. 456. a. C. 296.*
» sola, aut hac præda contenti estis futuri?
» Vultis vos pro virtute spes gerere? Omnes
» Samnitium urbes, fortunæque in urbibus
» relictæ, vestræ sunt; quando legiones eo-
» rum, tot præliis fusas, postremo finibus
» expulsis. Vendite ista, & inlicite lucro
» mercatorem, ut sequatur agmen. Ego sub-
» inde subgeram, quæ vendatis. Ad Romu-
» leam urbem hinc eamus, ubi vos labor
» haud major (*m*), præda major manet. »
Divendita præda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti a muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis, in mœnia evasere. Captum oppidum ac direptum est : ad duo millia & trecenti occisi; & sex millia hominum capta; & miles ingenti præda potitus : quam vendere, sicut priorem, coactus, Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. Ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit. Et defensa summa vi mœnia sunt, & locus erat munimento naturaque

(m) *magnus* Gron. Crev.

U. c. 456. a. C. 296. tutus : sed evicit omnia adsuetus prædæ miles. Ad tria millia hostium circa muros cæsa : præda militis fuit. Hujus obpugnatarum urbium decoris pars major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque obpugnatas tradunt : sunt, qui novorum consulum hanc gloriam faciant. Quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnii : ei Samnium provinciam evenisse.

Bellum Etruscum. XVIII. Dum ea in Samnio, cujuscumque ductu auspicioque, gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens multis ex gentibus concitur ; cujus auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes consciverant bellum : traxerat contagio proximos Umbriæ populos : & Gallica auxilia mercede sollicitabantur. Omnis ea multitudo ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens postquam Romam perlatus est, quum jam L. Volumnius consul cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque millibus quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. Duæ Romanæ legiones secutæ, prima & quarta, & sociorum duodecim mil-

Eo proficiscitur Appius.

lia. Caſtra haud procul ab hoſte poſita. Ceterum magis eo profectum eſt, quod mature ventum erat, ut quoſdam ſpectantes jam arma Etruriæ populos metus Romani nominis comprimeret, quam quod ductu conſulis quidquam ibi ſatis ſcite aut fortunate geſtum ſit. Multa prœlia locis & temporibus iniquis commiſſa: ſpesque in dies graviorem hoſtem faciebat: & jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux ſatis fideret. Literas ad collegam arceſſendum ex Samnio miſſas, in trinis annalibus invenio. Piget tamen incertum ponere, quum ea ipſa inter conſules populi Romani, jam iterum eodem honore fungentes, diſcrepatio fuerit: Appio abnuente miſſas: Volumnio adfirmante, Appii ſe literis adcitum. Jam Volumnius in Samnio tria caſtella ceperat, in quibus ad tria millia hoſtium cæſa erant, dimidium fere ejus captum: & Lucanorum ſeditiones, a plebeiis & egentibus ducibus ortas, ſumma optimatium voluntate per Q. Fabium proconſulem, miſſum eo cum veteri exercitu, compreſſerat. Decio depopulandos hoſtium agros relinquit. Ipſe cum ſuis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem

U. c. 456. a. C. 296.

Nec quidquam ſatis ſcite aut fortunate gerit.

Volumnius it ad Appium.

U. c. 456. a. C. 296. læti omnes accepere. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud inmerito iratum, si nihil scripserat: inliberali & ingrato animo, si egerat ope, dissimulantem. Vix enim salute mutua reddita, quum obviam egressus esset, « Satin' salvæ [inquit] L. » Volumni? ut sese in Samnio res habent? » Quæ te causa, ut provincia tua excede- » res, induxit? » Volumnius « in Samnio » res prosperas esse, [ait] literis ejus adcitum » venisse: quæ si falsæ fuerint, nec usus sui » sit in Etruria, extemplo conversis signis » abiturum. Tu vero abeas, [inquit] neque » te quisquam moratur: etenim minime con- » sentaneum est, quum bello tuo forsitan vix » sufficias, hic te ad opem ferendam aliis glo- » riari venisse. Bene, Hercules, verteret, » dicere Volumnius: « malle frustra operam » insumtam, quam quidquam incidisse, cur » non satis esset Etruriæ unus consularis exer- citus. »

Altercatio Coss.

XIX. Digredientes jam consules legati tribunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, « ne collegæ » auxilium, quod adciendum ultro fuerit, sua » sponte oblatum sperneretur: » plures ab-

eunti Volumnio obsistere atque obtestari, « ne » pravo cum collega certamine rempublicam » prodat. Si qua clades incidisset, desertori » magis, quam deserto, noxiæ fore. Eo rem » adductam, ut omne (*n*) rei bene aut secus » gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. » Volumnium sit delegatum. Neminem quæ- » siturum, quæ verba Appii, sed quæ for- » tuna exercitus fuerit. Dimitti ab Appio » eum, sed a republica & ab exercitu reti- » neri; experiretur modo voluntatem mili- » tum. » Hæc monendo obtestandoque, prope restitantes consules in concionem pertraxerunt. Ibi orationes longiores habitæ in eamdem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. Et quum Volumnius, causa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegæ visus esset; cavillansque Appius, « sibi ac- » ceptum referre, » diceret, « debere, quod » ex mutuo atque elingui facundum etiam » consulem haberent: priore consulatu, pri- » mis utique mensibus, hiscere eum nequisse, » nunc jam populares orationes ferere. Quam » mallem, [inquit Volumnius,] tu a me

U. c. 456. a. C. 296.

(*n*) *omnis* Crev.

U. c. 456. a. C. 296. » ſtrenue facere, quam ego abs te ſcite loqui » didiciſſem. Poſtremo conditionem ferre, » quæ decretura ſit, non orator, (neque enim » id deſiderare rempublicam) ſed imperator » uter ſit melior. Etruriam & Samnium pro- » vincias eſſe : utram mallet, eligeret. Suo » exercitu ſe vel in Etruria, vel in Samnio » rem geſturum. » Tum militum clamor ortus, « ut ſimul ambo bellum Etruſcum » ſuſciperent. » Quo animadverſo conſenſu, Volumnius, « Quoniam in collegæ volun- » tate interpretanda, [inquit] erravi; non » committam, ut, quid vos velitis, obſcurum » ſit. Manere, an abire me velitis, clamore » ſignificate. » Tum vero tantus eſt clamor exortus, ut hoſtes e caſtris exciret : armis adreptis in aciem deſcendunt. Et Volumnius ſigna canere, ac vexilla efferri e caſtris juſſit. Appium addubitaſſe ferunt, cernentem, ſeu pugnante, ſeu quieto ſe, fore collegæ victoriam : deinde veritum, ne ſuæ quoque legiones Volumnium ſequerentur, & ipſum flagitantibus ſuis ſignum dediſſe. Ab neutra parte ſatis commode inſtructi fuerunt. Nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; ſuoque inpetu magis

Pugna cum Samnitibus & Tuſcis.

milites, quam cujuſquam ductu aut imperio, pugnam capeſſebant : & Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec ſatis temporis ad inſtruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hoſtem perveniret. Itaque fronte inæquali concurſum eſt : &, velut forte quadam mutante adſuetos inter ſe hoſtes, Etruſci Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio obcurrere. Dicitur Appius in medio pugnæ diſcrimine, ita ut inter prima ſigna manibus ad cœlum ſublatis conſpiceretur, ita precatus eſſe : « Bellona, ſi hodie nobis victoriam duis, » aſt ego templum tibi voveo. » Hæc precatus, velut inſtigante Dea, & ipſe collegæ & exercitus virtutem æquavit (o). Duces imperatoria opera exſequuntur; & milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, adnituntur. Ergo fundunt fugantque hoſtes, majorem molem haud facile ſuſtinentes, quam cum qua manus conſerere adſueti fuerant: urguendo cedentes, inſequendoque effuſos compulere ad caſtra. Ibi, interventu Gellii cohortiumque Sabellarum, paulliſper recruduit pugna. Iis quoque mox fuſis, jam a

U. c. 456. a. C. 296.

Vincunt Romani.

(o) *adæquavit* Gron. Crev.

U. c. 456. a. C. 296. victoribus castra obpugnabantur: &, quum Volumnius ipse portæ signa inferret, Appius, Bellonam victricem idemtidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per fossas inruperunt. Castra capta direptaque: præda ingens parta & militi concessa est. Septem millia ac trecenti hostium occisi, duo millia & centum viginti capti.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt; ingentesque prædas faciunt. Volumnius, magnis itineribus in Samnium redeuntem, (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu populationibusque Campani agri ad tuendos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, & ipse cernit recentia cladis vestigia, & Caleni narrant, tantum jam prædæ hostes trahere, ut vix explicare agmen possint (p): itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundum in Samnium esse; ut, relicta ibi præda, in expeditionem redeant, nec

Volumnius in Samnium redit.

(p) *explicari a. possit* Gron. Crev.

tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea, quamquam ſimilia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoſcit, ad Vulturnum flumen ſedere hoſtem: inde tertia vigilia moturum: iter in Samnium eſſe. His ſatis exploratis profectus, tanto intervallo ab hoſtibus conſedit, ut nec adventus ſuus propinquitate nimia noſci poſſet, & egredientem e caſtris hoſtem obprimeret. Aliquanto ante lucem ad caſtra acceſſit; gnarosque Oſcæ linguæ, exploratum quid agatur, mittit. Intermixti hoſtibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoſcunt, infrequentia armatis ſigna egreſſa, prædam prædæque cuſtodes exire; ignobile agmen, & ſua quemque molientem, nullo inter alios conſenſu, nec ſatis certo imperio, Tempus adgrediendi aptiſſimum viſum eſt: & jam lux adpetebat. Itaque ſigna canere juſſit; agmenque hoſtium adgreditur. Samnites, præda inpediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ ſe agere prædam; pars ſtare, incerti utrum progredi, an regredi in caſtra tutius foret, inter cunctationem obprimuntur. Et Romani

U. c. 456. a. C. 296.

Obprimit Samnites prædatores Campaniæ

U. c. 456. a. C. 296. jam transcenderant vallum, cædesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, præterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti vinctos solvebant: partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque, prœlio ipso terribiliorem, intermixti agmini præbebant. Memorandum deinde edidere facinus: nam Staium Minacium ducem, adeuntem ordines hortantemque, invadunt; dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt, insidentemque equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitium: prœliumque jam profligatum integratum est, nec diutius sustineri potuit. Cæsa ad sex millia hominum: duo millia & quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor: signa militaria triginta: &, quod lætissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia & quadringenti; præda ingens sociorum: adcitique edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque. Præstituta die, quarum rerum non exstitit dominus, militi conceſſæ; coactique vendere prædam, ne alibi, quam in armis, animum haberent.

XXI. MAGNUM ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat : & per eos forte dies ex Etruria adlatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma, & Gellium Egnatium, Samnitium ducem, & Umbros ad defectionem vocari, & Gallos pretio ingenti sollicitari. His nunciis senatus conterritus justitium indici, delectum omnis generis hominum haberi jussit : nec ingenui modo aut juniores sacramento adacti, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati. Et defendendæ urbis consilia agitabantur; summæque rerum prætor P. Sempronius præerat. Ceterum parte curæ exonerarunt senatum L. Volumnii consulis literæ, quibus cæsos fusosque populatores Campaniæ cognitum est. Itaque & supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt : justitium remittitur, quod fuerat dies decem & octo, supplicatioque perlæta fuit. Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus, agitari cœptum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum & Falernum agrum deducerentur; una ad ostium Liris fluvii, quæ Minturnæ adpellata; altera in saltu Vescino, Falernum

U. c. 456. a. C. 296.

U. c. 456. a. C. 296. contingente agrum, ubi Sinope dicitur Græca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis adpellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut plebeiscito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare : nec, qui nomina darent, facile inveniebantur, quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis, non in agros, mitti rebantur. Avertit ab eis curis senatum Etruriæ ingravescens bellum, & crebræ literæ Appii, monentis, ne regionis ejus motum neglegerent : « quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros, » Gallos. Jam castra bifariam facta esse, quia » unus locus capere tantam multitudinem » non possit. » Ob hæc, & (jam adpetebat tempus) comitiorum (*q*) causa L. Volumnius consul Romam revocatus : qui prius, quam ad suffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci differuit. « Jam tum, » quum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce » uno, nec exercitu geri potuerit : accessisse

Quatuor gentes in Etruria conferunt arma adversus Romanos.

(q) (*& jam app. temp. comitiorum*) *L. Vol.* Gron. (*& j. a. t.*) *comitiorum causa L. Vol.* Crev.

» poſtea dici Umbros, & ingentem exercitum Gallorum. Adverſus quatuor populos duces » (r) conſules illo die deligi meminiſſent. Se, » niſi confideret, eum conſenſu populi Ro- » mani conſulem declaratum iri, qui haud » dubie tum primus omnium ductor habeatur, » dictatorem fuiſſe extemplo dicturum. » *U. c. 456. a. C. 296.*

XXII. NEMINI dubium erat, quin Q. Fabius omnium conſenſu deſtinaretur; eumque & prærogativæ, & primo vocatæ omnes centuriæ conſulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut vincebatur conſenſu, verſa poſtremo ad collegam P. Decium poſcendum. « Id ſenectuti ſuæ adminiculum fore: cenſura » duobusque conſulatibus ſimul geſtis exper- » tum ſe, nil concordi collegio firmius ad » rempublicam tuendam eſſe. Novo imperii » ſocio vix jam adſueſcere ſenilem animum » poſſe: cum moribus notis facilius ſe com- » municaturum conſilia. » Subſcripſit orationi ejus conſul, quum meritis P. Decii laudibus, tum, « quæ ex concordia conſulum bona, » quæque ex diſcordia mala in adminiſtra- » tione rerum militarium evenirent, » memo- *Fabius recuſans Coſ. eligitur.*

(r) *duos* Gron.

U. c. 456. a. C. 296.

rando; « quam prope ultimum discrimen suis » & collegæ certaminibus nuper ventum fo- » ret: » admonendo Decium Fabiumque, « ut » uno animo, una mente viverent. Esse præ- » terea viros natos militiæ, factis magnos, » ad verborum linguæque certamina rudes: » ea ingenia consularia esse. Callidos soler- » tesque, juris atque eloquentiæ consultos, » qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro præ- » sides habendos, prætoresque ad reddenda » jura creandos esse. » His agendis dies est consumtus. Postridie ad præscriptum consulis & consularia & prætoria comitia habita. Consules creati Q. Fabius & P. Decius: Ap. Claudius prætor; omnes absentes. Et L. Volumnio ex senatusconsulto & scito plebis prorogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum caussa supplicationes in biduum senatus decrevit. Publice vinum ac tus (*s*) præbitum. Supplicatum iere frequentes viri feminæque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiæ patriciæ, quæ in foro boario est ad ædem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Vir-

Pudicitia patricia.

(*s*) add. *sacrificiis* Gron. Crev.

giniam, Auli filiam, patriciam plebeio nuptam L. (t) Volumnio consuli, matronæ, quod e Patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit: quum se Virginia & patriciam & pudicam in patriciæ Pudicitiæ templum ingressam, & uni nuptam, ad quem virgo deducta sit, nec se viri honorumve ejus ac rerum gestarum pœnitere, vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. In vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit: aramque ibi posuit: &, convocatis plebeiis matronis, conquesta injuriam patriciarum, « Hanc ego » aram [inquit] Pudicitiæ plebeiæ dedico: » vosque hortor, ut, quod certamen virtutis » viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiæ » inter matronas sit: detisque operam, ut » hæc ara, quam illa, si quid potest, sanctius » & a castioribus coli dicatur. » Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior, culta est; ut nulla, nisi spectatæ pudicitiæ matrona, & quæ uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec

U. c. [illegible]. a. C. [illegible].

Pudicitia plebeia.

(t) *L.* abest. *Gron. Crev.*

U. c. 456. a. C. 296. matronis solum, sed omnis ordinis feminis; postremo in oblivionem venit. Eodem anno

Fœneratores damnati. Cn. & Q. Ogulnii ædiles curules aliquot fœneratoribus diem dixerunt: quorum bonis multatis, ex eo, quod in publicum redactum est, ænea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis, & ad ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum Urbis sub uberibus lupæ posuerunt; semitamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis straverunt. Et ab ædilibus plebeiis L. Ælio Pæto & C. Fulvio Curvo, ex multaticia item pecunia, quam exegerunt pecuariis damnatis, ludi facti; pateræque aureæ ad Cereris positæ.

U. c. 457. a. C. 295. Q. Fabio V. P. Decio IV. Coss. XXIV. Q. inde Fabius quintum & P. Decius quartum consulatum ineunt, tribus consulatibus censuraque collegæ; nec gloria magis rerum, quæ ingens erat, quam concordia, inter se clari; quæ ne perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorum, inter se certamen interveniſſe reor: patriciis tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet; plebeiis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certe contentio in senatu; &,

Inter Coss. orta contentio de provinciis.

post-

poſtquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum eſt. In concione, ut inter militares viros, & factis potius, quam dictis, fretos, pauca verba habita: Fabius, « quam » arborem conſeruiſſet, ſub ea legere alium » fructum, indignum eſſe, » dicere; « ſe ape- » ruiſſe Ciminiam ſilvam, viamque per de- » vios ſaltus Romano bello feciſſe. Quid ſe » id ætatis ſollicitaſſent, ſi alio duce bellum » geſturi eſſent? Nimirum adverſarium ſe, » non ſocium imperii, legiſſe, » ſenſim ex- probrat: « & invidiſſe Decium concordibus » collegiis tribus. » Poſtremo, « ſe tendere » nihil ultra, quam ut, ſi ſe dignum provincia » ducerent, in eam mitterent: in ſenatus ar- » bitrio ſe fuiſſe, & in poteſtate populi fu- » turum. » P. Decius ſenatus injuriam que- rebatur: « quoad potuerint, Patres adniſos, » ne plebeiis aditus ad magnos honores eſſet: » poſtquam ipſa virtus pervicerit, ne in ullo » genere hominum inhonorata eſſet, quæri, » quemadmodum inrita ſint non ſuffragia modo » populi, ſed arbitria etiam fortunæ, & in » paucorum poteſtatem vertantur. Omnes » ante ſe conſules ſortitos provincias eſſe; » nunc extra ſortem Fabio ſenatum provin-

U. c. 457. a. C. 295.

U. c. 457. a. C. 295.

» ciam dare. Si honoris ejus cauſſa : ita eum » de ſe, deque republica meritum eſſe, ut » faveat Q. Fabii gloriæ, quæ modo non » ſua contumelia ſplendeat. Cui autem dubium » eſſe, ubi unum bellum ſit aſperum ac diffi- » cile, quum id alteri extra ſortem mandetur, » quin alter conſul pro ſupervacaneo atque » inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in » Etruria geſtis. Velle & P. Decium gloriari: » & forſitan, quem ille obrutum ignem reli- » querit, ita ut toties novum ex inproviſo » incendium daret, eum ſe exſtincturum. Poſ- » tremo ſe collegæ honores præmiaque con- » ceſſurum verecundia ætatis ejus majeſta- » tisque; quum periculum, quum dimicatio » propoſita ſit, neque cedere ſua ſponte, ne- » que ceſſurum. Et, ſi nihil aliud ex eo cer- » tamine tulerit, illud certe laturum, ut, » quod populi ſit, populus jubeat potius, » quam patres gratificentur. Jovem optimum » maximum Deosque inmortales ſe precari, » ut ita ſortem æquam ſibi cum collega dent, » ſi eamdem virtutem felicitatemque in bello » adminiſtrando daturi ſint. Certe id & natura » æquum, & exemplo utile eſſe, & ad fa- » mam populi Romani pertinere, eos conſules

» esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit. » Fabius, nihil aliud precatus populum, quam ut prius, quam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris adlatas ex Etruria literas audirent, comitio abit: nec minore populi consensu, quam senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est. *U. c. 457. a. C. 295.* *Fabio Etruria extra sortem decernitur.*

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum: & pro se quisque nomina dabant: tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Quâ circumfusus turba, « Quatuor millia [inquit] peditum & sexcentos » equites dumtaxat scribere in animo est: ho» dierno & crastino die qui nomina dederitis, » mecum ducam. Majori mihi curæ est, ut om» nes locupletes reducam, quam ut multis » rem geram militibus. » Profectus apto exercitu, & eo plus fiduciæ ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii prætoris pergit. Paucis citra millibus lignatores ei cum præsidio obcurrunt; qui, ut lictores prægredi viderunt, Fabiumque esse consulem accepere, læti atque alacres Diis populoque Romano grates agunt, *Fabius in provinciam venit.*

U. c. 457. a. C. 295. quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quærit Fabius, quo pergerent; respondentibusque, lignatum se ire, « Ain' tandem [inquit] num castra vallata non habetis? » Ad hoc quum subclamatum esset; « duplici » quidem vallo, & fossa, & tamen in ingenti » metu esse: habetis igitur [inquit] adfatim » lignorum: redite, & vellite vallum. » Redeunt in castra, terroremque ibi, vellentes vallum, & iis, qui in castris remanserant (*u*), militibus, & ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii aliis dicere, « consulis se Q. » Fabii facere jussu. » Postero inde die castra mota, & Appius prætor Romam dimissus. Inde nusquam stativa Romanis fuere. Negabat utile esse, uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum nobiliorem ac salubriorem esse. Fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems hauddum exacta.

Redit Romam ad consultandum de bello. Vere inde primo, relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars (*v*) olim adpellabant, præpositoque castris L. Scipione prætore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit:

(n) *remanserunt* Gron.

(v) *Camers* Crev.

sive ipse sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quam quantum esse famæ crediderat; sive senatusconsulto adcitus: nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio prætore retractum quidam videri volunt; quum in senatu & apud populum (id quod per literas assidue fecerat) terrorem belli Etrusci augeret. « Non subfecturum ducem » unum, nec exercitum unum, adversus qua- » tuor populos. Periculosum esse, sive juncti » unum premant, sive id diversi gerant bel- » lum, ne ad omnia simul obire unus non possit. » Duas se ibi legiones Romanas reliquisse: » & minus quinque millia peditum equitum- » que cum Fabio venisse. Sibi placere, P. » Decium consulem primo quoque tempore » in Etruriam ad collegam proficisci: L. Vo- » lumnio Samnium provinciam dari. Si con- » sul malit in suam provinciam ire, Volum- » nium in Etruriam ad consulem cum exer- » citu justo consulari proficisci. » Quum magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum reipublicæ posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis mi-

U. c. 457. a. C. 295.

U. c. 457. a. C. 295. fiſſet; a quo diſceret ſenatus, quantum in Etruria belli eſſet, quantisque adminiſtrandum copiis, & quot per duces eſſet.

XXVI. Fabius, ut Romam rediit, & in ſenatu, & productus ad populum mediam orationem habuit, ut nec augere, nec minuere videretur belli famam; magisque in altero adſumendo duce aliorum indulgere timori, quam ſuo aut reipublicæ periculo conſulere.« « Ceterum, ſi ſibi adjutorem » belli ſociumque imperii darent, quonam » modo ſe obliviſci P. Decii conſulis per tot » collegia experti poſſe? Neminem omnium » ſecum conjungi malle: & copiarum ſatis » ſibi cum P. Decio, & numquam ni- » mium hoſtium fore. Sin collega quid aliud » malit, at ſibi L. Volumnium darent adju- » torem. » Omnium rerum arbitrium & a populo, & a ſenatu, & ab ipſo collega, Fabio permiſſum eſt. Et quum P. Decius ſe in Samnium vel in Etruriam proficiſci paratum eſſe oſtendiſſet, tanta lætitia ac gratulatio fuit, ut præciperetur victoria animis, triumphusque, non bellum decretum conſulibus videretur. Invenio apud quoſdam, extemplo, conſulatu inito, profectos in Etru-

riam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ expositi. Sunt, quibus ne hæc quidem certamina exponere satis fuerit. Adjecerunt & Appii criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciam adversus præsentem consulem prætoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Ceterum, antequam consules in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castraque obpugnaturi. Scipio, qui castris præerat, loco adjuvandam paucitatem suorum militum ratus, in colle (x), qui inter urbem & castra erat, aciem erexit. Sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ceperant, parte alia egressi. Ita cæsa ab tergo legio, atque in medio, quum hostis undique urgueret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuncius non supereſſet, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui jam haud procul a Clusio abe-

U. c. 457. a. C. 295.

Galli legionem Romanam circumveniunt.

(x) *collem* Crev.

U. c. 457. A. C. 205.

rant, famam ejus cladis perlatam, quam in conſpectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum ſuſpenſa geſtantes capita, & lanceis infixa, ovantesque moris ſui carmine. Sunt, qui Umbros fuiſſe, non Gallos, tradant; nec tantum cladis acceptum: & circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem proprætorem ſubſidium e caſtris tuliſſe; victoresque Umbros, redintegrato prœlio, victos eſſe, captivosque eis ac prædam ademtam. Similius vero eſt, a Gallo hoſte, quam Umbro, eam cladem acceptam; quod, quum ſæpe alias, tum eo anno, Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quod ambo conſules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, & magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis, ad id bellum miſſis, & ſociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani; alii duo exercitus haud procul urbe Etruriæ obpoſiri, unus in Faliſco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius & L. Poſtumius Megellus, proprætores ambo, ſtativa in eis locis habere juſſi.

Ambo Coſſ. in agro Sentinate.

XXVII. Consules ad hoſtes, tranſgreſſo Apennino, in agrum Sentinatem pervenerunt.

Ibi quatuor millium ferme intervallo caſtra poſita. Inter hoſtes deinde conſultationes habitæ : atque ita convenit, ne unis caſtris miſcerentur omnes, neve in aciem deſcenderent ſimul. Samnitibus Galli, Etruſcis Umbri adjecti. Dies indicta pugnæ : Samniti (*y*) Gallisque delegata pugna : inter ipſum certamen Etruſci Umbrique juſſi caſtra Romana obpugnare. Hæc conſilia turbarunt transfugæ Cluſini tres, clam nocte ad Fabium conſulem tranſgreſſi : qui, editis hoſtium conſiliis, dimiſſi cum donis, ut ſubinde, ut quæque res nova decreta eſſet, exploratam perferrent. Conſules Fulvio, ut ex Faliſco; Poſtumio, ut ex Vaticano exercitum ad Cluſium admoveant, ſummaque vi fines hoſtium depopulentur, ſcribunt. Hujus populationis fama Etruſcos ex agro Sentinate ad ſuos fines tuendos movit. Inſtare inde conſules, ut abſentibus iis pugnaretur. Per biduum laceſſiere prœlio hoſtem : biduo nihil dignum dictu actum. Pauci utrimque cecidere ; magisque inritati ſunt ad juſtum certamen animi, quam ad diſcrimen ſumma rerum adducta : tertio die deſcenſum in campum omnibus copiis eſt. Quum

U. c. 457. a. C. 295.

(p) *Samnitibus* Gron. Crev.

U. c. 457. a. C. 295.

instructæ acies starent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit : inde diversæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. Lupo data inter ordines via ; cervam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles, « Illac fuga, [inquit] & cædes vertit: » ubi sacram Dianæ feram jacentem videtis. » Hinc victor Martius lupus ; integer & in- » tactus, gentis nos Martiæ & conditoris » nostri admonuit. » Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. Adversus Samnites Q. Fabius (z) primam ac tertiam legiones pro dextro cornu ; adversus Gallos pro sinistro Decius quintam & sextam instruxit. Secunda & quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeo æquis viribus gesta res est, ut, si adfuissent Etrusci & Umbri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent, accipienda clades fuerit.

Prælium cum Gallis & Samnitibus.

XXVIII. Ceterum, quamquam communis adhuc Mars belli erat, necdum discrimen fortuna fecerat, qua datura vires esset; haudquaquam similis pugna in dextro lævoque

(z) *Q.* abest *Gron. Crev.*

cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant, pugnam; extrahebaturque in quam maxime ferum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, & Samnites & Gallos primo inpetu feroces esse, quos sustineri satis sit: longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque æstus fluere: primaque eorum prœlia plus quam virorum, postrema minus quam feminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quam integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius & ætate & vigore animi, quantumcumque virium habuit, certamine primo effudit. Et, quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat; & ipse, fortissimæ juvenum turmæ inmixtus, orat proceres juventutis, in hostem ut secum inpetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu & ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum. Iterum longius evectos, & jam inter media equitum agmina prœlium cientes, novum pugnæ conterruit genus: essedis carrisque superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarumque advenit,

U. c. 457. a. C. 295.

U. c. 457. a. C. 295. & insolitos ejus tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque inprovida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum: multique inpetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani: & insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, « Quo fugerent? quamve in fuga » spem haberent? » obsistere cedentibus, ac revocare fusos. Deinde, ut nulla vi perculsos sustinere poterat; patrem P. Decium nomine compellans, « Quid ultra moror [inquit] » familiare fatum? Datum hoc nostro generi » est, ut luendis periculis publicis piacula » simus. Jam ego mecum hostium legiones (a) » mactandas Telluri ac Diis Manibus dabo. » Hæc locutus M. Livium pontificem, quem, descendens in aciem, digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. Devotus inde eadem precatione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se jusserat de-

Decius se devovet.

(a) *legiones hostium* Gron. Crev.

voveri. Quum ſecundum ſollemnes precationes adjeciſſet, « præ ſe agere ſeſe formidi- U. c. 457. a. C. 295.
» nem ac fugam, cædemque ac cruorem,
» cœleſtium, inferorum iras : contacturum
» funebribus diris ſigna, tela, arma hoſtium ;
» locumque eumdem ſuæ peſtis & Gallorum
» ac Samnitium fore. » Hæc exſecratus in ſe hoſtesque, qua confertiſſimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum : inferensque ſe ipſe infeſtis telis eſt interfectus.

XXIX. Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amiſſo, quæ res terrori alias eſſe ſolet, ſiſtere fugam, ac novam de integro velle inſtaurare pugnam. Galli, & maxime globus circumſtans conſulis corpus, velut alienata mente, vana incaſſum jactare tela : torpere quidam, & nec pugnæ meminiſſe, nec fugæ. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, juſſeratque proprætorem eſſe, vociferari, « Vi-
» ciſſe Romanos, defunctos conſulis fato.
» Gallos Samnitesque Telluris matris ac Deo-
» rum Manium eſſe. Rapere ad ſe ac vocare
» Decium devotam ſecum aciem ; furiarum-
» que ac formidinis plena omnia ad hoſtes
» eſſe. » Superveniunt deinde his reſtituen-

U. c. 457. a. C. 295. tibus pugnam L. Cornelius Scipio & C. Marcius, cum ſubſidiis ex noviſſima acie juſſu Q. Fabii conſulis ad præſidium collegæ miſſi. Ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro republica audenda. Itaque quum Galli ſtructis ante ſe ſcutis conferti ſtarent, nec facilis pede conlato videretur pugna; juſſu legatorum conlecta humi pila, quæ ſtrata inter duas acies jacebant, atque in teſtudinem hoſtium conjecta: quibus plerisque in ſcuta, verutis in corpora ipſa fixis, ſternitur cuneus; ita ut magna pars integris corporibus adtoniti conciderent. Hæc in ſiniſtro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro (*b*), primo (ut ante dictum eſt) cunctando extraxerat diem: deinde, poſtquam nec clamor hoſtium, nec inpetus, nec tela miſſa, eamdem vim habere viſa; præfectis equitum juſſis ad latus Samnitium circumducere alas, ut ſigno dato in tranſverſos, quanto maximo poſſent inpetu, incurrerent; ſenſim ſuos ſigna inferre juſſit, & commovere hoſtem. Poſtquam non reſiſti vidit, & haud dubiam laſſitudinem eſſe; tum, conlectis omnibus ſubſidiis, quæ ad id tem-

Fabius in dextro cornu Samnites vincit.

(b) add. *cornu* Gron.

pus reſervaverat; & legiones concitavit, & ſignum ad invadendos hoſtes equitibus dedit. *U. c. 457. a. C. 295.* Nec ſuſtinuerunt Samnites inpetum; præterque aciem ipſam Gallorum, relictis in dimicatione ſociis, ad caſtra effuſo curſu ferebantur. Galli, teſtudine facta, conferti ſtabant. *Galli circumventi.* Tum Fabius, audita morte collegæ, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie jubet, & circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem: tertiæ deinde legionis ſubſequi principes, &, qua turbatum agmen hoſtium viderent inpetu equitum, inſtare ac territos cædere. Ipſe ædem Jovi Victori ſpoliaque hoſtium quum voviſſet, ad caſtra Samnitium perrexit, quo multitudo omnis conſternata agebatur. Sub ipſo vallo, quia tantam multitudinem portæ non recepere, tentata ab excluſis turba ſuorum pugna eſt. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. Compulſi deinde intra vallum Samnites, parvoque certamine capta caſtra, & Galli ab tergo circumventi. Cæſa eo die hoſtium viginti quinque millia, octo capta. Nec incruenta victoria fuit: nam ex P. Decii exercitu cæſa ſeptem millia; ex Fabii, mille ac ducenti. Fabius, dimiſſis ad quærendum

U. c. 457. a. C. 295. collegæ corpus, ſpolia hoſtium conjecta in acervum Jovi Victori cremavit. Conſulis corpus eo die, quia obrutum ſuperſtratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. Poſtero die inventum relatumque eſt cum multis militum lacrimis. Intermiſſa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegæ funus omni honore laudibusque meritis celebrat.

Res in Etruria bene geſta. XXX. Et in Etruria per eoſdem dies ab Cn. Fulvio prætore res ex ſententia geſta; &, præter ingentem inlatam populationibus agrorum hoſti cladem, pugnatum etiam egregie eſt: Perufinorumque & Cluſinorum cæſa amplius millia tria (c), & ſigna militaria ad viginti capta. Samnitium agmen, quum per Pelignum agrum fugeret, circumventum a Pelignis eſt. Ex millibus quinque ad mille cæſi. Magna ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama eſt, etiam vero ſtanti. Sed ſuperjecere quidam augendo fidem; qui in hoſtium exercitu peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum ſex millia, mille carpentorum ſcripſere fuiſſe; ſcilicet cum Umbris Tuſcisque, quos & ipſos pugnæ adfuiſſe.

(c) *tria millia* Gron. Crev.

adfuisse. Et, ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium pro consule ducem consulibus, exercitumque ejus legionibus consulum adjiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria victoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum, in Tifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius, Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit: milites triumphantem secuti sunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quam mors præclara P. Decii est: excitataque memoria parentis, æquata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex præda militibus æris octogeni bini, sagaque & tunicæ; præmia illa tempestate militiæ haudquaquam spernenda. *U. c. 457. a. C. 295.*

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat. Nam &, Perusinis auctoribus, post deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat: & Samnites prædatum in agrum Vescinum Formianumque, & parte alia in Æserninum, quæ *Etrusci & Samnites bellum reparant.*

U. c. 457. a. C. 295. (*d*) Vulturno adjacent flumini, deſcendere. Adverſus eos Ap. Claudius prætor cum exercitu Deciano miſſus. Fabius in Etruria rebellante denuo, quatuor millia & quingentos Peruſinorum occidit : cepit ad mille ſeptingentos quadraginta : qui redemti ſinguli æris trecentis decem : præda alia omnis militibus conceſſa. Samnitium legiones, quum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius pro conſule ſequeretur, in agrum Stellatem convenerunt. Ibi & Samnitium legiones omnes conſidunt, & Appius Volumniusque caſtra conjungunt. Pugnatum infeſtiſſimis animis, hinc ira ſtimulante adverſus rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus ſpe. Cæſa ergo Samnitium ſexdecim millia trecenti, capta duo millia ſeptingenti. Ex Romano exercitu cecidere duo millia ſeptingenti. Felix annus bellicis rebus, peſtilentia gravis, prodigiisque ſollicitus : nam, & terram multifariam pluiſſe, & in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos, nunciatum eſt : libríque ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, conſulis filius, aliquot matronas ad populum ſtupri damnatas pecunia multavit;

(*d*) *quæque* Crev.

ex quo multaticio ære Veneris ædem, quæ prope circum est, faciendam curavit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen annumque sextum & quadragesimum, a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus: & ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mixti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus Romanis cæsi fuerant; imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant; socios belli, Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant; nec suis, nec externis viribus jam stare poterant; tamen bello non abstinebant: adeo ne infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat: & vinci, quam non tentare victoriam, malebant. Quinam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

U. c. 457. a. C. 295.

Belli Samnitici diuturnitas & atrocitas.

U. c. 458. a. C. 294.

L. Postumio II. M. Atilio Coss.

XXXII. Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus & M. Atilius Regulus

V. c. 458. a. C. 294. consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est ; quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero populationes Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romæ tenuit : Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos obprimeret. Velut ex composito ibi obvium habuere hostem ; ubi & intrare, nedum vastare, ipsi Samnitium agrum prohiberentur : & egredi inde in pacata sociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Quum castra castris conlata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana obpugnare. Et quamquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra vallum ademto, sed propinquo etiam congredientium inter se conspectu. Hac velut latebra insidiarum freti Samnites, vixdum satis certa luce, & eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias

Samnites castra Romana adgrediuntur.

perveniunt. Improviso obpressis nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. Ab tergo castrorum decumana porta impetus factus. Itaque captum quæstorium : quæstorque ibi L. Opimius Pansa occisus. Conclamatum inde ad arma. U. c. 458. a. C. 294.

XXXIII. Consul, tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam Suessanamque, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium jubet : manipulos legionum principali via inducit. Vixdum satis aptatis armis, in ordines eunt : & clamore magis, quam oculis, hostem noscunt : nec, quantus numerus sit, æstimari potest. Cedunt primo incerti fortunæ suæ, & hostem introrsum in media castra accipiunt. Inde quum consul vociferaretur, « expulsine extra vallum, castra de» inde sua obpugnaturi essent, » rogitans; clamore sublato commisi primo restiterunt : deinde inferunt pedem urguentque, & impulsos semel terrore eodem agunt, quo cœperunt. Expellunt extra portam vallumque. Inde pergere ac persequi (quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat) non ausi, liberatis castris contenti, receperunt se intra vallum trecentis ferme hostium occisis. Romanorum

V. c. 458. a. C. 294. ſtationis primæ, vigilumque, & eorum, qui circa quæſtorium obpreſſi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit; & non modo proferre inde caſtra Romanum, ſed ne pabulari quidem per agros ſuos, patiebantur: retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuoſior etiam, quam res erant, perlata Romam, coëgit L. Poſtumium conſulem, vixdum validum, Proficiſci ex urbe. Prius tamen, quam exiret, militibus edicto Soram juſſis convenire, ipſe ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex multaticia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium ad caſtra collegæ perrexit. Inde poſtquam Samnites, diffiſi duobus exercitibus reſiſti poſſe, receſſerunt; diverſi conſules ad vaſtandos agros urbesque obpugnandas diſcedunt.

Urbes Samnitium captæ.

XXXIV. Postumius Milioniam obpugnare adortus, vi primo atque inpetu, dein (*d*), poſtquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum injunctis muro cepit. Ibi, capta jam urbe, ab hora quarta uſque ad octavam

(d) *deinde* Gron. Crev.

fere horam omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est. Postremo potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia ducenti : capti quatuor millia ducenti, præter prædam aliam. Inde Ferentinum ductæ legiones : unde oppidani cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per aversam portam silentio excesserunt. Igitur, simul advenit consul, primo ita compositus instructusque mœnibus succeſſit, tamquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret : deinde, ut silentium vastum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta mœnia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret. Duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare mœnia, atque explorare omnia jubet. Equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnæ hostium fugæ. Adequitant deinde sensim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt : ad consulem referunt, excessum urbe; solitudine haud dubia id perspicuum esse, recentibus vestigiis fugæ, ac strage rerum in trepidatione noctur-

U. c. 458. a. C. 294.

U. c. 458. a. C. 294. na passim relictarum. His auditis, consul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinque equites jubet intrare urbem, &, modicum spatium progressos, tres manere eodem loco, si tuta videantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque, eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silentium ac solitudinem vidisse; extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit; ceteros interim castra communire jussit. Ingressi milites, refractis foribus, paucos graves ætate aut invalidos inveniunt, relictaque, quæ migratu difficilia essent. Ea direpta; & cognitum ex captivis est, communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam: suos prima vigilia profectos: credere, eamdem in aliis urbibus solitudinem inventuros. Dictis captivorum fides exstitit: desertis oppidis consul potitur.

Bellum Atilio non facile.

XXXV. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam obpugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. Ibi ira vires æquavit. Præ-

lium varium & anceps fuit : triſtius tamen eventu Romanis; & quia inſueti erant vinci, & quia digredientes magis, quam in ipſo certamine, ſenſerunt, quantum in ſua parte plus vulnerum ac cædis fuiſſet. Itaque is terror in caſtris ortus, qui ſi pugnantes cepiſſet, inſignis accepta clades foret. Tum quoque ſollicita nox fuit, jam invaſurum caſtra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conſerendas manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum, ad hoſtes erat. Ubi primum inluxit, abire ſine certamine cupiunt. Sed via una, & ea ipſa præter hoſtes, erat : qua (e) ingreſſi, præbuere ſpeciem recta tendentium ad caſtra obpugnanda. Conſul arma capere milites jubet, & ſequi ſe extra vallum: legatis, tribunis, præfectis ſociorum imperat, quod apud quemque facto opus eſt. Omnes adfirmant, « ſe quidem » omnia facturos, ſed militum jacere animos. » Tota nocte inter vulnera & gemitus mo- » rientium vigilatum eſſe. Si ante lucem ad » caſtra ventum foret, tantum pavoris fuiſſe, » ut relicturi ſigna fuerint : nunc pudore a » fuga contineri, alioquin pro victis eſſe. »

U. c. 458. a. C. 294.

(e) *quam* Crev.

U. c. 458. a. C. 294. Quæ ubi conſul accepit, ſibimet ipſi circumeundos adloquendosque milites ratus, ut ad quoſque venerat, cunctantes arma capere increpabat; « Quid ceſſarent, tergiverſarenturque? Hoſtem in caſtra venturum, » niſi illi extra caſtra exiſſent, & pro tentoriis ſuis pugnaturos, ſi pro vallo nollent. » Armatis ac dimicantibus dubiam victoriam » eſſe. Qui nudus atque inermis hoſtem maneat, ei aut mortem, aut ſervitutem patiendam.» Hæc jurganti increpantique reſpondebant: « Confectos ſe pugna heſterna eſſe: » nec virium quidquam, nec ſanguinis ſupereſſe. Majorem multitudinem hoſtium adparere, quam pridie fuerit.» Inter hæc adpropinquabat agmen: &, jam breviore intervallo certiora intuentes, vallum ſecum portare Samnitem adfirmant, nec dubium eſſe, quin caſtra circumvallaturi ſint. Tunc, « enimvero, » conſul, « indignum facinus eſſe. » vociferari, « tantam contumeliam ignominiamque ab ignaviſſimo accipi hoſte. Etiamne circumſedebimur [inquit] in caſtris, ut » fame potius per ignominiam, quam ferro, » ſi neceſſe eſt, per virtutem, moriamur? » Dii bene verterent, facerentque, quod ſe

» dignum quisque ducerent. Consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes; casurumque inter signa Samnitium potius, quum circumvallari castra Romana videat. » Dicta consulis legati, tribunique, & omnes turmæ equitum, & centuriones primorum ordinum, adprobavere. Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur: longo agmine, nec continenti, mœsti ac prope victi procedunt adversus (*f*) hostem, nec spe, nec animo certiorem. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo Samnitium agmine ad noviſſimum fremitus perfertur, « Exire, id quod timuerint, » ad inpediendum iter Romanos. Nullam inde » ne fugæ quidem patere viam. Illo loco aut » cadendum esse, aut, stratis hostibus, per » corpora eorum evadendum. » *U. c. 458. a. C. 294.*

XXXVI. In medio sarcinas conjiciunt; armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat spatium, & stabant exspectantes, dum ab hostibus prius inpetus, prius clamor inciperet. Neutris animus est ad pugnandum. Diversique integri

(f) *versus* Gron.

U. c. 458. a. C. 294. atque intacti abiſſent, ni cedenti inſtaturum alterum timuiſſent. Sua ſponte inter invitos tergiverſantesque ſegnis pugna, clamore incerto atque inpari, cœpit: nec veſtigio quiſquam movebatur. Tum conſul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem inmiſit: quorum quum plerique delapſi ex equis eſſent, & alii turbati; & ab Samnitium acie ad obprimendos eos, qui ceciderant, & ad ſuos tuendos ab Romanis procurſum eſt. Inde paullulum inritata pugna eſt, ſed aliquanto & inpigre magis, & plures procurrerant Samnites: & turbatus eques ſua ipſe ſubſidia territis equis proculcavit. Hinc fuga cœpta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum conſul, equo prævectus ad portam caſtrorum, ac ſtatione equitum ibi obpoſita, edictoque, « ut, quicumque ad » vallum tenderet (g), ſive ille Romanus, » ſive Samnis eſſet, pro hoſte haberent, » hæc ipſa minitans, obſtitit profuſe tendentibus ſuis in caſtra. « Quo pergis [inquit] miles? » & hic arma & viros invenies: nec, vivo » conſule tuo, niſi victor caſtra intrabis. Pro-

(g) *ergeret* Gron. Crev.

» inde elige, cum cive, an hoſte, pugnare » malis. » Hæc dicente conſule, equites infeſtis cuſpidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus ſolum conſulem, ſed fors etiam adjuvit; quod non inſtiterunt Samnites, ſpatiumque circumagendi ſigna, vertendique aciem a caſtris in hoſtem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam : centuriones ab ſigniferis rapta ſigna inferre : & oſtendere ſuis, paucos & ordinibus incompoſitis effuſe venire hoſtes. Inter hæc conſul, manus ad cœlum adtollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet, ſi conſtitiſſet a fuga Romana acies, redintegratoque prœlio cecidiſſet viciſſetque legiones Samnitium. Omnes undique adniſi ad reſtituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis : numen etiam Deorum reſpexiſſe nomen Romanum viſum : adeo facile inclinata res, repulſique a caſtris hoſtes; mox etiam redacti ad eum locum, in quo commiſſa pugna erat. Ibi, objacente farcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hæſere impediti : deinde, ne diriperentur res, orbem armatorum farcinis circumdant. Tum vero eos a fronte ur-

U. c. 458. a. C. 294.

U. c. 458. a. C. 294. guere pedites, ab tergo circumvecti equites. Ita in medio cæsi captique. Captivorum numerus fuit septem millium ac ducentorum (*h*), qui omnes nudi sub jugum missi. Cæsos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit. Recensente consule biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem millium ac ducentorum (*i*). Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quæ via Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati quum prædam aliam inde mixtam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in victorem incidunt consulem, ab Luceria redeuntem : nec prædam solum amittunt, sed ipsi longo atque impedito agmine incompositi cæduntur. Consul, Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, & exercitu ibi relicto, comitiorum caussa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, & ob amissa tot millia militum, & quod captivos pactione sub jugum misisset.

(h) *trecentorum* Gron. Crev.

(i) *septem millia trecenti* Gron. Crev.

XXXVII. Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercito, primum pervastaverat Volsinienſem agrum: dein (k) cum egressis ad tuendos fines, haud procul mœnibus ipsorum depugnat. Duo millia octingenti (l) Etruscorum cæsi: ceteros propinquitas urbis tutata est. In Rusellanum agrum exercitus traductus. Ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros cæsa. Pax tamen clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. Tres validissimæ urbes, Etruriæ capita, Volsinii, Perusia, Arretium, pacem petiere; &, vestimentis militum frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt. Multa præsens quingentum millium æris in singulas civitates inposita. Ob hasce res gestas, consul quum triumphum ab senatu, moris magis caussa, quam spe impetrandi, petisset, videretque alios, quod tardius ab urbe exisset, alios, quod injussu

U. c. 458. a. C. 294.

Etruria a Postumio vastata.

(k) *deinde* Gron. Crev.

(l) *CC*, Gron. Crev.

U. c. 458. a. C. 294. senatus ex Samnio in Etruriam transiſſet; partim ſuos inimicos, partim collegæ amicos, ad ſolatium æquatæ repulſæ ſibi quoque negare triumphum : « Non ita, [inquit] » Patres conſcripti, veſtræ majeſtatis memi» nero, ut me conſulem eſſe obliviſcar. Eo» dem jure imperii, quo bella geſſi, bellis » feliciter geſtis, Samnio atque Etruria ſub» actis, victoria & pace parta, triumphabo. » Ita ſenatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta : pars interceſſuros, ne novo exemplo triumpharet, aiebant ; pars auxilio ſe adverſus collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum eſt : vocatusque eo conſul, quum M. Horatium, L. Valerium conſules, C. Martium Rutilum nuper, patrem ejus, qui tunc cenſor eſſet, non ex auctoritate ſenatus, ſed juſſu populi triumphaſſe diceret; adjiciebat, « ſe quoque latu» rum fuiſſe ad populum, ni ſciret, manci» pia nobilium tribunos plebis legem inpedi» turos : voluntatem ſibi ac favorem conſen» tientis populi pro omnibus juſſis eſſe, ac » futura (*m*). Poſteroque die auxilio tribu-

Poſtumius triumphat ſenatu adverſante.

norum plebis trium, adverſus interceſſionem ſeptem tribunorum & conſenſum ſenatus,

(m) *futuram* Gron. Crev.

cele-

celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum constans memoria est. Postumium, auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum : ab Atilio in Etruria res gestas, eumque triumphasse. Fabius, ambo (n) consules in Samnio & ad Luceriam res gessisse, scribit, traductumque in Etruriam exercitum, (sed ab utro consule non adjecit) & ad Luceriam utrimque multos occisos : inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam, ut Romulus ante voverat : sed fanum tantum, id est, locus, templo effatus, sacratus (o) fuerat. Ceterum, hoc demum anno ut ædem etiam fieri senatus juberet, bis ejusdem voti damnata respublica in religionem venit. *U. c. 458. a. C. 294.*

XXXVIII. SEQUITUR hunc annum & consul insignis L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua, & bellum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, præter L. Papirium patrem consulis, pepererat. Et forte eodem conatu adparatuque, omni opulentia insignium armorum bel- *U. c. 459. a. C. 293. L. Papirio, Sp. Carvilio Coss.*

(n) *ambos* Gron. Crev.

(o) *jam sacratus* Gron. Crev.

U. c. 459. a. C. 293.

lum adornaverant : & Deorum etiam adhibuerant opes, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito nova lege : ut, qui juniorum non conveniſſet ad imperatorium edictum, quique injuſſu abiſſet, caput Jovi ſacratum eſſet. Tum exercitus omnis Aquiloniam eſt indictus. Ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere caſtris locus eſt conſeptus cratibus pluteisque, & linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto ſacrificatum, ſacerdote Ovio Pactio quodam, homine magno natu, qui ſe id ſacrum petere adfirmabat ex vetuſta Samnitium religione; qua quondam uſi majores eorum fuiſſent, quum adimendæ Etruſcis Capuæ clandeſtinum cepiſſent conſilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator adciri jubebat nobiliſſimum quemque genere factisque. Singuli introducebantur. Erat quum alius adparatus ſacri, qui perfundere religione animum poſſet; tum in loco circa omni contecto aræ in medio, victimæque circa cæſæ, & circumſtantes centuriones ſtrictis gladiis. Admovebatur

Sacramento adiguntur milites Samnitium, horrendo quodam ritu.

altaribus miles, magis ut victima, quam ut sacri particeps : adigebaturque jurejurando, quæ visa auditaque in eo loco essent, non enuntiaturum. Dein jurare cogebatur diro quodam carmine, in exsecrationem capitis familiæque & stirpis compositio, nisi isset in prœlium, quo imperatores duxissent : & si aut ipse ex acie fugisset, aut, si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primo quidam abnuentes juraturos se, obtruncati circa altaria sunt : jacentes deinde inter stragem victimarum documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum, ut vir virum legerent, donec sexdecim millium numerum confeciissent. Ea legio linteata ab integumento consepti, quo sacrata nobilitas erat, adpellata est. His arma insignia data, & cristatæ galeæ, ut inter ceteros eminerent. Paullo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec adparatu linteatæ legioni dispar. Hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquilonian consedit. *U. c. 459. a. C. 293.*

U. c. 459. a. C. 293.

Samnium vastant Coss.

XXXIX. Consules profecti ab urbe. Prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius, superioris anni consul, in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, dum hostes, operati superstitionibus, concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit Cæsa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti : capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit : minus, quam collega, cepit hominum, plus aliquanto occidit. Præda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium consules, maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi summa rei Samnitium erat) pervenit. Ibi aliquamdiu nec cessatum ab armis est, neque naviter pugnatum : lacessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies absumebatur : quod quum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant : & absentis collegæ consilia omnibus gerendis in-

tererant rebus : intentiorque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, jam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuncium ad collegam mittit; « sibi in animo esse, postero » die, si per auspicia liceret, confligere cum » hoste. Opus esse, & illum, quanta maxima » vi posset, Cominium obpugnare, ne quid » laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda. » Diem ad proficiscendum nuncius habuit : nocte rediit, adprobare collegam consulta referens. Papirius, nuncio misso, extemplo concionem habuit; multa de universo genere belli, multa de præsenti hostium adparatu, vana magis specie, quam efficaci ad eventum, differuit. « Non enim » cristas vulnera facere; & per picta atque » aurata scuta transire Romanum pilum; & » candore tunicarum fulgentem aciem, ubi » res ferro geratur, cruentari. Auream olim » atque argenteam Samnitium aciem a pa» rente suo occidione occisam : spoliaque ea » honestiora victori hosti, quam ipsis arma, » fuisse. Datum hoc forsan nomini familiæ» que suæ, ut adversus maximos conatus Sam-

U. c. 459. a. C. 293.

Carvilius Cominium obsidet.

Papirius parat se ad dimicandum.

Hortatur milites.

U. c. 459. a. C. 293. » nitium obponerentur duces; ſpoliaque ea » referrent, quæ inſignia publicis etiam locis » decorandis eſſent. Deos inmortales adeſſe » propter toties petita fœdera, toties rupta: » tum, ſi qua conjectura mentis divinæ ſit, » nulli umquam exercitui fuiſſe infeſtiores, » quam qui, nefando ſacro mixta hominum » pecudumque cæde reſperſus, ancipiti Deum » iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis » ictorum teſtes Deos, hinc jurisjurandi ad- » verſus fœdera ſuſcepti exſecrationes hor- » rens, invitus juraverit, oderit ſacramen- » tum, uno tempore Deos, cives, hoſtes » metuat. »

XL. Hæc, comperta perfugarum indiciis, quum apud infenſos jam ſua ſponte milites differuiſſet, ſimul divinæ humanæque ſpei pleni, clamore conſentienti pugnam poſcunt; pœnitet in poſterum diem dilatum certamen; moram diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis, jam relatis literis a collega, Papirius ſilentio ſurgit, & pullarium in auſpicium mittit. Nullum erat genus hominum in caſtris intactum cupiditate pugnæ: ſummi infimique æque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem ſpectabat. Is ardor omnium etiam

ad eos, qui auſpicio intererant, pervenit: nam, quum pulli non paſcerentur, pullarius, auſpicium mentiri auſus, tripudium ſoliſtimum conſuli nunciavit. Conſul lætus auſpicium egregium eſſe, & Deis auctoribus rem geſturos, pronunciat; ſignumque pugnæ proponit. Exeunti jam forte in aciem nunciat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ ferme erant) Cominium profectas, quod ne ignoraret collega, extemplo nuncium mittit: ipſe ſigna ocius proferri jubet, ſubſidiaque ſuis quæque locis, & præfectos ſubſidiis adtribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, ſiniſtro L. Scipionem, equitibus legatos alios, Caios Cædicium & Trebonium, præfecit. Sp. Nautium mulos, detractis clitellis, cum cohortibus alariis (*p*) in tumulum conſpectum propere circumducere jubet, atque inde inter ipſam dimicationem, quanto maxime poſſet, moto pulvere oſtendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auſpicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis: qui, rem haud ſpernendam rati, Sp. Papirio fratris filio conſulis, ambigi de auſpicio, renunciaverunt.

U. c. 459. a. C. 293.

Auſpicium mentitur pullarius.

(p) *alaribus* Gron. Crev.

U. c. 459. a. C. 293. Juvenis, ante doctrinam Deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret ad consulem, detulit. Cui ille, « Tu quidem macte virtute diligentiaque esto. » Ceterum qui auspicio adest, si quid falsi » nunciat, in semet ipsum religionem reci- » pit. Mihi quidem tripudium nunciatum, po- » pulo Romano exercituique egregium auspi- » cium est. » Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent & Samnites signa, insequitur acies ornata armataque, ut hostium quoque magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurrereturque, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. *Isque ictus pilo cadit.* Quod ubi consuli nunciatum est, « Dii in » prœlio sunt [inquit]; habet pœnam no- » xium caput. » Ante consulem hæc dicentem corvus voce clara obcinuit: quo lætus augurio consul, adfirmans numquam humanis rebus magis præsentes interfuisse Deos, signa canere, & clamorem tolli jussit.

XLI. Prœlium commissum atrox, ceterum longe disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis in prœlium rapit: Samnitium magnam partem

neceſſitas ac religio invitos magis reſiſtere, quam inferre pugnam, cogit. Nec ſuſtinuiſſent primum clamorem atque inpetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci adſueti, ni potentior alius metus inſidens pectoribus a fuga retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus ſacri, & armati ſacerdotes, & promiſcua hominum pecudumque ſtrages, & reſperſæ fando nefandoque ſanguine aræ, & dira exſecratio, ac furiale carmen, deteſtandæ familiæ ſtirpique compoſitum. His vinculis fugæ obſtricti ſtabant, civem magis, quam hoſtem, timentes. Inſtare Romanus a cornu utroque, a media acie, & cædere Deorum hominumque adtonitos metu. Repugnatur ſegniter, ut ab iis, quos timor moraretur a fuga. Jam prope ad ſigna cædes pervenerat, quum ex tranſverſo pulvis, velut ingentis agminis inceſſu motus, adparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat. Pulverem majorem, quam pro numero, excitabant: inſidentes mulis calones frondoſos ramos per terram trahebant: arma ſignaque per turbidam lucem in primo adparebant: poſt altior denſiorque pulvis equitum ſpeciem

U. c. 419. a. C. 203.

U. c. 459. a. C. 293.

cogentium agmen dabat. Fefellitque non Samnites modo, ſed etiam Romanos : & conſul adfirmavit errorem, clamitans inter prima ſigna, ita ut vox etiam ad hoſtes accideret, « captum Cominium, victorem collegam ad- » eſſe : adniterentur vincere prius, quam glo- » ria alterius exercitus fieret. » Hæc inſidens equo. Inde tribunis centurionibusque imperat, ut viam (*q*) equitibus patefaciant. Ipſe Trebonio Cædicioque prædixerat, ut, ubi ſe cuſpidem erectam quatientem vidiſſent, quanta maxima vi poſſent, concitarent equites in hoſtem. Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt. Panduntur inter ordines viæ : provolat eques, atque inſeſtis cuſpidibus in medium agmen hoſtium ruit; perrumpitque ordines, quacumque impetum dedit. Inſtant Volumnius & Scipio, & perculſos ſternunt. Tum, jam Deorum hominumque victa vi, funduntur linteatæ cohortes : pariter jurati injuratique fugiunt, nec quemquam, præter hoſtes, metuunt. Peditum agmen, quod ſuperfuit pugnæ, in caſtra ad Aquiloniam compulſum eſt. Nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt : equites eques ſequi-

Victi Samnites.

(q) *vias* Gron. Crev.

tur, peditem pedes: ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit: ad urbem Scipioni majore resistitur vi; non quia plus animi victis est, sed melius muri, quam vallum, armatos arcent. Inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, priusquam conlegerentur animi, transacta res esset, lentiorem fore munitæ urbis obpugnationem ratus, interrogat milites, «Satin' æquo animo paterentur, ab »altero cornu castra capta esse: se victores »pelli a portis urbis?» Reclamantibus universis, primus ipse, scuto super caput elato, pergit ad portam: secuti alii, testudine facta in urbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere. Penetrare in interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent. U. c. 459. a. C. 293.

XLII. Hæc primo ignorare consul, & intentus recipiendo exercitui esse: jam enim præceps in occasum sol erat, & adpetens nox periculosa & suspecta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longius, ab dextra castra capta videt: ab læva clamorem in urbe mixtum pugnantium ac paventium fremitu

U. c. 459. a. C. 293. esse : & tum forte certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut suos in muris videt, nec jam integri quidquam esse, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset, adciri, quas receperat, copias, signaque in urbem inferri jussit. Ingressi proxima ex parte, quia nox adpropinquabat, quievere. Nocte oppidum ab hostibus desertum est. Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta : capta tria millia octingenti & septuaginta : signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiorem in acie visum, seu suopte ingenio, seu fiducia bene gerundæ rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari a prœlio potuit; & in ipso discrimine, quo templa Diis inmortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, si legiones hostium fudissent, pocillum mulsi prius, quam temetum biberet, sese facturum. Id votum Diis cordi fuit : & auspicia in bonum verterunt.

Pocillum mulsi votum Jovi.

XLIII. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce, ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit

urbem; subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis obposuit. Jam signum dantem eum nuncius a collega trepidus de viginti cohortium adventu, & ab inpetu moratus est, & partem copiarum revocare, instructam intentamque ad obpugnandum, coëgit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima & decem (*r*) cohortibus alariis (*s*) equitatuque ire adversus subsidium hostium jussit; quocumque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur: manumque, si forte ita res poscceret, conferret: modo ne ad Cominium eæ copiæ admoveri possent. Ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis jussit, ac testudine ad portas succcessit. Simul & refringebantur portæ, & vis undique in muros fiebat. Samnites, sicut, antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes; ita, postquam jam non ex intervallo nec missilibus, sed cominus gerebatur res, &, qui ægre succcesserant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile in hostem inparem ex æquo pugnabant; relictis turribus muris-

U. c. 459. a. C. 293.

Cominium a Carvilio captum.

(r) *viginti* Gron. Crev.

(s) *alaribus* Gron. Crev.

U. c. 459. a. C. 293. que, in forum omnes compulsi, paullisper inde tentaverunt extremam pugnæ fortunam. Deinde, abjectis armis, ad undecim (t) millia hominum & quadringenti in fidem consulis venerunt. Cæsa ad quatuor millia trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat pugna, hostes non inventi. Septem millia passuum quum abessent a Cominio, revocati ab suis neutri prœlio obcurrerunt. Primis ferme tenebris quum in conspectu jam castra, jam Aquiloniam habuissent, clamor eos utrimque par accidens sustinuit: deinde e regione castrorum, quæ incensa ab Romanis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipso loco prope temere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis, exspectando timendoque lucem, egere. Prima luce, incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam consternantur, conspecti ab equitibus: qui, egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem, non vallo, non stationibus firmatam. Conspecta & ex muris Aqui-

(t) *quindecim* Gron. Crev.

loniæ ea multitudo erat: jamque etiam legionariæ cohortes sequebantur. Ceterum nec pedes fugientes persequi potuit: & ab equite noviſſimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti. Arma multa pavidi ac signa militaria duodeviginti reliquere. Alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum est. *U. c. 459. a. C. 293.*

XLIV. LÆTITIAM utriusque exercitus Romani auxit & ab altera parte feliciter gesta res. Uterque ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit: exhaustis deinde tectis ignem injecit: eodemque die Aquilonia & Cominium deflagravere. Et consules, cum gratulatione mutua legionum suaque, castra conjunxere. In conspectu duorum exercituum & Carvilius suos pro cujusque merito laudavit donavitque; & Papirius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, & quatuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: juvenem Papirium propter navatam cum equitatu &

U. c. 459. a. C. 293. in prœlio operam, & nocte, qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit : centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant. Equites omnes, ob insignem multis locis operam, corniculis armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, quum jam tempus esset deducendi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. Optimum visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eo pertinacius & infestius agere cetera & persequi : ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. Quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis conlatis dimicaturus videretur, unum supereſſe belli genus, urbium obpugnationes; quarum per excidia militem locupletare præda, & hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent. Itaque, literis missis ad senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diversi, Papirius ad Sæpinum, Carvilius ad Volanam obpugnandam legiones ducunt.

XLV. Literæ consulum ingenti lætitia & in curia & in concione auditæ; & quatridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est. Nec populo Romano

magna

magna solum, sed peropportuna etiam, ea victoria fuit; quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos adlatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid in Samnio adversi venisset; quæ, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum, a M. Atilio prætore in senatum introductæ, querebantur, uri & vastari agros a finitimis Etruscis, quod descisscere a populo Romano nollent: obtestabanturque Patres conscriptos, ut se a vi atque injuria communium hostium tutarentur. Responsum legatis, « curæ sena- » tui futurum, ne socios fidei suæ pœnite- » ret: Etruscorum prope diem eamdem for- » tunam, quam Samnitium, fore. » Segnius tamen, quod ad Etruriam adtinebat, acta res esset, ni Falisscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, adlatum foret, arma Etruscis junxisse. Hujus propinquitas populi acuit curam Patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas censerent. Quibus non redditis, ex auctoritate Patrum jussu

U. c. 459; a. C. 293.

Etruscorum rebellio.

U. c. 459. a. C. 293. populi bellum Faliſcis indictum eſt : juſſique conſules ſortiri , uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu tranſiret. Jam Carvilius Volanam, & Palumbinum , & Herculaneum ex Samnitibus ceperat : Volanam intra paucos dies , Palumbinum eodem , quo ad muros acceſſit. Ad Herculaneum bis etiam ſignis conlatis ancipiti prælio, & cum majore ſua , quam hoſtium , jactura dimicavit. Caſtris deinde poſitis, mœnibus hoſtem incluſit. Obpugnatum oppidum captumque. In his tribus urbibus capta aut cæſa ad decem millia hominum : ita ut parvo admodum plures caperentur. Sortientibus provincias conſulibus, Etruria Carvilio evenit ſecundum vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sæpinum major vis hoſtium reſtitit. Sæpe in acie, ſæpe in agmine , ſæpe circa ipſam urbem adverſus eruptiones hoſtium pugnatum : neque obſidio, neque bellum ex æquo erat : non enim muris magis ſe Samnites , quam armis ac viris mœnia , tutabantur. Tandem pugnando in obſidionem juſtam coëgit hoſtes : obſidendoque vi atque operibus urbem expugnavit. Itaque ab ira plus cædis editum , capta urbe : ſeptem

millia quadringenti cæsi : capta minus tria millia hominum : præda, quæ plurima fuit, congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa est. *U. c. 459. a. C. 293.*

XLVI. Nives jam omnia oppleverant, nec durari extra tecta poterat ; itaque consul exercitum de Samnio deduxit. Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus. Triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. Pedites equitesque insignes donis transiere, ac transvecti sunt : multæ civicæ coronæ, vallaresque, ac murales conspectæ. Inspectata spolia Samnitium : & decore ac pulchritudine paternis spoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. Nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis, ducti. Æris gravis transvecta vicies centena & ad triginta tria millia (v) : id æs redactum ex captivis dicebatur. Argenti, quod captum ex urbibus erat, pondo millia trecenta triginta. Omne æs argentumque in ærarium conditum. Militibus nihil datum ex præda est : auctaque ea invi- *Papirii triumphus.*

(v) *vicies centies millies & quingenta triginta tria millia* Gron. Crev.

U. c. 459. a. C. 293. dia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum conlatum est: quum, si spreta gloria fuisset captivæ pecuniæ in ærarium inlatæ, & militi tum dari ex præda, & stipendium militare præstari potuisset. Ædem Quirini, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, (neque, Hercule, tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre votam, filius consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis: quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur; sed sociis etiam colonisque finitimis, ad templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter hæc Carvilius consul, in Etruria Troilium primum obpugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. Inde quinque castella, locis sita munitis, expugnavit. Cæsa ibi hostium duo millia quadringenti, minus duo millia capti. Et Falisci pacem petentibus annuas inducias

Troilium in Etruria captum a Carvilio.

dedit, pactus centum millia gravis æris, & ſtipendium ejus anni militibus. His rebus actis ad triumphum deceſſit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegæ triumphus fuerat, ita cumulo Etruſci belli æquatum. Æris gravis tulit in ærarium trecenta octoginta (x) millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locavit, prope ædem ejus (y) Deæ ab rege Ser. Tullio dedicatam: & militibus ex præda centenos binos aſſes, & alterum tantum centurionibus atque equitibus (malignitate collegæ gratius accipientibus munus) diviſit. Favor conſulis tutatus ad populum eſt L. Poſtumium legatum ejus: qui dicta die a M. Cantio (z) tribuno plebis, fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis, quam peragi, accuſatio ejus poterat. *U. c. 459. a. C. 293.* *Carvilii triumphus.*

XLVII. EXACTO jam anno, novi tribuni plebis magiſtratum inierant: iisque ipſis, quia vitio creati erant, quinque poſt dies alii ſubfecti. Luſtrum conditum eo anno eſt a P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, *Luſtrum conditum.*

(x) *nonaginta* Gron. Crev.
(y) *eidem* Gron. Crev.
(z) *Scantio* Gron. Crev.

U. c. 459. a. C. 293. censoribus : censa capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo. Censores vicesimi sexti a primis censoribus ; lustrum undevicesimum fuit. Eodem anno coronati primum, ob res bello bene gestas, ludos Romanos spectaverunt : palmæque tum primum, translato e Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via a Martis silice ad Bovillas perstrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit : creavit consules Q. Fabium Maximi filium Gurgitem & D. Junium Brutum Scævam. Ipse Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus vix ad solatium unius mali, pestilentiæ urentis simul urbem atque agros, subfecit; portentoque jam similis clades erat. Et libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab Diis daretur. Inventum in libris, Æsculapium ab Epidauro Romam arcessendum. Neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quidquam de ea re actum : præterquam quod unum diem Æsculapio supplicatio habita est.

EPITOME
LIBRI UNDECIMI LIVIANI

Quum Fabius Gurges consul male adversus Samnites pugnasset, & senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater, deprecatus hanc filii ignominiam, eo maxime senatum movit, quod iturum se filio legatum pollicitus est, idque præstitit. Ejus consiliis & opera filius consul adjutus, cæsis Samnitibus, triumphavit. C. Pontium, imperatorem Samnitium, ductum in triumpho securi percussit. Quum civitas pestilentia laboraret, missi legati, ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere : eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco ædes Æsculapio consecrata est. L. Postumius consularis, quoniam, quum exercitui præesset, opera mi-

litum in agro ſuo uſus erat, damnatus eſt. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quarto renovatum eſt. Curius Dentatus conſul, Samnitibus cæſis, & Sabinis, qui rebellaverant, victis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magiſtratu triumphavit. Coloniæ deductæ ſunt, Caſtrum, Sena, Hadria. Triumviri capitales tunc primum creati ſunt. Cenſu acto, luſtrum conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita ducenta ſeptuaginta duo millia. Plebs propter æs alienum, poſt graves & longas ſeditiones, ad ultimum ſeceſſit in Janiculum: unde a Q. Hortenſio dictatore deducta eſt, isque in ipſo magiſtratu deceſſit. Res præterea contra Volſinienſes geſtas continet: item adverſus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.

EPITOME LIBRI XII.

Quum legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæsus est. Quum a Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro, qui præerat classi, occiso, legati ad eos a senatu, ut de iis injuriis quererentur, missi, pulsati sunt. Ob id, bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Adversus eos, & Lucanos, & Bruttios, & Etruscos aliquot prœliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirrhotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Quum in præsidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Jubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit.

EPITOME LIBRI XIII.

VALERIUS Lævinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. Post id prœlium cum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit, populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius, missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est. Captivi sine pretio remissi sunt. Cineas, legatus a Pyrrho ad senatum missus, petiit, ut componendæ pacis caussa rex in urbem reciperetur: de qua re quum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, propter valetudinem oculorum jamdiu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, & sententia sua tenuit, ut id Pyrrho ne-

garetur. Cn. Domitius cenſor primus ex plebe luſtrum condidit. Cenſa ſunt civium capita ducenta ſeptuaginta octo millia, ducenta viginti duo. Iterum adverſus Pyrrhum dubio eventu pugnatum eſt. Cum Carthaginienſibus quartum fœdus renovatum eſt. Quum C. Fabricio conſuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur, ſe regi venenum daturum, cum indicio ad regem remiſſus eſt. Res præterea contra Etruſcos, Lucanos, Bruttios, & Samnites proſpere geſtas continet.

EPITOME LIBRI XIV.

Pyrrhus in Siciliam trajecit. Quum inter alia prodigia fulmine dejectum eſſet in Capitolio Jovis ſignum, caput ejus per aruſpices inventum eſt. Curius Dentatus, quum delectum haberet, ejus, qui citatus non reſponderat, bona

primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, & Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod is decem pondo argenti facti haberet. Lustro a censoribus condito, censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quatuor. Cum Ptolomæo Ægypti rege societas juncta est. Sextilia virgo Vestalis, damnata incesti, viva defossa est. Coloniæ deductæ sunt Posidonia & Cosa. Carthaginiensium classis auxilio Tarentinis venit: quo facto ab iis fœdus violatum est. Res præterea contra Lucanos, Samnites, & Bruttios feliciter gestas, & Pyrrhi regis mortem continet.

EPITOME LIBRI XV.

Victis Tarentinis pax & libertas data est. Legio Campana, quæ Rhegium occupaverat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Quum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam juvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data est. Coloniæ deductæ, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti cœpit. Umbri & Sallentini victi in deditionem accepti sunt. Quæstorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

EPITOME LIBRI XVI.

ORIGO Carthaginiensium & primordia urbis eorum referuntur; contra quos & Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus, quum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset. Transgressis tum primum mare equitibus Romanis, adversus Hieronem sæpius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta octoginta duo millia, ducenta triginta quatuor. D. Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Æsernia deducta est. Res præterea contra Pœnos & Vulsinios prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI XVII.

Cn. Cornelius consul, a classe Punica circumventus, & per fraudem velut in conloquium evocatus, captus est. C. Duilius consul adversus classem Pœnorum prospere pugnavit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum. Ob quam caussam ei perpetuus honos habitus est, ut revertenti a cœna, tibicine canente, funale præferretur. L. Cornelius consul in Sardinia & Corsica contra Sardos, & Corsos, & Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul, quum in locum iniquum, a Pœnis circumsessum, temere duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute & opera evasit: qui, cum trecentis militibus eruptione facta, hostes in se converterat. Hannibal dux Pœnorum victa classe, cui præfuerat, a militibus suis in crucem sublatus est. Atilius Regulus consul, victis navali prœlio Pœnis, in Africam trajecit.

EPITOME LIBRI XVIII.

ATILIUS Regulus in Africa ſerpentem portentoſæ magnitudinis cum magna militum clade occidit: &, quum aliquot prœliis bene adverſus Carthaginienſes pugnaſſet, ſucceſſorque ei a ſenatu proſpere bellum gerenti non mitteretur, id ipſum per literas ad ſenatum miſſas queſtus eſt, in quibus inter cauſſas petendi ſucceſſoris erat, quod agellus ejus a mercenariis deſertus eſſet. Quærente deinde fortuna, ut magnum utriuſque caſus exemplum in Regulo proderetur, arceſſito a Carthaginienſibus Xanthippo Lacedæmoniorum duce, victus prœlio & captus eſt. Res deinde a ducibus Romanis omnibus terra marique proſpere geſtas deformaverunt naufragia claſſium. Ti. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus eſt. P. Sempronius Sophus, Manius Valerius

Maximus censores, quum senatum legerent, tredecim senatu moverunt. Lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem millia, septingenta nonaginta septem. Regulus missus a Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace, & , si eam non posset impetrare, de captivis commutandis ageret, & jurejurando adstrictus, rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset, utrumque negandi auctor senatui fuit : &, quum fide custodita reversus esset, supplicio a Carthaginiensibus de eo sumto, periit.

EPITOME LIBRI XIX.

CÆCILIUS Metellus, rebus adversus Pœnos prospere gestis, speciosum egit triumphum, tredecim ducibus hostium & centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul, contra auspi-

cia profectus, jussis mergi pullis, qui cibari nolebant, infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit; &, revocatus a senatu, jussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, sortis ultimæ hominem: qui, coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captivorum commutatio facta est. Coloniæ deductæ sunt Fregenæ, in agro Sallentino Brundusium. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia, ducenta viginti duo. Claudia, soror P. Claudii, qui, contemtis auspiciis, male pugnaverat, a ludis revertens, quum turba premeretur, dixit: Utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret! *ob eam caussam multa ei dicta est. Duo prætores tum primum creati sunt.*

Cæcilius Metellus pontifex maximus A. Postumium consulem, quoniam idem & flamen Martialis erat, quum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in urbe tenuit, nec passus est a sacris recedere. Rebus adversus Pœnos a pluribus ducibus prospere gestis, summam victoriæ C. Lutatius consul, victa ad Ægates insulas classe Pœnorum, inposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Quum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus pontifex maximus ex incendio sacra rapuit. Duæ tribus adjectæ sunt, Velina & Quirina. Falisci quum rebellassent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.

EPITOME LIBRI XX.

Spoletium colonia deducta est. Adversus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi & Corsi, quum rebellassent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis, propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus est, ut essent quatuor. Galli Transalpini, qui in Italiam inruperant, cæsi sunt. Eo bello populus Romanus sui Latinique nominis trecenta millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres, aliquot prœliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Virdomaro, opima spolia retulit. Istri subacti sunt. Item Illyrii, quum rebellassent, domiti in dedi-

tionem venerunt. Lustrum a censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita ducenta septuaginta millia, ducenta tredecim. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, quum antea dispersi per omnes fuissent; Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius censor viam Flaminiam munivit, & circum Flaminium exstruxit. Coloniæ deductæ in agro de Gallis capto, Placentia & Cremona.

EPITOME LIBRI XXI.

In Italiam belli Punici secundi ortus narratur, & Hannibalis Pœnorum ducis contra fœdus per Iberum amnem transitus, a quo Saguntum, sociorum populi Romani civitas, obsessa octavo mense capta est. De quibus injuriis missi legati ad Carthaginienses, qui quererentur. Quum satisfacere nollent, bellum iis indictum

est. Hannibal, superato Pyrenæo saltu, per Gallias, fusis Volcis, qui obsistere conati erant, ad Alpes venit; & laborioso per eas transitu (quum montanos quoque Gallos obvios aliquot prœliis repulisset) descendit in Italiam, & ad Ticinum amnem Romanos equestri prœlio fudit: in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. Iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso, Hannibal Apenninum quoque, per magnam militum vexationem propter vim tempestatum, transiit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Pœnos prospere pugnavit, duce hostium Magone capto.

LIBER XXI

I.

IN parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio ſummæ totius Profeſſi plerique ſunt rerum ſcriptores, bellum maxime omnium (*a*) memorabile, quæ umquam geſta ſint, me ſcripturum; quod, Hannibale duce, Carthaginienſes cum populo Romano geſſere. Nam neque validiores opibus ullæ inter ſe civitates gentesque contulerunt arma, neque his ipſis tantum umquam virium aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter ſe, ſed expertas primo Punico conferebant bello: & adeo varia belli fortuna ancepsque Mars fuit, ut propius periculum (*b*) fuerint, qui vicerunt. Odiis etiam prope majoribus certarunt, quam viribus: Romanis indignantibus, quod victoribus victi ultro inferrent arma; Pœnis, quod ſuperbe avareque crederent imperitatum victis eſſe. Fama etiam eſt, Hannibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hiſpaniam,

Belli Punici ſecundi magnitudo.

Hannibal odium juratus in Romanos.

(a) *memorabile omnium* Gron. Crev.

(b) *periculo* Gron. Crev.

Hamilcar bellum Romanum meditatur.

quum, perfecto Africo bello, exercitum ea trajecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris jurejurando adactum, se, quum primum posset, hostem fore populo Romano. Angebant ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissæ: nam & Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam, & Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, stipendio etiam insuper (c) inposito interceptam.

II. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit; ut adpareret, majus eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum: &, si diutius vixisset, Hamilcare duce Pœnos arma Italiæ inlaturos fuisse, quæ Hannibalis ductu intulerunt. Mors Hamilcaris peropportuna & puerilia Hannibalis distulerunt bellum. Medius Hasdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore ætatis (uti ferunt) primo Hamilcari conciliatus; gener inde ob altam indolem provecto annis adscitus, &, quia gener erat, factionis

Moritur.

Hasdrubal gener ei succedit.

(c) *superimposito* Gron. Crev.

Barcinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quam modicæ erant, haud ſane voluntate principum, imperio potitus. Is, plura conſilio, quam vi, gerens, hoſpitiis regulorum magis, conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis, rem Carthaginienſem auxit. Ceterum nihilo ei pax tutior fuit. Barbarus eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo domini, obtruncavit; comprehenſusque ab circumſtantibus haud alio, quam ſi evaſiſſet, vultu, tormentis quoque quum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut, ſuperante lætitia dolores, ridentis etiam ſpeciem præbuerit. Cum hoc Haſdrubale, quia miræ artis in ſollicitandis gentibus, imperioque jungendis ſuo fuerat, fœdus renovaverat populus Romanus, ut finis utriuſque imperii eſſet amnis Iberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas ſervaretur. *Occiſus.*

III. In Haſdrubalis locum haud dubia res fuit, quin prærogativam militarem, qua extemplo juvenis Hannibal in prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque adſenſu adpellatus erat, favor etiam plebis ſequeretur. Hunc vixdum puberem *Ei ſuccedit Hannibal.*

Hasdrubal literis ad se arcessierat : actaque res etiam in senatu fuerat, Barcinis nitentibus, ut adsuesceret militiæ Hannibal, atque in paternas succederet opes. Hanno, alterius factionis princeps, « Et æquum postulare » videtur [inquit] Hasdrubal ; & ego ta- » men non censeo, quod petit, tribuendum. » Quum admiratione tam ancipitis sententiæ in se omnes convertisset, « Florem ætatis, » [inquit] Hasdrubal, quem ipse patri Han- » nibalis fruendum præbuit, justo jure eum » a filio repeti censet. Nos tamen minime » decet, juventutem nostram pro militari » rudimento adsuefacere libidini prætorum. » An hoc timemus, ne Hamilcaris filius ni- » mis sero imperia inmodica & regni paterni » speciem videat ; &, cujus regis genero » hereditarii sint relicti exercitus nostri, ejus » filio parum mature serviamus ? Ego, istum » juvenem domi tenendum, sub legibus, sub » magistratibus docendum vivere æquo » jure cum ceteris, censeo : ne quandoque » parvus hic ignis incendium ingens exsusci- » tet. »

IV. Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni adsentiebantur : sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Hamilcarem juvenem (*d*) redditum sibi veteres milites credere; eumdem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. Dein (*e*) brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Numquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum atque imperandum, habilius fuit. Itaque haud facile decerneres (*f*), utrum imperatori, an exercitui, carior esset: neque Hasdrubal alium quemquam præficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset : neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciæ ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. Nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par : cibi potionisque, desiderio naturali, non voluptate, modus finitus. Vigilia-

Hannibalis dotes & ingenium.

(d) *viventem* Gron. Crev.

(e) *deinde* Crev.

(f) *discerneres* Crev.

rum somnique nec die, nec nocte discriminata tempora. Id, quod gerendis rebus supereſſet, quieti datum : ea neque molli ſtrato, neque ſilentio arceſſita. Multi ſæpe militari ſagulo opertum, humi jacentem inter cuſtodias ſtationesque militum, conſpexerunt. Veſtitus nihil inter æquales excellens : arma atque equi conſpiciebantur. Equitum peditumque idem longe primus erat. Princeps in prœlium ibat ; ultimus conſerto prœlio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia æquabant ; inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil ſancti, nullus Deum metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum atque vitiorum triennio ſub Haſdrubale imperatore meruit, nulla re, quæ agenda videndaque magno futuro duci eſſet, prætermiſſa.

V. Ceterum ex quo die dux eſt declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum eſſet, nihil prolatandum ratus, ne ſe quoque, ut patrem Hamilcarem, deinde Haſdrubalem, cunctantem caſus aliquis obprimeret, Saguntinis inferre bellum ſtatuit. Quibus obpugnandis quia haud dubie Romana arma movebantur,

Hannibal bellum inferre Saguntinis ſtatuit.

in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis, quam in ditione Carthaginiensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie, finitimis domitis gentibus, jungendoque, tractus ad id bellum videri posset. Carteiam, urbem opulentam, caput gentis ejus, expugnat diripitque. Quo metu perculsæ minores civitates, stipendio inposito, imperium accepere. Victor exercitus, opulentusque præda, Carthaginem novam in hiberna est deductus. Ibi large partiendo prædam, stipendio præterito cum fide exsolvendo, cunctis civium sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vaccæos promotum bellum. Hermandica & Arbocala (g) Carteiorum urbes vi captæ. Arbocala & virtute & multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Hermandica profugi, exsulibus Olcadum, priore æstate domitæ gentis, quum se junxissent, concitant Carpetanos: adortique Hannibalem, regressum ex Vaccæis, haud procul Tago flumine agmen grave præda turbavere. Hannibal prælio abstinuit; castrisque super ripam positis, quum prima quies silentiumque ab hostibus

Sed prius Olcadibus bellum infert.

Tum Vaccæis.

(g) *Arbacala* Gron. Crev.

fuit, amnem vado trajecit : valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. Equitibus præcepit, ut, quum ingressos aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen in ripa, elephantos ante quadraginta dispo-suit. Carpetanorum cum adpendicibus Olca-dum Vaccæorumque centum millia fuere; invicta acies, si æquo dimicaretur campo. Itaque & ingenio feroces, & multitudine freti, & quod metu cessisse credebant hostem, id morari victoriam rati, quod interesset amnis, clamore sublato, passim sine ullius imperio, qua cuique proximum est, in am-nem ruunt. Et ex parte altera ripæ vis ingens equitum in flumen inmissa : medioque alveo haudquaquam pari certamine concursum, quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel ab (*h*) inermi equite, equo te-mere acto, perverti posset; eques, corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, cominus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absumta : quidam, vorti-coso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt : postremi, quibus regressus in

Vaccæi & alii populi vincuntur.

(h) *ab* del. *Gron.*

ſuam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in unum conligerentur, priuſquam ex tanto pavore (*i*) reciperent animos, Hannibal, agmine quadrato amnem ingreſſus, fugam ex ripa fecit : vaſtatisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Carthaginienſium erant.

VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat: ceterum jam belli cauſſa certamina cum finitimis ſerebantur, maxime Turdetanis. Quibus quum adeſſet idem, qui litis erat ſator, nec certamen juris, ſed vim quæri adpareret; legati a Saguntinis Romam miſſi, auxilium ad bellum jam haud dubie inminens orantes. Conſules tunc Romæ erant P. Cornelius Scipio & Ti. Sempronius Longus : qui quum, legatis in ſenatum introductis, de republica retuliſſent, placuiſſetque mitti legatos in Hiſpaniam, ad res ſociorum inſpiciendas; quibus ſi videretur digna cauſſa, & Hannibali denunciarent, ut ab Saguntinis, ſociis populi Romani, abſtineret, & Carthaginem in Africam trajicerent, ac ſociorum populi Romani querimonias deferrent. Hac legatione

Saguntini legatos Romam mittunt. U. c. 534. a. C. 218.

P. Cornelio, Ti. Sempronio Coſſ.

(*i*) *tanto ex pavore* Gron. Crev.

U. c. 534. a. C. 218.

Saguntum obpugnatur.

decreta, necdum missa, omnium spe celerius Saguntum obpugnari adlatum est. Tunc relata (*l*) ex integro res ad senatum. Alii, provincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes, terra marique rem gerendam censebant; alii totum in Hispaniam Hannibalemque intendebant bellum. Erant, qui non temere movendam rem tantam, exspectandosque ex Hispania legatos censerent. Hæc sententia, quæ tutissima videbatur, vicit: legatique eo maturius missi, P. (*m*) Valerius Flaccus & Q. Bæbius Tamphilus, Saguntum ad Hannibalem, atque inde Carthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in pœnam fœderis rupti deposcendum.

VII. Dum ea Romani parant consultantque, jam Saguntum summa vi obpugnabatur. Civitas ea longe opulentissima ultra Iberum fuit, sita passus mille ferme a mari. Oriundi a Zacyntho insula dicuntur, mixtique etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis. Ceterum in tantas brevi creverant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinæ, qua fidem socialem usque ad perniciem suam

(l) *delata* Gron. (m) Q. Gron.

ſuam coluerunt. Hannibal, infeſto exercitu ingreſſus fines, pervaſtatis paſſim agris, urbem tripartito adgreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque, quam cetera circa, vallem vergens. Adverſus eum vineas agere inſtituit, per quas aries mœnibus admoveri poſſet. Sed ut locus procul muro ſatis æquus agendis vineis fuit; ita haudquaquam proſpere, poſtquam ad effectum operis ventum eſt, cœptis ſuccedebat. Et turris ingens inminebat: & murus, ut in ſuſpecto loco, ſupra ceteræ modum altitudinis emunitus erat: & juventus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris oſtendebatur, ibi vi majore obſiſtebant. Ac primo miſſilibus ſubmovere hoſtem, nec quidquam ſatis tutum munientibus pati. Deinde jam non pro mœnibus modo atque turri tela micare, ſed ad erumpendum etiam in ſtationes operaque hoſtium animus erat: quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quam Pœni. Ut vero Hannibal ipſe, dum murum incautius ſubit, adverſum femur tragula graviter ictus cecidit; tanta circa fuga ac trepidatio fuit, ut non multum abeſſet, quin opera ac vineæ deſererentur.

U. c. 534. a. C. 218.

Magna vi obſiſtit.

Hannibal vulneratus

U. c. 534. a. C. 218.

VIII. Obsidio deinde per paucos dies magis, quam obpugnatio, fuit, dum vulnus ducis curaretur: per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab adparatu operum ac munitionum nihil ceſſatum. Itaque acrius de integro obortum eſt bellum, pluribusque partibus, vix accipientibus quibuſdam opera locis, vineæ cœptæ agi, admoverique aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus; ad centum enim quinquaginta millia habuiſſe in armis ſatis (*n*) creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multifariam (*o*) diſtineri cœpti ſunt: & non ſubficiebant (jam enim feriebantur arietibus) muri, quaſſatæque (*p*) multæ partes erant. Una continentibus ruinis nudaverat urbem: tres deinceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumque oppidum ea ruina crediderant Pœni; qua, velut ſi pariter utroſque murus texiſſet, ita utrimque in pugnam procurſum eſt. Nihil tumultuariæ pugnæ ſimile erat, quales in obpugnationibus urbium per occaſionem par-

(n) *ſatis* del. *Gron.*

(o) *multimoda arte* Gron. Crev.

(p) *quaſſata quoque* Gron. Crev.

tis alterius conſeri ſolent : ſed juſtæ acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico diſtantia intervallo conſtiterant. Hinc ſpes, hinc deſperatio animos inritat : Pœno cepiſſe jam ſe urbem, ſi paullulum adnitatur, credente; Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora obponentibus, nec ullo pedem referente, ne in relictum a ſe locum (q) hoſtem inmitteret. Itaque quo acrius & conferti (r) magis utrimque pugnabant, eo plures vulnerabantur, nullo inter arma corporaque vano intercedente telo. Falarica erat Saguntinis, miſſile telum haſtili abiegno (s), & cetera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum exſtabat. Id, ſicut in pilo, quadratum ſtuppa circumligabant, liniebantque (t) pice. Ferrum autem tres longum (u) habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus poſſet. Sed id maxime, etiamſi hæſiſſet in ſcuto, nec penetraſſet in corpus, pavorem faciebat; quod, quum ma-

U. c. 534. a. C. 218.

(q) *relicto a ſe loco* Gron. Crev.
(r) *confertim* Gron. Crev.
(s) *oblongo* Gron.
(t) *linebantque* Gron. Crev.
(u) *ſe in longum* Gron.

U. c. 534. a. C. 218.

dium accenſum mitteretur, conceptumque ipſo motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad inſequentes ictus præbebat.

IX. QUUM (x) diu anceps fuiſſet certamen, & Saguntinis, quia præter ſpem reſiſterent, creviſſent animi; Pœnus, quia non viciſſet, pro victo eſſet; clamorem repente oppidani tollunt, hoſtemque in ruinas muri expellunt; inde inpeditum trepidantemque exturbant; poſtremo fuſum fugatumque in caſtra redigunt. Interim ab Roma legatos veniſſe nunciatum eſt: quibus obviam ad mare miſſi ab Hannibale, qui dicerent, nec tuto adituros inter tot tam efferatarum (y) gentium arma: nec Hannibali, in (z) tanto diſcrimine rerum, operæ eſſe legationes audire. Adparebat, non admiſſos protinus Carthaginem ituros. Literas igitur nunciosque ad principes factionis Barcinæ præmittit, ut præpararent ſuorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis poſſet.

Hannibal legatos Rom. non admittit.

(x) add. *ergo* Gron. Crev.

(y) *effrenatarum* Gron. Crev.

(z) *in* del. *Gron. Crev.*

X. ITAQUE, præterquam quod admissi auditique sunt, ea quoque vana atque inrita legatio fuit. Hanno unus adverso senatu causam fœderis, magno silentio propter auctoritatem suam, non adsensum audientium, egit. « Per Deos, fœderum arbitros ac testes, » monuisse, prædixisse se, ne Hamilcaris progeniem ad exercitum mitterent. Non manes, non stirpem ejus conquiescere viri : » nec umquam, donec sanguinis nominisque » Barcini quisquam supersit, quietura Romana » fœdera. Juvenem flagrantem cupidine regni, » viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo subcinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni præbentes, ad exercitus misistis. Aluistis ergo hoc » incendium, quo nunc ardetis. Saguntum » vestri circumsident exercitus, unde arcentur fœdere : mox Carthaginem circumsidebunt Romanæ legiones, ducibus iisdem » Diis, per quos priore bello rupta fœdera » sunt ulti. Utrum hostem, an vos, an fortunam utriusque populi, ignoratis? Legatos, » ab sociis & pro sociis venientes, bonus » imperator vester in castra non admisit : jus » gentium sustulit. Hi tamen, unde ne hos-

U. c. 534. a. C. 218.

Legati Romani Carthaginem eunt.

Hannonis oratio in Hannibalem.

U. c. 534. a. C. 218. » tium quidem legati arcentur, pulsi ad vos
» veniunt, res ex fœdere repetunt. Publica
» fraus absit; auctorem culpæ & reum cri-
» minis deposcunt. Quo lenius agunt, seg-
» nius incipiunt; eo, quum cœperint, vereor,
» ne perseverantius sæviant. Ægates insulas
» Erycemque ante oculos proponite; quæ
» terra marique per quatuor & viginti annos
» passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pa-
» ter ipse Hamilcar, Mars alter, ut isti vo-
» lunt. Sed Tarento, id est (*a*) Italia, non
» abstinueramus ex fœdere: sicut nunc Sagun-
» to non abstinemus. Vicerunt ergo Dii ho-
» minesque; &, id de quo verbis ambigeba-
» tur, uter populus fœdus rupisset, eventus
» belli, velut æquus judex, unde jus stabat,
» ei victoriam dedit. Carthagini nunc Hanni-
» bal vineas turresque admovet: Carthaginis
» mœnia quatit ariete. Sagunti ruinæ (falsus
» utinam vates sim) nostris capitibus inci-
» dent: susceptumque cum Saguntinis bellum,
» habendum cum Romanis est. Dedemus ergo
» Hannibalem? dicet aliquis. Scio, meam
» levem esse in eo auctoritatem propter pa-
» ternas inimicitias. Sed & Hamilcarem e-

(o) *id est* l. *tum in* Gron. Crev.

» periſſe (b) lætatus ſum, quod, ſi ille vi- *U. c. 534. a. C. 218.*
» veret, bellum jam cum Romanis haberemus;
» & hunc juvenem, tamquam furiam facem-
» que hujus belli, odi ac deteſtor. Nec de-
» dendum ſolum id piaculum rupti fœderis;
» ſed, ſi nemo depoſcat, devehendum in ul-
» timas maris terrarumque oras, ablegandum-
» que eo, unde nec ad nos nomen famaque
» ejus accedere, neque ſollicitare quietæ ci-
» vitatis ſtatum poſſit. Ego ita cenſeo, lega-
» tos extemplo Romam mittendos, qui ſena-
» tui ſatisfaciant: alios, qui Hannibali nun-
» cient, ut exercitum ab Sagunto abducat,
» ipſumque Hannibalem ex fœdere Romanis
» dedant: tertiam legationem ad res Saguntı-
» nis reddendas decerno.»

XI. Quum Hanno peroraſſet, nemini om- *Favet ſenatus Carthag. Hannibali.*
nium certare oratione cum eo neceſſe fuit: adeo prope omnis ſenatus Hannibalis erat; infeſtiusque locutum arguebant Hannonem, quam Flaccum Valerium, legatum Romanum. Reſponſum inde legatis Romanis eſt, « Bel-
» lum ortum ab Saguntinis, non ab Hanni-
» bale eſſe. Populum Romanum injuſte face-
» re, ſi Saguntinos vetuſtiſſimæ Carthaginen-

(b) *periiſſe* Gron. Crev.

U. c. 534. a. C. 218. »sium societati præponat.» Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia fessum militem prœliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam vinearum aliorumque operum dispositis. Interim animos eorum nunc ira in hostes stimulando, nunc spe præmiorum accendit. Ut vero pro concione prædam captæ urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt, ut, si extemplo signum datum esset, nulla vi resisti videretur posse. Saguntini ut a prœliis quietem habuerant, nec lacessentes, nec lacessiti per aliquot dies; ita non nocte, non die umquam cessaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde obpugnatio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta est: nec, qua primum aut potissimum parte ferrent opem, (quum omnia variis clamoribus streperent) satis scire poterant. Ipse Hannibal, qua turris mobilis, omnia munimenta urbis superans altitudine, agebatur, hortator aderat. Quæ quum admota, catapultis ballistisque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset; tum Hannibal, occa-

sionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit: nec erat difficile opus, quod cæmenta non calce durata erant, sed interlita luto, structuræ antiquæ genere. Itaque latius, quam cæderetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. Locum quoque editum capiunt: conlatisque eo catapultis ballistisque, ut castellum in ipsa urbe velut arcem inminentem haberent, muro circumdant: & Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Utrimque summa vi & muniunt, & pugnant: sed, interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul crescit inopia omnium, longa obsidione, & minuitur exspectatio externæ opis; quum tum procul Romani, unica spes, circa omnia hostium essent. Paullisper tamen adfectos animos recreavit repentina profectio Hannibalis in Oretanos Carpetanosque: qui duo populi, delectus acerbitate consternati, retentis conquisitoribus, metum defectionis quum præbuissent, obpressi celeritate Hannibalis, omiserunt mota arma. *U. c. 534. a. C. 218.*

Saguntinorum constantia.

XII. Nec Sagunti obpugnatio segnior erat, Maharbale, Himilconis filio, (eum (c) præ-

(c) *quem* Gron. Crev.

U. c. 534. a. C. 218.

fecerat Hannibal) ita inpigre rem agente; ut ducem abeſſe nec cives, nec hoſtes ſentirent. Is & prœlia aliquot ſecunda fecit, & tribus arietibus aliquantulum (*d*) muri diſcuſſit; ſtrataque omnia recentibus ruinis advenienti Hannibali oſtendit. Itaque ad ipſam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque prœlium cum multorum utrimque cæde initum, & pars arcis capta eſt. Tentata deinde per duos eſt exigua pacis ſpes, Alconem Saguntinum, & Alorcum Hiſpanum. Alcon, inſciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, quum ad Hannibalem noctu tranſiſſet, poſtquam nihil lacrimæ movebant, conditionesque triſtes, ut ab irato victore, ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hoſtem manſit; moriturum adfirmans, qui ſub conditionibus his de pace ageret. Poſtulabatur autem, redderent res Turdetanis; traditoque omni auro atque argento, egreſſi urbe cum ſingulis veſtimentis ibi habitarent, ubi Pœnus juſſiſſet. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus, vinci animos, ubi alia vincantur, adfirmans, ſe pacis ejus interpretem fore pollicetur. Erat

Pax fruſtra tentata.

(d) *aliquantum* Crev.

autem tum miles Hannibalis; ceterum publice Saguntinis amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad prætorem Saguntinum (& ipse ita jubebat) est deductus. Quo quum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus, submota cetera multitudine, senatus Alorco datus est: cujus talis oratio fuit. U. c. 534. a. C. 218.

Alcoæ oratio de pace.

XIII. « Si civis vester Alcon, sicut ad » pacem petendam ad Hannibalem venit, ita » pacis conditiones ab Hannibale ad vos re- » tulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset » iter, quo nec orator Hannibalis, nec trans- » fuga ad vos veniissem. Quum ille, aut » vestra, aut sua culpa, manserit apud hostem, » (si metum simulavit, sua; vestra, si peri- » culum est apud vos vera referentibus) ego, » ne ignoraretis, esse aliquas & salutis & » pacis vobis conditiones, pro vetusto hospi- » tio, quod mihi vobiscum est, ad vos veni. » Vestra autem caussa me, nec ullius alterius » loqui, quæ loquor apud vos, vel ea fides » sit, quod, neque dum vestris viribus resti- » tistis, neque dum auxilia ab Romanis spe- » rastis, pacis umquam apud vos mentionem

U. c. 534. a. C. 218.

» feci. Poſtquam nec ab Romanis vobis ulla
» ſpes eſt, nec veſtra jam aut arma vos, aut
» mœnia ſatis defendunt, pacem adfero ad
» vos magis neceſſariam, quam æquam: cujus
» ita aliqua ſpes eſt, ſi eam quemadmodum
» ût victor fert Hannibal, ſic vos ut victi
» audiatis; ſi non id, quod amittitur, in
» damno, (quum omnia victoris ſint) ſed,
» quidquid relinquitur, pro munere habituri
» eſtis. Urbem vobis, quam ex magna jam
» parte dirûtam, captam fere totam habet,
» adimit: agros relinquit, locum adſignatu-
» rus, in quo novum oppidum ædificetis:
» aurum argentumque omne, publicum pri-
» vatumque, ad ſe jubet deferri: conjugum
» veſtraque corpora ac liberorum veſtrorum
» ſervat inviolata, ſi inermes cum binis veſti-
» mentis velitis ab Sagunto exire. Hæc victor
» hoſtis imperat. Hæc, quamquam ſint gra-
» via atque acerba, fortuna veſtra vobis ſua-
» det. Equidem haud deſpero, quum omnium
» poteſtas ei (e) facta ſit, aliquid ex his re-
» bus remiſſurum. Sed vel (f) hæc patienda
» cenſeo potius, quam trucidari corpora veſtra,

(e) add. *a vobis* Gron.

(f) *vel* del. *Gron. Crev.*

» rapi trahique ante ora vestra conjuges ac » liberos belli jure finatis. » U. c. 534. a. C. 218.

XIV. Ad hæc audienda quum, circumfusa paullatim multitudine, permixtum senatui esset populi concilium; repente primores, secessione facta, (priusquam responsum daretur) argentum aurumque omne, ex publico privatoque in forum conlatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique semet ipsi præcipitaverunt. Quum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat: perque ruinam ejus cohors Pœnorum inpetu facto quum signum imperatori dedisset, nudatam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem; non cunctandum in tali occasione ratus Hannibal, totis viribus adgressus urbem, momento cepit, signo dato, ut omnes puberes interficerentur. Quod imperium crudele, cæterum prope necessarium cognitum ipso (g) eventu est. Cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum conjugibus ac liberis domos super se ipsos concremaverunt, aut armati nullum ante finem pugnæ, quam morientes, fecerunt? Captum. Saguntum.

(g) *in ipso* Gron. Crev.

U. c. 534. a. C. 218. XV. CAPTUM oppidum est cum ingenti præda. Quamquam pleraque ab dominis de industria conrupta erant, & in cædibus vix ullum discrimen ætatis ira fecerat, & captivi militum præda fuerant; tamen ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniæ redactum esse constat, & multam pretiosam supellectilem vestemque missam Carthaginem. Octavo mense, quam cœptum obpugnari, captum Saguntum, quidam scripsere: inde Carthaginem novam in hiberna Hannibalem concessisse: quinto deinde mense, quam ab Carthagine profectus sit, in Italiam perveniisse. Quæ si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerint, ad quos & principio obpugnationis legati Saguntini missi sint, & qui in suo magistratu cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam, pugnaverint. Aut omnia breviora aliquanto fuere, aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerunt, non cœptum obpugnari est, sed captum. Nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii & C. (*h*) Flaminii non potest: quia Flaminius

(h) *C.* del. *Gron.*

Arimini consulatum iniit, creatus ab Ti. Sempronio consule; qui, post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam quum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit. *U. c. 534. a. C. 218.*

XVI. Sub idem fere tempus & legati, qui redierant a Carthagine, Romam retulerunt, omnia hostilia esse, & Sagunti excidium nunciatum est: tantusque simul moeror Patres, miserique cordiaque sociorum peremtorum indigne, & pudor non lati auxilii, & ira in Carthaginienses, metusque de summa rerum cepit, velut si jam ad portas hostis esset; ut, tot uno tempore motibus animi turbati, trepidarent magis, quam consulerent. Nam neque hostem acriorem bellicosioremque secum congressum; nec rem Romanam tam desidem umquam fuisse atque inbellem. Sardos, Corsosque, & Istros, atque Illyricos, lacessisse magis, quam exercuisse, Romana arma: & cum Gallis tumultuatum verius, quam belligeratum. Poenum, hostem veteranum, trium & viginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper victorem, primum Hamilcare, deinde Hasdrubale, nunc Hannibale duce acerrimo adsuetum, recentem ab excidio opulentissimae urbis, *Capto Sagunto trepidant Romani.*

U. c. 534. a. C. 218. Iberum tranſire : trahere ſecum tot excitos Hiſpanorum populos : conciturum avidas ſemper armorum Gallicas gentes. Cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro mœnibus Romanis eſſe.

Adparant bellum. XVII. NOMINATÆ jam antea conſulibus provinciæ erant; tum ſortiri juſſi. Cornelio Hiſpania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretæ legiones, & ſocium quantum ipſis videretur, & claſſis quanta parari poſſet. Quatuor & viginti peditum Romanorum millia ſunt ſcripta, & mille octingenti equites : ſociorum quadraginta millia (*i*) peditum, quatuor (*k*) millia & quadringenti equites : naves ducentæ viginti quinqueremes, celoces viginti deductæ. Latum inde ad populum, « vellent, juberent, » populo Carthaginienſi bellum indici. » Ejusque belli cauſſa ſupplicatio per urbem habita, atque adorati Dii, ut bene ac feliciter eveniret, quod bellum populus Romanus juſſiſſet. Inter conſules ita copiæ diviſæ. Sempronio datæ legiones duæ, (ea quaterna millia erant peditum, & trecenti equites)

(i) *millia* l. *quatuor* Gron. &

(k) *quatuor* &c. leg. *& quatuor equitum millia.* Gron. *quatuor* l. *& quatuor millia quadringenti equites.* Crev.

& (*l*) sociorum sexdecim millia peditum, equites mille octingenti : naves longæ centum sexaginta, celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis Ti. Sempronius missus in Siciliam; ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italia Pœnum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum; quia L. Manlius prætor & ipse cum haud invalido præsidio in Galliam mittebatur. Navium maxime Cornelio numerus deminutus. Sexaginta quinqueremes datæ (neque enim mari venturum, aut ea parte belli dimicaturum hostem credebant) & duæ Romanæ legiones cum suo justo equitatu, & quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille sexcentis (*m*). Duas legiones Romanas, & decem (*n*) millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos Gallia provincia eodem (anno) versa in Punicum bellum habuit. *U. c. 534; a. C. 218.*

XVIII. His ita comparatis, ut omnia justa ante bellum fierent, legatos majores natu, *Legatos mittunt Carthagin.*

(l) *&* del. *Gron. Crev.*

(m) *ducentis* Gron.

(n) *quatuordecim* Gron.

U. c. 534. a. C. 218. Q. Fabium, M. Livium, L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad percunctandos Carthaginienſes, publicone conſilio Hannibal Saguntum obpugnaſſet? & ſi, id quod facturi videbantur, faterentur, ac defenderent publico conſilio factum, ut indicerent populo Carthaginienſi bellum. Romani poſtquam Carthaginem venerunt, quum ſenatus datus eſſet, & Q. Fabius nihil ultra, quam unum, quod mandatum erat, percunctatus eſſet; tum ex Carthaginienſibus unus: «Præceps veſtra, Romani, & (o) prior le» gatio fuit, quum Hannibalem, tamquam » ſuo conſilio Saguntum obpugnantem de» poſcebatis: ceterum hæc legatio verbis » adhuc lenior eſt, re aſperior. Tunc enim » Hannibal & inſimulabatur, & depoſceba» tur: nunc ab nobis & confeſſio culpæ ex» primitur; &, ut a confeſſis, res extemplo » repetuntur. Ego autem non, privato publi» cone conſilio Saguntum obpugnatum ſit, » quærendum cenſeam: ſed utrum jure, an » injuria. Noſtra enim hæc quæſtio atque » animadverſio in civem noſtrum eſt; noſtro,

(o) *tum ex Carthaginienſibus unus princeps: Vaſna, Romani, inquit, & prior.* Gron.

» an suo fecerit arbitrio. Vobiscum una dis- *U. c. 534. a. C. 218.*
» ceptatio est, licueritne per fœdus fieri. Ita-
» que quoniam discerni placet, quid publico
» consilio, quid sua sponte imperatores fa-
» ciant; nobis vobiscum fœdus est a Luta-
» tio consule ictum: in quo quum caveretur
» (p) utrorumque sociis, nihil de Saguntinis
» (nec dum enim erant socii vestri) cautum
» est. At enim eo fœdere, quod cum Has-
» drubale ictum est, Saguntini excipiuntur.
» Adversus quod nihil ego dicturus sum,
» nisi quod a vobis didici. Vos enim, quod
» C. Lutatius consul primo nobiscum fœdus
» icit, quia neque auctoritate Patrum, nec
» populi jussu ictum erat, negastis vos eo
» teneri. Itaque aliud de integro fœdus pu-
» blico consilio ictum est. Si vos non tenent
» vestra fœdera, nisi ex auctoritate aut jussu
» vestro icta; ne nos quidem Hasdrubalis
» fœdus, quod nobis insciis icit, obligare
» potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi
» mentionem facere, &, quod diu parturit
» animus vester, aliquando pariat. » Tum
Romanus, sinu ex toga facto, « Hic [inquit]
» vobis bellum & pacem portamus; utrum *Bellum indicunt.*

(p) *in quo cavetur* Gron. Crev.

U. c. 534. a. C. 218. » placet, ſumite. » Sub hanc vocem haud minus ferociter: « daret, utrum vellet, » ſubclamatum eſt. Et quum is iterum ſinu effuſo « bellum dare » dixiſſet, « accipere ſe » omnes reſponderunt, « &, quibus accipe- » rent animis, iiſdem ſe geſturos.

Diſceptatio de fœderum jure

XIX. HÆC directa percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate populi Romani viſa eſt, quam de fœderum jure verbis diſceptare, quum ante, tum maxime Sagunto exciſa. Nam, ſi verborum diſceptationis res eſſet, quid fœdus Haſdrubalis cum Lutatii priore fœdere, quod mutatum eſt, comparandum (q) erat? quum in Lutatii fœdere diſerte additum eſſet, « ita id ratum fore, » ſi populus cenſuiſſet; » in Haſdrubalis fœdere nec exceptum tale quidquam fuerit, & tot annorum ſilentio ita vivo eo comprobatum ſit fœdus, ut ne mortuo quidem auctore quidquam mutaretur. Quamquam, etſi priore fœdere ſtaretur, ſatis cautum erat Saguntinis, ſociis utrorumque exceptis; nam neque additum erat, « iis, qui tunc eſſent: » nec, « ne qui poſtea adſumerentur. » Et

(q) *quod fœdus Aſdrubalis cum Lutatii priore fœdere commutatum eſt, comparandum non erat.* Gron.

quum adsumere novos liceret socios, quis æquum censeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi? aut receptos in fidem non defendi? Tantum, ne Carthaginiensium socii aut sollicitarentur ad defectionem, aut sua sponte descíscentes reciperentur. Legati Romani ab Carthagine, sicut his Romæ imperatum erat, in Hispaniam, ut adirent civitates, ut in societatem perlicerent, aut averterent a Pœnis, trajecerunt. Ad Barguſios primum venerunt: a quibus benigne excepti, quia tædebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novæ fortunæ erexerunt. Ad Volcianos inde est ventum: quorum celebre per Hispaniam responsum cæteros populos ab societate Romana avertit. Ita enim maximus natu ex iis in concilio respondit: » Quæ vere» cundia est, Romani, postulare vos (*p*), » uti vestram Carthaginiensium amicitiæ præ» ponamus, quum, qui id fecerunt, Sagun» tinos crudelius, quam Pœnus hostis perdi» dit, vos socii prodideritis? Ibi quæratis so» cios, censeo, ubi Saguntina clades ignota

U. c. 534. a. C. 218.

Legati Romani Hispanos conantur perlicere in societatem.

(p) *quæ verecundia est vos, Romani, postulare*, Gron. Crev.

U. c. 534. a. C. 218.

» est. Hispanis populis, sicut lugubre, ita » insigne documentum Sagunti ruinæ erunt, » ne quis fidei Romanæ aut societati confi- » dat. » Inde extemplo abire finibus Volcianorum jussi, ab nullo deinde concilio Hispaniæ benigniora verba tulere. Itaque nequidquam peragrata Hispania, in Galliam transeunt.

Transeunt in Galliam.

XX. In his nova terribilisque species visa est, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. Quum, verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem imperii, petissent, ne Pœno, bellum Italiæ inferenti, per agros urbesque suas transitum darent; tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut vix a magistratibus majoribusque natu juventus sedaretur. Adeo stolida inpudensque postulatio visa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos id avertere in se, agrosque suos pro alienis populandos objicere. Sedato tandem fremitu, responsum legatis est, « Neque Romanorum in se meritum esse, ne- » que Carthaginiensium injuriam, ob quæ » aut pro Romanis, aut adversus Pœnos su- » mant arma. Contra ea audire sese, gentis

» ſuæ homines agris finibusque Italiæ pelli » a populo Romano, ſtipendiumque pendere, » & cetera indigna pati. » Eadem ferme in ceteris Galliæ conciliis dicta auditaque: nec hoſpitale quidquam pacatumve ſatis prius auditum, quam Maſſiliam venere. Ibi omnia, ab ſociis inquiſita cum cura ac fide, cognita, « præoccupatos jam ante (q) ab Hannibale » Gallorum animos eſſe. Sed ne illi quidem » ipſi ſatis mitem gentem fore, (adeo fero- » cia atque indomita ingenia eſſe) ni ſubinde » auro, cujus avidiſſima gens eſt, principum » animi concilientur. » Ita paragratis Hiſpaniæ & Galliæ populis, legati Romam redeunt, haud ita multo poſt, quam conſules in provincias profecti erant. Civitatem omnem in exſpectationem belli erectam invenerunt, ſatis conſtante fama, jam Iberum Pœnos tranſmiſiſſe. U. c. 534. a. C. 218.

XXI. HANNIBAL, Sagunto capto, Carthaginem novam in hiberna conceſſerat. Ibique, auditis, quæ Romæ, quæque Carthagine acta decretaque forent, ſeque non ducem ſolum, ſed etiam cauſſam eſſe belli, partitis divenditisque reliquiis prædæ, nihil ultra

(q) *ante* del. *Gron.*

V. c. 534. a. C. 218.

differendum ratus, Hiſpani generis milites convocat: « Credo ego vos, [inquit] ſocii, & ipſos » cernere, pacatis omnibus Hiſpaniæ populis, » aut finiendam nobis militiam, exercitusque » dimittendos eſſe: aut in alias terras trans- » ferendum bellum: ita enim hæ gentes non » pacis ſolum, ſed etiam victoriæ, bonis » florebunt, ſi ex aliis gentibus prædam & » gloriam quæremus. Itaque, quum longin- » qua ab domo inſtet militia, incertumque » ſit, quando domos veſtras, & quæ cuique » ibi cara ſunt (*r*) viſuri ſitis, ſi quis veſtrum » ſuos inviſere vult, commeatum do. Primo » vere, edico, adſitis, ut, Diis bene juvan- » tibus, bellum ingentis gloriæ prædæque » futurum incipiamus. »| Omnibus fere †) viſendi domos oblata ultro poteſtas grata erat, & jam deſiderantibus ſuos, & longius in futurum providentibus deſiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores, aut jam exhauſtos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animosque ad omnia de integro patienda. Vere primo ad edictum convenere. Hannibal, quum recenſuiſſet omnium auxilia gentium, Gades profectus Herculi vota ex-

Hannibalis oratio ad milites.

Ejuſdem adparatus ad bellum.

(r) *ſint* Gron. Crev.

†) *al:* vere.

solvit : novisque se obligat votis, si cetera prospera eveniissent. Inde partiens curas simul in inferendum atque arcendum bellum, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset, valido præsidio firmare eam (*s*) statuit. Pro eo supplementum ipse ex Africa, maxime jaculatorum, levium armis, petiit; ut Afri in Hispania, in Africa Hispani (*t*), melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati, stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites cætratos misit in Africam, & funditores Baliares (*u*) octingentos septuaginta : equites mixtos ex multis gentibus mille ducentos. Has copias partim Carthagini præsidio esse, partim distribui per Africam jubet. Simul conquisitoribus in civitates missis, quatuor millia conscripta delectæ juventutis, præsidium eosdem & obsides, duci Carthaginem jubet.

U. c. 534. *a. C.* 218.

(*s*) *firmare & eam* Gron. Crev.

(*t*) *Hispani in Africa* Gron. Crev.

(*u*) *Baleares* Gron. Crev.

†) prospera al: prospere.

U. c. 534. a. C. 218.

XXII. Neque Hiſpaniam neglegendam ratus, (atque ideo haud minus, quod haud ignarus erat, circumitam ab Romanis eam legatis ad ſollicitandos principum animos) Haſdrubali fratri, viro inpigro, eam provinciam deſtinat, firmatque eum Africis maxime præſidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Baliaribus quingentis. Ad hæc peditum auxilia additi equites Libyphœnices (mixtum Punicum Afris genus) trecenti (x) & Numidæ Maurique adcolæ Oceani ad mille octingentos, & parva Ilergetum manus ex Hiſpania, ducenti equites: &, ne quid (y) terreſtris deeſſet auxilii genus, elephanti quatuordecim. Claſſis præterea data (z) ad tuendam maritimam oram, (quia, qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem geſturos Romanos, credi poterat) quinquaginta quinqueremes, quadriremes duæ, triremes quinque: ſed aptæ inſtructæque remigio triginta & duæ quinqueremes erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad

(x) *quadringenti & quinquaginta* Crev.

(y) *quod* Crev.

(z) add. *eſt* Gron. Crev.

hiberna exercitus rediit : atque inde, profectus præter Etoviſſam urbem, ad Iberum maritimamque oram ducit. Ibi, fama eſt, in quiete viſum ab eo juvenem divina ſpecie, qui « ſe ab Jove diceret ducem in Italiam » Hannibali miſſum : proinde ſequeretur, ne- » que uſquam a ſe deflecteret oculos. » Pavidum primo, nuſquam circumſpicientem aut reſpicientem, ſecutum : deinde, cura humani ingenii, quum, quidnam id eſſet, quod reſpicere vetitus eſſet, agitaret animo, temperare oculis nequiviſſe : tum vidiſſe, poſt ſeſe ſerpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum ſtrage ferri, ac poſt inſequi cum fragore cœli nimbum : tum, « quæ moles ea, quidve prodigii eſſet, » quærentem audiſſe : « Vaſtitatem Italiæ eſſe : » pergeret porro ire, nec ultra inquireret, » ſineretque fata in occulto eſſe. »

U. c. 534. a. C. 218.

Hannibalis ſomnium.

XXIII. Hoc viſu lætus tripartito Iberum copias trajecit, præmiſſis, qui Gallorum animos, qua traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque tranſitus ſpecularentur. Nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde, Barguſiosque, & Auſetanos, & Lace-

Iberum tranſit.

U. c. 534. a. C. 218. taniam, quæ subjecta Pyrenæis montibus est, subegit: oræque huic omni præfecit Hannonem, ut fauces, quæ Hispanias Galliis jungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad præsidium obtinendæ regionis data, & mille equites. Postquam per Pyrenæum saltum traduci exercitus est cœptus, rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano; tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt. Constabat, non tam bello motos, quam longinquitate viæ insuperabilique Alpium transitu. Hannibal, quia revocare aut vi retinere eos anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur, supra septem millia hominum domos remisit; quos & ipse gravari militia senserat, Carpetanos quoque ab se dimissos simulans.

Pyrenæum saltum superat.

XXIV. Inde, ne mora atque otium animos sollicitarent, cum reliquis copiis Pyrenæum transgreditur, & ad oppidum Illiberi (a) castra locat. Galli quamquam Italiæ bellum inferri audiebant, tamen, quia vi subactos trans Pyrenæum Hispanos fama erat, præsidiaque valida inposita, metu servitutis

(a) *Illiberim* Crev.

ad arma conſternati, Ruſcinonem aliquot populi conveniunt. Quod ubi Hannibali nunciatum eſt, moram magis, quam bellum, metuens, oratores ad regulos eorum miſit, » conloqui ſemet ipſum velle cum his; & » vel illi propius Illiberi (a) accederent, vel » ſe Ruſcinonem proceſſurum, ut ex propin- » quo congreſſus facilior eſſet: nam & ac- » cepturum eos in caſtra ſua ſe lætum, nec » cunctanter ſe ipſum ad eos venturum. Hoſpi- » tem enim ſe Galliæ, non hoſtem adveniſſe: » nec ſtricturum ante gladium, ſi per Gallos » liceat, quam in Italiam veniſſet. » Et per nuncios quidem hæc. Ut vero reguli Gallorum, caſtris ad Illiberim extemplo motis, haud gravate ad Pœnum venerunt; capti donis, cum bona pace exercitum per fines ſuos præter Ruſcinonem oppidum tranſmiſerunt. *U. c. 534. a. C. 218.* *Gallos ſibi conciliat.*

XXV. In Italiam interim nihil ultra, quam Iberum tranſiſſe Hannibalem, a Maſſilienſium legatis Romam perlatum erat: quum perinde, ac ſi Alpes jam tranſiſſet, Boii, ſollicitatis Inſubribus, defecerunt; nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quam quod nuper circa Padum, Placentiam Cremonamque *Boii in Italia rebellant.*

(a) *Illiberim* Crev.

U. c. 534. a. C. 218. colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque, armis repente adreptis, in eum ipsum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agrestis modo multitudo, sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant adsignandum, diffisi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium est: pro C. Servilio & T. Annio, Q. Acilium & C. Herennium habent quidam annales: alii P. Cornelium Asinam & C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legati, ad expostulandum missi ad Boios (*b*), violati sint, an in triumviros agrum metantes impetus sit factus.

Mutina obsessa. Mutinæ quum obsiderentur, & gens, ad obpugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis adsideret muris, simulari cœptum de pace agi. Evocatique ab Gallorum principibus legati ad conloquium, non contra jus modo gentium, sed violata etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur; negantibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, eos dimissuros. Quum hæc de legatis nunciata essent,

(*b*) *ad Boios missi* Gron. Crev.

& Mutina præſidiumque in periculo eſſet, L. Manlius prætor, ira accenſus, effuſum agmen ad Mutinam ducit. Silvæ tunc circa viam erant, plerisque incultis. Ibi, inexplorato profectus, in inſidias præcipitatus, multaque cum cæde ſuorum ægre in apertos campos emerſit. Ibi caſtra communita; &, quia Gallis ad tentanda ea defuit ſpes, refecti ſunt militum animi, quamquam adciſas res ſatis conſtabat. Iter deinde de integro cœptum, nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, adparuit hoſtis. Ubi rurſus ſilvæ intratæ, tum poſtremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt, ſex ſigna ademere. Finis & Gallis territandi, & pavendi Romanis fuit, ut e (*c*) ſaltu invio atque inpedito evaſere. Inde apertis locis facile tutantes agmen, Romani Tanetum, vicum propinquum Pado, contendere: ibi ſe munimento ad tempus commeatibusque fluminis & Brixianorum Gallorum auxilio, adverſus creſcentem in dies multitudinem hoſtium, tutabantur.

U. c. 534. a. C. 218.

Manlius prætor male rem gerit.

(c) *ex* Gron. Crev.

U. c. 534. a. C. 218.

XXVI. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, & Punicum insuper Gallico bello auctum Patres acceperunt; C. Atilium prætorem cum una legione Romana & quinque millibus sociorum, delectu novo a consule conscriptis, auxilium ferre Manlio jubent: qui sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius, in locum ejus, quæ missa cum prætore fuerat, transcripta legione nova, profectus ab urbe sexaginta longis navibus, præter oram Etruriæ Ligurumque, & inde Salyum montes, pervenit Massiliam, & ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat: vixdum satis credens, Hannibalem superasse Pyrenæos montes. Quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit, incertus, quonam ei loco obcurreret, necdum satis refectis ab jactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massilienfibus & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia visendosque ex tuto hostes præmittit. Hannibal, ceteris metu aut pretio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validæ. Colunt autem circa utramque ripam

P. Cornelius Cos. cum classe pervenit Massiliam.

Hannibal ad Rhodanum.

ripam Rhodani: sed, diffisi citeriore agro arceri Pœnum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam amnis armis obtinebant. Ceteros adcolas fluminis Hannibal, & eorum ipsorum quos (*d*) sedes tenuerant, simul perlicit donis ad naves undique contrahendas fabricandasque: simul & ipsi trajici exercitum, levarique quamprimum regionem suam tanta urguente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium est lintriumque temere ad vicinalem usum paratarum: novasque alias primum Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus: deinde & ipsi milites, simul copia materiæ, simul facilitate operis inducti, alveos informes, (nihil, dummodo innare aquæ & capere onera possent, curantes) quibus se suaque transveherent, raptim faciebant. *U. c. 534. a. C. 218.*

XXVII. Jamque omnibus satis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverso hostes, omnem ripam equites virique obtinentes: quos ut averteret, Hannonem, Bomilcaris filium, vigilia prima noctis, cum parte copiarum, maxime Hispanis, adverso *Hannibalis stratagema.*

(d) *qui* Gron. Crev.

U. c. 534. a. C. 218.

flumine ire iter unius diei jubet ; &, ubi primum poſſit (*e*), quam occultiſſime trajecto amni, circumducere agmen, ut, quum opus facto ſit, adoriatur ab tergo hoſtem. Ad id dati duces Galli edocent (*f*), inde millia quinque & viginti ferme ſupra, parvæ inſulæ circumfuſum amnem, latiorem, ubi dividebatur, eoque minus alto alveo, tranſitum oſtendere. Ibi raptim cæſa materia ratesque fabricatæ, in quibus equi virique & alia onera trajicerentur. Hiſpani ſine ulla mole, in utres veſtimentis conjectis, ipſi cætris ſubpoſitis incubantes, flumen tranavere. Et alius exercitus, ratibus junctis trajectus, caſtris prope flumen poſitis, nocturno itinere atque operis labore feſſus, quiete unius diei reficitur, intento duce ad conſilium obportune exſequendum. Poſtero die, profecti ex loco, prodito fumo ſignificant, ſe tranſiſſe, & haud procul abeſſe. Quod ubi accepit Hannibal, ne tempori deeſſet, dat ſignum ad trajiciendum. Jam paratas aptatasque habebat pedes lintres : equites fere propter equos nantes navium agmen, ad excipien-

Trajicit Rhodanum.

(*e*) *poſſet* Gron. Crev.

(*f*) *educunt* Gron.

dum adversi inpetum fluminis parte superiore transmittens, tranquillitatem infra trajicientibus lintribus præbebat. Equorum pars magna nantes loris a puppibus trahebantur, præter eos, quos instructos frenatosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent, inposuerant in naves. U. c. 534. a. C. 218.

XXVIII. Galli obcursant in ripam cum variis ululatibus cantuque moris sui, quatientes scuta super capita, vibrantesque dextris tela: quamquam & ex adverso terrebat tanta vis navium cum ingenti sono fluminis & clamore vario nautarum & militum, qui nitebantur perrumpere inpetum fluminis, & qui ex altera ripa trajicientes suos hortabantur. Jam satis paventes adverso tumultu terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. Mox & ipse aderat, anceps-que terror circumstabat, & e navibus tanta vi armatorum in terram evadente (*g*), & ab tergo inprovisa premente acie (*h*). Galli, postquam, ultro vim facere conati, pellebantur (*i*), qua patere visum maxime iter,

(g) *vis - - evadens* Gron. Crev.

(h) *premebat acies* Gron. Crev.

(i) *vim facere conati, ultro pellebantur* Crev.

U. c. 534. a. C. 218.

perrumpunt, trepidique in vicos paſſim ſuos diffugiunt. Hannibal, ceteris copiis per otium trajectis, ſpernens jam Gallicos tumultus, caſtra locat. Elephantorum trajiciendorum varia conſilia fuiſſe credo: certe variata memoria actæ rei. Quidam, congregatis ad ripam elephantis, tradunt, ferociſſimum ex iis inritatum ab rectore ſuo, quum refugientem in aquam nantem ſequeretur, traxiſſe gregem, ut quemque timentem altitudinem deſtituerat vadum, inpetu ipſo fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterum magis conſtat, ratibus trajectos: id ut tutius conſilium ante rem foret, ita, acta re, ad fidem pronius eſt. Ratem unam, ducentos longam pedes, quinquaginta latam, a terra in amnem porrexerunt: quam, ne ſecunda aqua deferretur, pluribus validis retinaculis parte ſuperiore ripæ religatam, pontis in modum humo injecta conſtraverunt; ut belluæ audacter velut per ſolum ingrederentur. Altera ratis, æque lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata eſt: & quum elephanti, per ſtabilem ratem, tamquam viam, prægredientibus feminis, acti, in minorem adplicatam tranſgreſſi ſunt; extemplo reſo-

Elephanti quomodo trajecti.

lutis, quibus leviter adnexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur: ita primis expositis, alii deinde repetiti ac trajecti sunt. Nihil sane trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur. Primus erat pavor, quum, soluta ab ceteris rate, in altum raperentur. Ibi, urguentes inter se, cedentibus extremis ab aqua, trepidationis (k) aliquantum edebant; donec quietem ipse timor circumspectantibus (l) aquam fecisset. Excidere etiam sævientes quidam in flumen: sed, pondere ipso stabiles, dejectis rectoribus, quærendis pedetentim vadis, in terram evasere. U. c. 534. a. C. 218.

XXIX. Dum elephanti trajiciuntur, interim Hannibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, ubi, & quantæ copiæ essent, & quid pararent. Huic alæ equitum missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites obcurrunt. Prœlium atrocius, quam pro numero pugnantium, editur. Nam præter multa vulnera, cædes etiam prope par utrimque fuit: fugaque & pavor Numidarum Roma- *Equestre prœlium inter Numinas 500 & Rom. 300.*

(k) *trepidationem* Gron. Crev.

(l) *circumspicientibus* Gron. Crev.

U. c. 534. a. C. 218. nis, jam admodum fessis, victoriam dedit. Victores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum: victi amplius ducenti (*m*) ceciderunt. Hoc principium simul omenque (*n*) belli, ut summæ rerum prosperum eventum, ita haud sane incruentam ancipitisque certaminis victoriam, Romanis portendit. Ut (*o*), re ita gesta, ad utrumque ducem sui redierunt, nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis cœptisque hostis & ipse conatus caperet: & Hannibalem incertum, utrum cœptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus consereret, avertit (*p*) a præsenti certamine Boiorum legatorum regulique Magali adventus: qui se duces itinerum, socios periculi fore, adfirmantes, integro bello, nusquam ante libatis viribus, Italiam adgrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostem, nondum obliterata memoria superioris belli: sed magis iter inmensum Alpesque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat.

(m) *ducentis* Gron. Crev.

(n) *simulque omen* Gron. Crev.

(o) *Ut* del. *Gron. Crev.*

(p) *averterat* Gron.

XXX. Itaque Hannibal, poſtquam ipſi ſententia ſtetit pergere ire, atque Italiam petere, advocata concione, varie militum verſat animos caſtigando adhortandoque. « Mirari » ſe, quinam pectora ſemper inpavida repens » terror invaſerit. Per tot annos vincentes » eos ſtipendia facere; neque ante Hiſpania » exceſſiſſe, quam omnes gentesque & terræ » eæ, quas duo diverſa maria amplectantur, » Carthaginienſium eſſent. Indignatos deinde, » quod, quicumque Saguntum obſediſſent, » velut ob noxam, ſibi dedi poſtularet popu- » lus Romanus, Iberum trajeciſſe ad delen- » dum nomen Romanorum, liberandumque » orbem terrarum. Tum nemini viſum id lon- » gum, quum ab occaſu ſolis ad exortus (q) » intenderent iter. Nunc, poſtquam multo » majorem partem itineris emenſam cernant, » Pyrenæum ſaltum inter ferociſſimas gentes » ſuperatum, Rhodanum, tantum amnem, » tot millibus Gallorum prohibentibus, do- » mita etiam ipſius fluminis vi, trajectum, » in conſpectu Alpes habeant, quarum alte- » rum latus Italiæ ſit; in ipſis portis hoſtium » fatigatos ſubſiſtere: quid Alpes aliud eſſe

U. c. 534. a. C. 218.

Hannibal hortatur milites.

(q) *oreum* Gron. Crev.

+) al: pergere iter.

U. c. 534. a. C. 218.

» credentes, quam montium altitudines? Fin-
» gerent altiores Pyrenæi jugis. Nullas pro-
» fecto terras cœlum contingere, nec inex-
» superabiles humano generi esse. Alpes qui-
» dem habitari, coli, gignere atque alere ani-
» mantes: pervias paucis esse, exercitibus
» invias? Eos ipsos, quos cernant, legatos
» non pennis sublime elatos Alpes transgres-
» sos. Ne majores quidem eorum indigenas;
» sed advenas Italiæ cultores, has ipsas Al-
» pes ingentibus sæpe agminibus cum liberis
» ac conjugibus, migrantium modo, tuto
» transmisisse. Militi quidem armato, nihil
» secum præter instrumenta belli portanti,
» quid invium aut inexsuperabile esse? Sagun-
» tum ut caperetur, quid per octo menses
» periculi, quid laboris exhaustum esse?
» Romam, orbis terrarum caput, petentibus,
» quidquam adeo asperum atque arduum vi-
» deri, quod inceptum moretur? Cepisse quon-
» dam Gallos ea, quæ adiri posse Pœnus
» desperet. Proinde aut cederent animo atque
» virtute genti, per eos dies toties ab se
» victæ: aut itineris finem sperent campum
» interjacentem Tiberi ac mœnibus Romanis.»

XXXI. His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter se parare jubet. Postero die, profectus adversa ripa Rhodani, mediterranea Galliæ petit : non quia rectior ad Alpes via esset, sed, quantum a mari recessisset, minus obvium (r) fore Romanum credens : cum quo, priusquam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conserere. Quartis castris ad Insulam pervenit : ibi Arar + Rhodanusque amnes, diversis (s) ex Alpibus decurrentes, agri aliquantum (t) amplexi, confluunt in unum. Mediis campis Insulæ nomen inditum. Incolunt prope Allobroges, gens jam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior : tum discors erat. Regni certamine ambigebant fratres. Major, & qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore ab fratre & cœtu juniorum, qui jure minus, vi plus poterant, (u) pellebatur. Hujus seditionis perobportuna disceptatio quum ad Hannibalem rejecta esset, arbiter regni factus, quod ea se-

U. c. 534. a. C. 218.

Mediterranea Galliæ petit.

(r) *obviam* Gron. Crev.
(s) *diversi* Gron.
(t) *aliquantulum* Gron.
(u) *poterat* Gron. Crev.

Vid. Isara

U. c. 534. a. C. 218. natus principumque ſententia fuerat (v), imperium majori reſtituit. Ob id meritum commeatu copiaque rerum omnium maxime (w) veſtis, eſt adjutus, quam (x) infames frigoribus Alpes præparari (y) cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, quum jam Alpes peteret, non recta regione iter inſtituit; ſed ad lævam in Tricaſtinos flexit; inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud uſquam impedita via, priuſquam ad Druentiam flumen pervenit. Is

Druentia amnis. & ipſe Alpinus amnis longe omnium Galliæ fluminum difficillimus tranſitu eſt. Nam, quum aquæ vim vehat ingentem, non tamen navium patiens eſt: quia nullis coercitus ripis, pluribus ſimul, neque iiſdem alveis fluens, nova ſemper vada novosque gurgites faciens, (& ob eadem pediti quoque incerta via eſt) ad hæc ſaxa glareoſa volvens, nihil ſtabile nec tutum ingredienti præbet; & tum, forte imbribus auctus, ingentem tranſgredientibus

(v) *quod erat ſenatus principumque ſententia futurum*, Gron.

(w) *omnium & veſtis* Gron. Crev.

(x) *quæ* Gron. Crev.

(y) *præparare* Gron. Crev.

tumultum fecit, quum ſuper cetera trepidatione ipſi ſua atque incertis clamoribus turbarentur. *U. c. 534. a. C. 218.*

XXXII. P. CORNELIUS conſul, triduo fere poſt, quam Hannibal ab ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad caſtra hoſtium venerat, nullam dimicandi moram facturus. Ceterum, ubi deſerta munimenta, nec facile ſe tantum prægreſſos adſecuturum videt, ad mare ac naves rediit, tutius faciliusque ita deſcendenti ab Alpibus Hannibali obcurſurus. Ne tamen nuda auxiliis Romanis Hiſpania eſſet, quam provinciam ſortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum adverſus Haſdrubalem miſit; non ad tuendos (z) tantummodo veteres ſocios conciliandosque novos, ſed etiam ad pellendum Hiſpania Haſdrubalem. Ipſe cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo, qui circa Padum erat, exercitu Italiam defenſurus. Hannibal ab Druentia campeſtri maxime itinere cum bona pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quamquam fama prius (qua incerta in majus vero ferri ſolent) præcepta res erat, tamen ex propinquo viſa

P. Cornelius ad caſtra ab Hannibale deſerta venit.

Redit ad naves.

Hannibal tranſit Alpes.

(z) *tutandos* Gron. Crev.

U. c. 534. a. C. 218. montium altitudo, nivesque cœlo prope inmixtæ, tecta informia inpoſita rupibus, pecora jumentaque torrida frigore, homines intonſi & inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cetera viſu, quam dictu, fœdiora, terrorem renovarunt. Erigentibus in primos agmen clivos adparuerunt inminentes tumulos inſidentes montani: qui, ſi valles occultiores inſediſſent, ooorti in pugnam repente, ingentem fugam ſtragemque dediſſent. Hannibal conſiſtere ſigna jubet; Gallisque ad viſenda loca præmiſſis, poſtquam comperit, tranſitum ea non eſſe, caſtra inter confragoſa omnia præruptaque, quam extentiſſima poteſt valle, locat. Tum per eoſdem Gallos, haud ſane multum lingua moribusque abhorrentes, quum ſe inmiſcuiſſent conloquiis montanorum, edoctus interdiu tantum obſideri ſaltum, nocte in ſua quemque dilabi tecta; luce prima ſubiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu vim (*a*) per anguſtias facturus. Die deinde ſimulando aliud, quam quod parabatur, conſumto, quum eodem, quo conſtiterant, loco caſtra communiſſent, ubi primum degreſſos tumulis montanos

(a) *viam* Gron.

laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus, quam pro numero manentium, in speciem factis, inpedimentisque cum equite relictis, & maxima parte peditum; ipse cum expeditis, acerrimo quoque viro, raptim anguſtias evadit: iisque ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit. U. c. 534. a. C. 218.

XXXIII. Prima deinde luce castra mota, & agmen reliquum incedere cœpit. Jam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant; quum repente conspiciunt alios, arce occupata sua, super caput inminentes, alios via transire hostes. Utraque simul objecta res oculis animisque (b) inmobiles parumper eos defixit. Deinde ut trepidationem in anguſtiis, suoque ipsum tumultu misceri agmen videre, equis maxime consternatis, quidquid adjecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati, perversis rupibus juxta invia ac devia adsueti discurrunt. Tum vero simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Pœni obpugnabantur; plusque inter ipsos, (sibi quoque tendente, ut periculo prius evaderet) quam cum hostibus, certaminis erat. Equi maxime infestum

(b) *animis* Gron.

U. c. 534. a. C. 218. agmen faciebant, qui & clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussæque valles augebant, territi trepidabant, & icti forte aut vulnerati adeo consternabantur, ut stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent: multosque turba, quum præcipites deruptæque utrimque angustiæ essent, in inmensum altitudinis dejecit; quosdam & armatos: sed (c) ruinæ maximæ modo jumenta cum oneribus devolvebantur. Quæ quamquam fœda visu erant, stetit parumper tamen Hannibal, ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret. Deinde postquam interrumpi agmen vidit, periculumque esse, ne exutum impedimentis exercitum nequidquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco; &, quum inpetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit. Sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fuga montanorum erant, sedatur: nec per otium modo, sed prope silentio, mox omnes traducti. Castellum inde quod caput ejus regionis erat, viculosque circumjectos capit, & captivorum pecoribus per triduum exercitum aluit. Et

(c) *inde* Gron. Crev.

†) captivo cibo vi. captivis

quia nec montanis primo perculsis, nec loco magnopere inpediebantur, aliquantum eo triduo viæ confecit. *V. c. 534. a. C. 218.*

XXXIV. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum. Ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidiis est prope circumventus. Magno natu principes castellorum oratores ad Pœnum veniunt: « alienis malis, utili » exemplo, doctos, » memorantes, « amici- » tiam malle, quam vim experiri Pœnorum. » Itaque obedienter imperata facturos: com- » meatum itinerisque duces, & ad fidem pro- » missorum obsides acciperet. » Hannibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati aperte hostes fierent, benigne quum respondisset; obsidibus, quos dabant, acceptis, & commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus, nequaquam, ut inter pacatos, composito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti & equites erant: ipse post cum robore peditum, circumspectans sollicitusque (*d*) omnia, incedebat. Ubi in angustiorem viam ex parte altera subjectam jugo insuper inminenti ventum est, undique

(d) *sollicitus* Gron. Crev.

+) credendum, nec aspernantes

++) incomposito

U. c. 534. a. C. 218. ex insidiis barbari a fronte, ab tergo coorti, cominus eminus petunt : saxa ingentia in agmen devolvunt : maxima ab tergo vis hominum urguebat. In eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi ac prope perniciem ventum est : nam, dum cunctatur Hannibal demittere agmen (*e*) in angustias, quia non, ut ipse equitibus præsidio erat, ita peditibus quidquam ab tergo auxilii reliquerat, obcursantes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam insedere : noxque una Hannibali sine equitibus atque inpedimentis acta est.

XXXV. Postero die, jam segnius intercursantibus barbaris, junctæ copiæ, saltusque haud sine clade (majore tamen jumentorum, quam hominum, pernicie) superatus: inde montani pauciores jam, & latrocinii magis quam belli more, concursabant : modo in primum, modo in novissimum agmen, utcumque (*f*) aut locus opportunitatem daret, aut progressi morative aliquam occasionem

(e) *agmen dem.* Gron. Crev.

(f) *ut cuique* Gron.

fecis-

feciſſent. Elephanti, ſicut præcipites per artas vias magna mora agebantur, ita tutum ab hoſtibus, quacumque incederent, (quia inſuetis adeundi propius metus erat) agmen præbebant. Nono die in jugum Alpium perventum eſt, per invia pleraque & errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides iis non eſſet, temere initæ valles a conjectantibus iter, faciebant. Biduum in jugo (*g*) ſtativa habita: feſſisque (*h*) labore ac pugnando quies data militibus: jumentaque aliquot, quæ prolapſa in rupibus erant, ſequendo veſtigia agminis in caſtra pervenere. Feſſis tædio tot malorum nivis etiam caſus, occidente jam ſidere Vergiliarum (*i*), ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta quum, ſignis prima luce motis, ſegniter agmen incederet, pigritiaque & deſperatio in omnium vultu emineret; prægreſſus ſigna Hannibal in promontorio quodam, unde longe ac late proſpectus erat, conſiſtere juſſis militibus Italiam oſtentat, ſubjectosque Alpinis montibus Circumpadanos campos: « mœnia-

U. c. 534
a. C. 218.

(g) *jugis* Gron. Crev.

(h) *feſſis* Gron. Crev.

(i) *Virgiliarum* Gron.

U. c. 534. a. C. 218. » que eos tum transcendere non Italiæ mo-
» do, sed etiam urbis Romanæ. Cetera pla-
» na, proclivia fore : uno, aut summum
» altero prœlio arcem & caput Italiæ in manu
» ac potestate habituros. » Procedere inde agmen cœpit; jam nihil ne hostibus quidem, præter parva furta per occasionem, tentantibus. Ceterum iter multo, quam in adscensu fuerat, (ut pleraque Alpium ab Italia sicut breviora, ita adrectiora (*k*) sunt) difficilius fuit. Omnis enim ferme via præceps, angusta, lubrica erat : ut neque sustinere se a lapsu possent; nec, qui (*l*) paullulum titubassent, hærere adflicti vestigio suo; aliique super alios, & jumenta & homines, occiderent.

XXXVI. Ventum deinde ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut ægre expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgulta ac stirpes circa eminentes, demittere sese posset. Natura locus jam ante præceps, recenti lapsu terræ, in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat. Ibi quum, velut ad finem viæ, equites constitissent, miranti Hannibali, quæ res morare-

(k) *arctiora* Gron.

(l) *qui* l. *si qui* Gron. Crev.

tur agmen, nunciatur, rupem inviam esse. Digressus deinde ipse ad locum visendum. Haud dubia res visa, quin per invia circa nec trita antea, quamvis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea vero via insuperabilis fuit. Nam quum super veterem nivem intactam nova modicæ altitudinis esset, molli nec præaltæ nivi facile pedes ingredientium insistebant. Ut vero tot hominum jumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat, ut a lubrica glacie, non recipiente vestigium, & in prono citius pede se fallente, &, seu manibus in adsurgendo, seu genu se adjuvissent, ipsis adminiculis prolapsis, (m) iterum corruissent, nec stirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant; ita (n) in levi tantum glacie tabidaque nive volutabantur (o). Jumenta fecabant; inter- U. c. 534. a. C. 218.

(m) *prolapsi si iterum* Gron. Crev.

(n) *itaque* Crev.

(o) interpunctio Gronoviana hæc est: — *volutabantur jumenta: fecabant interdum, etiam tum infimam* &c.

V. c. 534. a. C. 218.

dum etiam (*p*), tum infimam ingredientia nivem, & prolapsa jactandis gravius in continendo ungulis, penitus perfringebant: ut pleraque, velut pedica capta, hærerent in durata & alte concreta glacie.

XXXVII. TANDEM, nequidquam jumentis atque hominibus fatigatis, castra in jugo posita, ægerrime ad id ipsum loco purgato: tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam, per quam unam via esse poterat, milites ducti, quum cædendum esset saxum, arboribus circa inmanibus dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque (quum & vis venti apta faciendo igni coorta esset) succendunt, ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque amfractibus modicis clivos, ut non jumenta solum, sed elephanti etiam, deduci possent. Quatriduum circa rupem consumtum, jumentis prope fame absumtis: nuda enim fere cacumina sunt, &, si quid est pabuli, obruunt nives. Inferiora (*q*) valles & apricos quosdam colles habent,

Rupes igne & aceto mollita.

(p) *& jam* Crev.

(q) *inferiora vallis apricos quosd.* Gron. Crev.

+) *commitendo.*

rivosque prope silvas, & jam (r) humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum missa, & quies muniendo fessis hominibus data triduo. Inde ad planum descensum (s), etiam locis mollioribus & adcolarum ingeniis. *U. c. 534. a. C. 218.*

XXXVIII. Hoc maxime modo in Italiam perventum est, quinto mense a Carthagine nova, (ut quidam auctores sunt) quinto decimo die Alpibus superatis. Quantæ copiæ transgresso in Italiam Hannibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. Qui plurimum, centum millia peditum; viginti equitum fuisse scribunt; qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Hannibale scribit, maxime auctor me moveret, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusque additis: cum his (t) octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: (magis adfluxisse verisimile est, & ita quidam auctores sunt) ex ipso autem audisse Hannibale, postquam Rhodanum transierit, triginta sex mil- *Italiam ingreditur Hannibal.*

(r) *etiam* Gron.

(s) add. *est* Crev.

(t) add. *scribit* Gron. Crev.

U. c. 534. a. C. 218. lia hominum, ingentemque numerum equorum & aliorum jumentorum amisisse in Taurinis, quæ Gallis proxima gens erat, in Italiam degresso (u). Id quum inter omnes constet, eo magis miror ambigi, quanam Alpes transierit: & vulgo credere, Penino (v), atque inde nomen & jugo Alpium inditum, transgressum. Cœlius per Cremonis jugum dicit transisse: qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per Salassos montanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera; utique, quæ ad Peninum ferunt, obsepta gentibus Semigermanis fuissent. Neque, Hercule, montibus his (si quem forte id movet) (w) ab transitu Pœnorum ullo Veragri, incolæ jugi ejus, norunt nomen inditum; sed ab eo, quem, in summo sacratum vertice, Peninum montani adpellant.

XXXIX. Perobportune ad principia rerum Taurinis, proximæ genti, adversus Insubres motum bellum erat. Sed armare exer-

(u) *digresso* Gron. Crev.

(v) *Pennino* sic, quotiescunque occurrit *Gron. Crev.*

(w) *movit* Gron. Crev.

» que utinam pro decore tantum hoc vobis, » & non pro salute, esset certamen. Non de » possessione Siciliæ ac Sardiniæ, de quibus » quondam agebatur, sed pro Italia vobis (*k*) » est pugnandum : nec est alius ab tergo » exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti » obsistat ; nec Alpes aliæ sunt, quas dum » superant, (*l*) comparari nova possint præsi- » dia. Hic est obstandum, milites, velut si » ante Romana mœnia pugnemus. Unusquis- » que se non corpus suum, sed conjugem ac » liberos parvos armis protegere putet : nec » domesticas solum agitet curas, sed idemti- » dem hoc animo reputet, nostras nunc in- » tueri manus senatum populumque Roma- » num : qualis nostra vis virtusque fuerit, » talem deinde fortunam illius urbis ac Ro- » mani imperii fore. » *U. c. 534. a. C. 218.*

XLII. Hæc apud Romanos consul. Hannibal, rebus prius, quam verbis, adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio statuit; armisque Gallicis ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem jussit, ecquis, si vinculis levaretur, armaque & *Hannibal, rebus prius quam verbis, milites hortatur.*

(k) *nobis* Crev. (l) *superat* Crev.

U. c. 534. a. C. 218. equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Quum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent, & dejecta in id sors esset, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. Ut cujusque sors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exsultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. Ubi vero dimicarent, is habitus animorum non inter ejusdem modo conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgo, ut non vincentium magis, quam bene morientium, fortuna laudaretur.

XLIII. Dum sic aliquot spectatis paribus adfectos dimisisset, concione inde advocata, ita apud eos locutus fertur: « Si, quem » animum in alienæ sortis exemplo paullo » ante habuistis, eumdem mox in æstimanda » fortuna vestra habueritis, vicimus, milites: neque enim spectaculum modo illud, » sed quædam veluti imago vestræ conditionis erat. Ac nescio, an majora vincula » majoresque necessitates vobis, quam captivis vestris, fortuna circumdederit. Dextra » lævaque duo maria claudunt, nullam, ne » ad effugium quidem, navem habentibus. » Circa Padus amnis, major Padus (m) ac vio-

Ejus oratio.

(m) *Padus* del. *Gron. Crev.*

Quum . . . contra

» lentior Rhodano; ab tergo Alpes urguent, *U. c. 534. a. C. 218.*
» vix integris vobis ac vigentibus transitæ.
» Hic vincendum aut moriendum, milites,
» est, ubi primum hosti obcurristis. Et eadem
» fortuna, quæ necessitatem pugnandi inpo-
» suit, præmia vobis ea victoribus proponit,
» quibus ampliora homines ne ab Diis qui-
» dem inmortalibus optare solent. Si Siciliam
» tantum ac Sardiniam, parentibus nostris
» ereptas, nostra virtute recuperaturi esse-
» mus, satis tamen ampla pretia essent.
» Quidquid Romani tot triumphis partum
» congestumque possident, id omne vestrum
» cum ipsis dominis futurum est. In hanc
» tam opimam mercedem, agite, cum Diis
» bene juvantibus arma capite. Satis adhuc in
» vastis Lusitaniæ Celtiberiæque montibus,
» pecora consectando, nullum emolumentum
» tot laborum periculorumque vestrorum vi-
» distis: tempus est jam, opulenta vos ac
» ditia stipendia facere, & magna operæ pre-
» tia mereri, tantum itineris per tot montes
» fluminaque & tot armatas gentes emensos.
» Hic vobis terminum laborum fortuna de-
» dit: hic dignam mercedem emeritis stipen-
» diis dabit. Nec, quam magni nominis bel-

U. c. 534. a. C. 218. » lum eſt, tam difficilem exiſtimaritis victo-
» riam fore. Sæpe & contemtus hoſtis cruen-
» tum certamen edidit, & incliti populi re-
» gesque perlevi momento victi ſunt. Nam,
» demto hoc uno fulgore nominis Romani,
» quid eſt, cur illi vobis comparandi ſint?
» Ut viginti annorum militiam veſtram cum
» illa virtute, cum illa fortuna taceam; ab
» Herculis columnis, ab oceano terminisque
» ultimis terrarum, per tot ferociſſimos Hiſpa-
» niæ & Galliæ populos vincentes huc per-
» veniſtis: (pugnantibus) (n) cum exercitu
» tirone, hac ipſa æſtate cæſo, victo, cir-
» cumſeſſo a Gallis, ignoto adhuc duci ſuo,
» ignorantique ducem. An me, in prætorio
» patris, clariſſimi imperatoris, prope natum,
» certe eductum, domitorem Hiſpaniæ Gal-
» liæque, victorem eumdem non Alpinarum
» modo gentium, ſed ipſarum, quod multo
» majus eſt, Alpium, cum ſemeſtri hoc con-
» feram duce, deſertore exercitus ſui? Cui ſi
» quis, demtis ſignis, Pœnos Romanosque
» hodie oſtendat, ignoraturum certum habeo,
» utrius exercitus ſit conſul. Non ego illud
» parvi æſtimo, milites, quod nemo veſtrum
» eſt,

(n) *pugnabitis* Gron. Crev.

» est, cujus non ante oculos ipse sæpe mili- U. c. 534.
» tare aliquod ediderim facinus; cui non idem a. C. 218.
» ego, virtutis spectator ac testis, notata tem-
» poribus locisque referre sua possim decora.
» Cum laudatis a me millies donatisque,
» alumnus prius omnium vestrum, quam im-
» perator, procedam acie adversus ignotos
» inter se ignorantesque. »

XLIV. Quocumque circumtuli oculos, » plena omnia video animorum ac roboris; » veteranum peditem, generosissimarum gen- » tium equites frenatos & infrenatos, vos » socios fidelissimos fortissimosque, vos Car- » thaginienses, quum (o) ob patriam, tum » ob iram justissimam, pugnaturos. Inferimus » bellum, infestisque signis descendimus in » Italiam, tanto audacius fortiusque pugna- » turi, quanto major spes, major est animus » inferentis vim, quam arcentis. Accendit » præterea animos & stimulat dolor, injuria, » indignitas. Ad supplicium depoposcerunt me » ducem primum, deinde vos omnes, qui » Saguntum obpugnassetis: deditos ultimis » cruciatibus adfecturi fuerunt. Crudelissima » ac superbissima gens sua omnia suique arbi-

(o) *tum* Gron.

U. c. 534. a. C. 218.

» trii facit. Cum quibus bellum, cum qui-
» bus pacem habeamus, se modum inponere
» æquum censet : circumscribit includitque
» nos terminis montium fluminumque, quos
» ne excedamus : neque eos, quos statuit,
» terminos observat. Ne transieris Iberum :
» ne quid rei tibi sit cum Saguntinis. Ad
» Iberum est Saguntum : nusquam te vesti-
» gio moveris. Parum est, quod veterrimas
» provincias meas Siciliam & Sardiniam adi-
» mis : etiam Hispanias ? & inde cessero,
» in Africam transcendes. Transcendes autem,
» dico ? duos consules hujus anni, unum in
» Africam, alterum in Hispaniam miserunt.
» Nihil usquam nobis relictum est, nisi quod
» armis vindicarimus. Illis timidis & ignavis
» licet esse, qui respectum habent, quos
» suus ager, sua terra, per tuta ac pacata
» itinera fugientes, accipient : vobis necesse
« est fortibus viris esse, &, omnibus inter
» victoriam mortemve certa desperatione ab-
» ruptis, aut vincere, aut, si fortuna dubita-
» bit, in prœlio potius, quam in fuga, mor-
» tem obpetere. Si hoc bene fixum omnibus
» destinatumque in animo est, iterum dicam,
» vicistis : nullum momentum ad vincendum

» homini ab Diis inmortalibus acrius datum » est. »

U. c. 534. a. C. 218.

XLV. His adhortationibus quum utrimque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis caussa castellum insuper inponunt. Pœnus, opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit. Gallis parci quam maxime jubet, principumque animos sollicitari ad defectionem. Ponte perfecto, traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum a Victumviis† consedit. Ibi Hannibal castra habebat: revocatoque propere Maharbale atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil umquam satis dictum præmonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa præmia pronunciat, in quorum spem pugnarent. « Agrum sese daturum esse in Italia, Africa, » Hispania, ubi quisque velit, inmunem ipsi, » qui accepisset, liberisque: qui pecuniam, » quam agrum, maluisset, ei se argento satis- » facturum: qui sociorum cives Carthaginien- » ses fieri vellent, potestatem facturum: qui

Præmia suis pronunciat Hannibal.

† Victumuiis.

U. c. 534. a. C. 218. » domos redire mallent, daturum se operam, » ne cujus suorum popularium mutatam se- » cum fortunam esse vellent. » Servis quoque dominos prosecutis libertatem proponit, binaque pro his mancipia dominis se redditurum. Eaque ut rata scirent fore, agnum læva manu, dextera silicem retinens, si falleret, Jovem ceterosque precatus Deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mactasset, secundum precationem caput pecudis saxo elisit. Tum vero omnes, velut Diis auctoribus in spem suam quisque acceptis, id moræ, quod nondum pugnarent, ad potienda sperata rati, prœlium uno animo & voce una poscunt.

Prodigia in castris Romanis.

XLVI. Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, super cetera recentibus etiam territos prodigiis. Nam & lupus intraverat castra, laniatisque obviis ipse intactus evaserat; & examen apum in arbore prætorio inminente consederat. Quibus procuratis, Scipio, cum equitatu jaculatoribusque expeditis profectus ad castra hostium, exque propinquo copias, quantæ, & cujus generis essent, speculandas, obvius fit Hannibali, & ipsi cum equitibus ad exploranda circa loca pro-

greſſo. Neutri alteros primo cernebant: denſior deinde inceſſu tot hominum equorumque oriens pulvis ſignum propinquantium hoſtium fuit. Conſtitit utrumque agmen, & prœlio ſeſe expediebant. Scipio jaculatores & Gallos equites in fronte locat; Romanos, ſociorumque quod roboris fuit, in ſubſidiis. Hannibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore ſublato, jaculatores fugerunt inter ſubſidia. Ad ſecundam aciem inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps: dein, quia turbabant equos pedites intermixti, multis labentibus ex equis, aut deſilientibus, ubi ſuos premi circumventos vidiſſent, jam magna ex parte ad pedes pugna ierat: donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumvecti paullulum, ab tergo ſe oſtenderunt. Is pavor perculit Romanos, auxitque pavorem conſulis vulnus, periculumque intercurſu tum primum pubeſcentis filii propulſatum. Hic erit juvenis, penes quem perfecti hujusce belli laus eſt, Africanus ob egregiam victoriam de Hannibale Pœnisque adpellatus. Fuga tamen effuſa jaculatorum maxime fuit, quos primos Numidæ invaſerunt. Alius confertus equitatus

U. c. 534. a. C. 218.

Pugna equeſtris ad Ticinum.

Vincit Hannibal, Coſ. a filio ſervatus.

V. c. 534. a. C. 218.

consulem in medium acceptum, non armis modo, sed etiam corporibus suis, protegens, in castra, nusquam trepide neque effuse cedendo, reduxit. Servati consulis decus Cœlius ad servum natione Ligurem delegat. Malim equidem de filio verum esse, quod & plures tradidere auctores, & fama obtinuit.

XLVII. Hoc primum cum Hannibale prœlium fuit; quo facile adparuit, & equitatu meliorem Pœnum esse, & ob id campos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proxima nocte, jussis militibus vasa silentio conligere, castra ab Ticino mota, festinatumque ad Padum est; ut ratibus, quibus junxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque infectatione hostis, copias trajiceret. Prius Placentiam pervenere, quam satis sciret Hannibal ab Ticino profectos: tamen ad sexcentos moratorum in citeriore ripa, segniter ratem solventes, cepit. Transire non potuit pontem, ut extrema resoluta erant, tota rate in secundam aquam labente. Cœlius auctor est, Magonem cum equitatu & Hispanis peditibus flumen extemplo transnasse; ipsum Hannibalem per superiora Padi

Ultra Padum recedunt Romani.

vada exercitum traduxiſſe, elephantis in ordinem ad ſuſtinendum inpetum fluminis obpoſitis. Ea peritis amnis ejus vix fidem fecerint. Nam neque equites, armis equisque ſalvis, tantam vim fluminis ſuperaſſe veriſimile eſt, ut jam Hiſpanos omnes inflati tranſvexerint ufres: & multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant (p), qua exercitus gravis inpedimentis traduci poſſet. Potiores apud me auctores ſunt, qui biduo vix locum rate jungendo flumini inventum tradunt; ea cum Magone equites Hiſpanorum expeditos præmiſſos. Dum Hannibal, circa (q) flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque ab tranſitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hoſtes contendunt. Hannibal paucis poſt diebus ſex millia a Placentia caſtra communivit, & poſtero die, in conſpectu hoſtium acie directa, poteſtatem pugnæ fecit. *U. c. 534. a. C. 218.*

Sequitur eos Hannibal.

XLVIII. Insequenti nocte cædes in caſtris Romanis, tumultu tamen quam re major, ab auxiliaribus Gallis facta eſt. Ad duo mil- *Gallizzoo transfugiunt ad Hannibalem.*

(p) *fuerint* Crev.

(q) *citra* Gron. Crev.

U. c. 534. a. C. 218.

lia peditum & ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Hannibalem transfugiunt: quos Pœnus benigne adlocutus, & spe ingentium donorum accensos, in civitates quemque suas, ad sollicitandos popularium animos dimisit. Scipio, cædem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus, contactosque eo scelere, velut injecta rabie, ad arma ituros; quamquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora collesque impeditiores equiti castra movet. Minus, quam ad Ticinum, fefellit: missisque Hannibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbasset utique novissimum agmen, ni aviditate prædæ in vacua Romana castra Numidæ devertissent (r). Ibi dum, perscrutantes loca omnia castrorum, nullo satis digno moræ pretio tempus terunt, emissus hostis de manibus est: & quum jam transgressos Trebiam Romanos, metantesque castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt, citra flumen interceptos. Scipio, nec vexationem vulneris in via jactanti ultra patiens, & collegam (jam enim & revoca-

Scipio ad Trebiam recedit.

(r) *divertissent* Gron. Crev.

tum ex Sicilia audierat) ratus exſpectandum, locum, qui prope flumen tutiſſimus ſtativis eſt viſus, delectum communiit (s). Nec procul inde Hannibal quum conſediſſet, quantum victoria equeſtri elatus, tantum anxius inopia, quæ per hoſtium agros euntem, nuſquam præparatis commeatibus, major in dies excipiebat, ad Claſtidium vicum, quo magnum frumenti numerum congeſſerant Romani, mittit. Ibi quum vim pararent, ſpes facta proditionis: nec ſane magno pretio, nummis aureis quadringentis, Daſio Brunduſino præfecto præſidii conrupto, traditur Hannibali Claſtidium. Id horreum fuit Pœnis ſedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito præſidio, ut fama clementiæ in principio rerum conſigeretur, nihil ſævitum eſt. *U. c. 534. a. C. 218.* *Claſtidium Pœnis proditum.*

XLIX. Quum ad Trebiam terreſtre conſtitiſſet bellum, interim circa Siciliam inſulasque Italiæ inminentes, & a Sempronio conſule, & ante adventum ejus, terra marique res geſtæ. Viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiæ a Carthaginienſibus miſſæ, novem Liparas, octo inſulam Vulcani tenuerunt, tres in fre- *Res circa Siciliam terra marique geſtæ.*

(s) *communivit* Gron. Crev.

U. c. 534. a. C. 218. tum avertit æstus. Ad eas conspectas a Messana duodecim naves ab Hierone rege Syracusanorum missæ, qui tum forte Messanæ erat, consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, præter viginti naves, cujus ipsi classis essent, in Italiam missas, quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad sollicitandos veteres socios. Lilybæi occupandi præcipuam curam esse: credere eadem tempestate, qua ipsi disjecti forent eam quoque classem ad Ægates insulas dejectam. Hæc sicut audita erant, rex M. (t) Æmilio prætori, cujus Sicilia erat provincia, perscribit, monetque, Lilybæum firmo teneret præsidio. Extemplo & circa prætorem ad civitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiæ intenderent; ante omnia Lilybæum teneri: ad adparatum belli, edicto proposito, ut socii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent; ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret: perque omnem oram qui erant, ex speculis prospicerent adventantem hostium classem. Simul

(t) *rex Messana M.* Gron.

†) *aliorum erant.*

itaque (quamquam de induſtria morati curſum navium erant Carthaginienſes, ut ante lucem accederent Lilybæum) præſenſum tamen eſt, quia & luna pernox erat, & ſublatis armamentis veniebant; extemplo datum e ſpeculis ſignum, & in oppido ad arma conclamatum eſt, & in naves conſcenſum: pars militum in muris portarumque in ſtationibus, pars in navibus erant. Et Carthaginienſes, quia rem fore haud cum inparatis cernebant, uſque ad lucem portu ſe abſtinuerunt, demendis armamentis eo tempore aptandaque ad pugnam claſſe abſumto. Ubi inluxit, recepere claſſem in altum, ut ſpatium pugnæ eſſet, exitumque liberum e portu naves hoſtium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, & memoria circa ea ipſa loca geſtarum rerum freti & militum multitudine ac virtute. U. c. 534. a. C. 218.

L. Ubi in altum evecti ſunt, Romanus conſerere pugnam, & ex propinquo vires conferre velle: contra eludere Pœnus, & arte, non vi, rem gerere, naviumque, quam virorum aut armorum, malle certamen facere. Nam ut ſociis navalibus adfatim inſtructam claſſem, ita inopem milite habebant (u): *Pugna navalis ad Lilybæum.*

(u) *habebat* Gron. Crev.

U. c. 534. a. C. 218. & , ſicubi conſerta navis eſſet, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadverſum eſt, & Romanis multitudo ſua auxit animum, & paucitas illis minuit. Extemplo ſeptem naves Punicæ circumventæ; fugam ceteræ ceperunt. Mille *Victi Pœni.* & ſeptingenti fuere in navibus capti, milites nautæque; in his (x) tres nobiles Carthaginienſium. Claſſis Romana incolumis, una tantum perforata navi, ſed ea quoque ipſa reduce, in portum rediit. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris ejus, qui Meſſanæ erant, Ti. Sempronius conſul Meſſanam venit. Ei (y) fretum intranti rex Hiero claſſem ornatam obviam duxit: tranſgreſſusque ex regia in prætoriam navem, gratulatus ſoſpitem cum exercitu & navibus adveniſſe, precatusque proſperum ac felicem in Siciliam tranſitum; ſtatum deinde inſulæ & Carthaginienſium conata expoſuit: pollicitusque eſt, quo animo priore bello populum Romanum juvenis adjuviſſet, eo ſenem adjuturum. Frumentum veſtimentaque ſeſe legionibus conſulis ſociisque navalibus gratis præbiturum. Grande periculum Lilybæo mariti-

(x) *iis* Crev. (y) *Et* Gron.

misque civitatibus esse, & quibusdam volentibus novas res fore. Ob hæc consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybæum classe peteret: & rex regiaque classis una profecti. Navigantes inde, pugnatum ad Lilybæum, fusasque & captas hostium naves, accepere. *U. c. 534. a. C. 218.*

LI. A Lilybæo consul, Hierone cum classe regia dimisso, relictoque prætore ad tuendam Siciliæ oram, ipse in insulam Melitam, quæ a Carthaginiensibus tenebatur, trajecit. Advenienti Hamilcar, Gisgonis filius, præfectus præsidii, cum paullo minus duobus millibus militum, oppidumque cum insula traditur: inde post paucos dies reditum Lilybæum, captivique & a consule & a prætore, præter insignes nobilitate viros, sub corona venierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani (quia fama erat, stare ibi Punicam classem) trajecit: nec quisquam hostium circa eas insulas inventus. Jam forte transmiserant ad vastandam Italiæ oram: depopulatoque Vibonensi agro, urbem etiam terrebant. Repetenti Siciliam consuli excensio hostium in agrum Vibonensem facta nunciatur: literæque ab senatu de transitu in Italiam Hannibalis, &, *Sempronius Melitam capit.* *Revocatur in Italiam.*

+ excursio

U. c. 534. a. C. 218.

ut primo quoque tempore collegæ ferret auxilium, missæ traduntur. Multis simul anxius curis, exercitum, extemplo in naves inpositum, Ariminum supero mari misit: Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiæ tuendam adtribuit: M. Æmilio prætori quinquaginta navium classem explevit: ipse compositis Siciliæ rebus, decem navibus oram Italiæ legens, Ariminum pervenit: inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegæ conjungitur.

Ad collegam venit.

LII. Jam ambo consules, & quidquid Romanarum virium erat, Hannibali obpositum, aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen consul alter, equestri prœlio uno & vulnere suo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant; in duorum præpotentium populorum certamine, per ambiguum favorem, haud dubie gratiam victoris spectantes. Id Romani, ne quid modo moverent, æquo satis, Pœnus perinique animo ferebat, ab

Gallis adcitum se veniſſe ad liberandos eos, dictitans. Ob eam iram, ſimul ut præda militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas plerosque, mixtos quoſdam & Gallos, populari omnem deinceps agrum uſque ad Padi ripas juſſit. Egentes ope Galli, quum ad id dubios ſervaſſent animos, coacti ab auctoribus injuriæ ad vindices futuros declinant: legatisque ad conſulem miſſis, auxilium Romanorum terræ, ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti, orant. Cornelio nec cauſſa, nec tempus agendæ rei placebat: ſuſpectaque ei gens erat, quum (z) ob infida multa facinora, tum, ut alia vetuſtate obſoleviſſent, ob recentem Boiorum perfidiam. Sempronius contra, continendis in fide ſociis maximum vinculum eſſe primos, qui eguiſſent ope, defenſos, cenſebat. Tum, collega cunctante, equitatum ſuum, mille peditum jaculatoribus ferme admixtis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Ii, ſparſos & incompoſitos, ad hoc (a) graves præda plerosque, quum inopinatos invaſiſſent, ingentem terrorem cædemque ac fugam uſque ad caſtra

U. c. 534. a. C. 218.

Prælium equeſtre dubium.

(z) *tum*, Gron. (a) *hæc* Gron. Crev.

U. c. 534. a. C. 218. stationesque hostium fecere : unde multitudine effusa pulsi, rursus subsidio suorum prœlium restituere. Varia inde pugna sequentes, quamquam ad extremum æquassent certamen, major tamen ~~hostium~~ Romanis fama victoriæ fuit.

LIII. Ceterum nemini omnium major justiorque, quam ipsi consuli, videri; gaudio efferri, « qua parte copiarum alter consul » victus foret, ea se viciſſe. Restitutos ac » refectos militibus animos : nec quemquam » esse, præter collegam, qui dilatam dimica- » tionem vellet : eum, animo magis, quam » corpore, ægrum, memoria vulneris aciem » ac tela horrere. Sed non esse cum ægro se- » nescendum. Quid enim ultra differri aut » teri tempus ? Quem tertium consulem, » quem alium exercitum exspectari ? Castra » Carthaginiensium in Italia, ac prope in con- » spectu urbis esse. Non Siciliam ac Sardi- » niam victis ademtas, nec cis Iberum Hispa- » niam peti, sed solo patrio terraque, in qua » geniti forent, pelli Romanos. Quantum » ingemiscant [inquit] patres nostri, circa » mœnia Carthaginis bellare soliti, si videant » nos, progeniem suam, duos consules con- » sulares-

Sempronius pugnæ cupidus.

+ sequente Gron.

» ſularesque exercitus, in media Italia paven- *U. c. 534. a. C. 218.*
» tes intra caſtra? Pœnum, quod inter Al-
» pes Apenninumque agri ſit, ſuæ ditionis
» feciſſe? » Hæc adſidens ægro collegæ, hæc in prætorio prope concionabundus agere. Stimulabat & tempus propinquum comitiorum, ne in novos conſules bellum differretur, & occaſio in ſe unum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque, nequidquam diſſentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites jubet. Hannibal, quum, quid optimum foret hoſti, cerneret, vix ullam ſpem habebat, temere atque inprovide quidquam conſules acturos. Quum alterius ingenium, fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox ſciret eſſe, ferociusque factum proſpero cum prædatoribus ſuis certamine crederet; adeſſe gerendæ rei fortunam haud diffidebat. Cujus ne quod prætermitteret tempus, ſollicitus intentusque erat, dum tiro hoſtium eſſet miles, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent: quorum ingentem multitudinem ſciebat ſegnius ſecuturam, quanto longius ab domo traherentur. Quum ob hæc taliaque + ſperaret propinquum certamen, &

+ aliaque

U. c. 534. a. C. 218.

facere, si cessaretur, cuperet; speculatoresque Galli, ad ea exploranda, quæ vellet, tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnæ esse Romanos retulissent; locum insidiis circumspectare Pœnus cœpit.

Locum insidiis Hannibal circumspectat.

LIV. Erat in medio rivus, prærupti utrimque clausus ripis, & circa obsitus palustribus herbis &, quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusque; quem ubi ad equites quoque tegendos satis latebrosum locum circumvectus ipse oculis perlustravit: « Hic » erit locus, [Magoni fratri ait] quem teneas. » Delige centenos viros ex omni pedite atque equite; cum quibus ad me vigilia prima venias. Nunc corpora curare tempus est.» Ita prætorium missum. Mox cum delectis Mago aderat. « Robora virorum cerno, [inquit Hannibal.] Sed, ut & numero etiam, » non animis modo, valeatis, singulis vobis » novenos ex turmis manipulisque vestri similes eligite. Mago locum monstrabit, » quem insideatis. Hostem cæcum ad has » belli artes habebitis. » Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Hannibal prima luce Numidas equites, transgressos Trebiam flumen, obequitare jubet hostium

Numidæ obequitant castris Romanis.

portis, jaculandoque in ſtationes elicere ad pugnam hoſtem: injecto deinde certamine, cedendo ſenſim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis. Ceteris ducibus peditum equitumque præceptum, ut prandere omnes juberent: armatos deinde, inſtratisque equis, ſignum exſpectare. Sempronius, ad tumultum Numidarum primum omnem equitatum, ferox ea parte virium, deinde ſex millia peditum, poſtremo omnes copias ad deſtinatum (*b*) jam ante conſilio, avidus certaminis, eduxit. Erat forte brumæ tempus & nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interjectis, propinquitate etiam fluminum ac paludium prægelidis. Ad hoc raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat: & quidquid auræ fluminis adpropinquabant, adflabat acrior frigoris vis. Ut vero refugientes Numidas inſequentes aquam ingreſſi ſunt, (& erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum utique egreſſis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia eſſent, & (*c*) ſimul

U. c. 534. a. C. 218.

Sempronius educit copias.

Cedunt Numidæ.

(b) add. *locum* Gron. Crev.

(c) *ſimul jejuni procedente* Gron. Crev.

U. c. 534. a. C. 218.

lassitudine, procedente jam die, fame etiam deficere.

LV. HANNIBALIS interim miles, ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos, ut mollirent artus, misso, & cibo per otium capto, ubi transgressos flumen hostes nunciatum est, alacer animis corporibusque arma capit, atque in aciem procedit. Baliares locat ante signa, levem armaturam, octo ferme millia hominum: dein graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris erat: in cornibus circumfudit decem millia equitum: & ab cornibus in utramque partem divisos elephantos statuit. Consul effusos sequentes equites, quum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato, revocatos circumdedit peditibus. Duodeviginti millia Romani erant, socium nominis (*d*) Latini viginti; auxilia præterea Cenomanorum: ea sola in fide manserat Gallica gens. His copiis concursum est. Prœlium a Baliaribus ortum est; quibus quum majore robore legiones obsisterent, deductæ propere in cornua leves armaturæ sunt. Quæ res effecit, ut equitatus Romanus extemplo ur-

Hannibal aciem instruit.

Prœlium committitur.

(d) *nominisque* Gron. Crev.

gueretur : nam quum vix jam per se resisterent decem millibus equitum quatuor millia, & fessi plerisque integris, obruti sunt insuper velut nube jaculorum a Baliaribus conjecta. Ad hoc elephanti, eminentes ab extremis cornibus, (equis maxime non visu modo, sed odore insolito territis) fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis quam viribus, erat; quas recentes Pœnus, paullo ante curatis corporibus, in prœlium adtulerat : contra, jejuna fessaque corpora Romanis & rigentia gelu torpebant. Restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatum. Sed & Baliares, pulso equite, jaculabantur in latera, & elephanti jam in mediam peditum aciem sese tulerant : & Mago Numidæque, simul latebras eorum inprovida præterlata acies est, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot circumstantibus malis mansit aliquamdiu inmota acies, maxime præter spem omnium adversus elephantos. Eos velites, ad id ipsum locati, verutis conjectis & avertere, & insecuti aversos sub caudis, qua maxime molli cute vulnera accipiunt, fodiebant. *U. c. 534. a. C. 218.*

U. c. 534. a. C. 218.

LVI. TREPIDANTESQUE prope (*e*) jam in suos consternatos media acie in extremam, ad sinistrum cornu, adversus Gallos auxiliares agi jussit Hannibal. Extemplo haud dubiam fecere fugam. Additus quoque novus terror Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt. Itaque, quum jam in orbem pugnarent, decem millia ferme hominum, quum alii (*f*) evadere nequissent, media Afrorum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti cæde hostium perrupere. Et, quum neque in castra reditus esset flumine intercluso, neque præ imbri satis decernere possent, qua suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ: &, qui flumen petiere, aut gurgitibus absumti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hostibus obpressi. Qui passim per agros fuga sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis, Placentiam contendere: aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressique in castra pervenerunt. Imber nive mixtus, & intoleranda vis frigoris, & homines multos, &

Vincuntur Romani.

Placentiam fugiunt.

(e) *trepidantes propeque* Crev.

(f) *alia* Gron. Crev. *al. alias.*

jumenta, & elephantos prope omnes, abſumſit. Finis inſequendi hoſtis Pœnis flumen Trebia fuit: & ita torpentes gelu in caſtra rediere, ut vix lætitiam victoriæ ſentirent. Itaque nocte inſequenti, quum præſidium (g) caſtrorum, & quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam trajicerent, aut nihil ſenſere (h), obſtrepente pluvia; aut, quia jam moveri præ laſſitudine nequibant ac vulneribus, ſentire ſeſe diſſimularunt: quietisque Pœnis, tacito agmine ab Scipione conſule exercitus Placentiam eſt perductus: inde Pado trajectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur. U. c. 534. a. C. 218.

LVII. Romam tantus terror ex hac clade perlatus eſt, ut jam ad urbem crederent infeſtis ſignis hoſtem venturum; nec quidquam ſpei aut auxilii eſſe, quo portis mœnibusque vim arcerent. « Uno conſule ad Ti» cinum victo, altero ex Sicilia revocato, » duobus conſulibus, duobus conſularibus » exercitibus victis, quos alios duces, quas » alias legiones eſſe, quæ arceſſantur? » Ita *Romæ trepidatio.*

(g) add. *Romanorum* Gron. Crev.

(h) add. *Pœni* Gron. Crev.

territis Sempronius consul advenit, ingenti periculo per effusos passim ad prædandum hostium equites (audacia magis, quam consilio aut spe fallendi resistendive, si non falleret) transgressus. Id quod unum maxime in præsentia desiderabatur, comitiis consularibus habitis, in hiberna rediit. Creati consules Cn. Servilius & C. Flaminius. Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus passim Numidis equitibus, &, qua his inpeditiora erant, Celtiberis Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant, nisi quos (*i*) Pado naves subveherent. Emporium prope Placentiam fuit, & opere magno munitum, & valido firmatum præsidio. Ejus castelli obpugnandi spe cum equitibus ac levi armatura profectus Hannibal, quum plurimum in celando incepto ad effectum spei habuisset, nocte adortus, non fefellit vigiles. Tantus repente clamor est sublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, jussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre prœlium interim commissum : in quo, quia saucius Hannibal pugna excessit,

U. c. 535. a. C. 217.

Cn. Servilio, C. Flaminio II. Coss.

Hibernæ expeditiones Hannibalis.

(i) *quod* Gron.

pavore hoſtibus injecto, defenſum egregie præſidium eſt. Paucorum inde dierum quiete ſumta, & vixdum ſatis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit obpugnandas. Id emporium a Romanis Gallico bello fuerat munitum. Inde locum frequentaverant adcolæ mixti undique ex finitimis populis; & tum terror populationum eo plerosque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, fama inpigre defenſi ad Placentiam præſidii accenſa, armis adreptis obviam Hannibali procedit. Magis agmina, quam acies, in via concurrerunt; &, quum ex altera parte nihil, præter inconditam turbam, eſſet, in altera & dux militi, & duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum a paucis fuſa. Poſtero die, deditione facta, præſidium intra mœnia accepere: juſſique arma tradere quum dicto paruiſſent, ſignum repente victoribus datur, ut tamquam vi captam urbem diriperent. Neque ulla, quæ in tali re memorabilis ſcribentibus videri ſolet, prætermiſſa clades eſt: adeo omnis libidinis, crudelitatisque, & inhumanæ ſuperbiæ editum in miſeros eſt exemplum. Hæ fuere hibernæ expeditiones Hannibalis.

U. c. 535. a. C. 217.

+ concurrerunt.

U. c. 535. a. C. 217.

LVIII. Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: & ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adjuncturus. Transeuntem Apenninum adeo atrox adorta tempestas est, ut Alpium fœditatem prope superaverit. Vento mixtus imber quum ferretur in ipsa ora, primo, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice intorti adfligebantur, constitere: dein, quum jam spiritum includeret (*k*), nec reciprocare animam sineret, aversi a vento parumper consedere. Tum vero ingenti sono cœlum strepere, & inter horrendos fragores micare ignes. Capti auribus & oculis, metu omnes torpere. Tandem, effuso imbre, quum eo magis accensa vis venti esset, ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id vero laboris velut de integro initium fuit: nam nec explicare quidquam, nec statuere poterant; nec, quod statutum esset, manebat, omnia perscindente vento & rapiente: & mox aqua levata vento, quum super gelida

Transitum Apennini tentat Hannibal.

(k) *intercluderet* Gron. Crev.

montium juga concreta esset, tantum nivosæ grandinis dejecit, ut, omnibus omissis, procumberent homines, tegminibus suis magis obruti, quam tecti. Tantaque vis frigoris insecuta est, ut, ex illa miserabili hominum jumentorumque strage quum se quisque adtollere ac levare vellet, diu nequiret, quia, torpentibus rigore nervis, vix flectere artus poterant. Deinde, ut tandem agitando sese movere ac recepere animos, & raris locis ignis fieri est cœptus, ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco, velut obsessi, mansere. Multi homines, multa jumenta, elephanti quoque ex his, qui prœlio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumti. *U. c. 535. a. C. 217.*

LIX. Degressus Apennino retro ad Placentiam castra movit, & ad decem millia progressus consedit. Postero die duodecim millia peditum, quinque equitum adversus hostem ducit. Nec Sempronius consul (jam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen: atque eo die tria millia passuum inter bina castra fuere. Postero die ingentibus animis, vario eventu, pugnatum est. Primo concursu adeo res Romana superior fuit, ut *Regreditur.* *Pugna inter Sempronium & Hannibalem.*

+ frigore.

U. c. 535. a. C. 217. non acie vincerent ſolum, ſed pulſos hoſtes in caſtra perſequerentur; mox caſtra quoque obpugnarent. Hannibal, paucis propugnatoribus in vallo portisque poſitis, ceteros confertos in media caſtra recepit, intentosque ſignum ad erumpendum ſpectare jubet. Jam nona ferme diei hora erat, quum Romanus, nequidquam fatigato milite, poſtquam nulla ſpes erat potiundi caſtris, ſignum receptui dedit. Quod ubi Hannibal accepit, laxatamque pugnam & receſſum a caſtris vidit, extemplo equitibus dextra lævaque emiſſis in hoſtem, ipſe cum peditum robore medius caſtris erupit. Pugna raro ulla magis ſæva, & cum utriuſque partis pernicie clarior fuiſſet, ſi extendi eam dies in longum ſpatium ſiviſſet. Nox accenſum ingentibus animis prœlium diremit. Itaque acrior concurſus fuit, quam cædes; &, ſicut æquata ferme pugna erat, ita clade pari diſceſſum eſt. Ab neutra parte ſexcentis plus peditibus, & dimidium ejus equitum cecidit. Sed major Romanis, quam pro numero, jactura fuit: quia equeſtris ordinis aliquot, & tribuni militum quinque, & præfecti ſociorum tres, ſunt interfecti. Secundum eam pugnam Hannibal in Ligures, Sem-

pronius Lucam conceſſit. Venienti in Ligures Hannibali per inſidias intercepti duo quæſtores Romani, C. Fulvius & L. Lucretius, cum duobus tribunis militum, & quinque equeſtris ordinis ſenatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem ſocietatemque crederet, traduntur. *U. c. 535. a. C. 217.*

LX. Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio, in Hiſpaniam cum claſſe & exercitu miſſus, quum, ab oſtio Rhodani profectus, Pyrenæosque montes circumvectus, Emporiis adpuliſſet claſſem, expoſito ibi exercitu, orſus a Lacetanis, omnem oram uſque ad Iberum flumen, partim renovandis ſocietatibus, partim novis inſtituendis, Romanæ ditionis fecit. Inde conciliata clementiæ fama, non ad maritimos modo populos, ſed, in mediterraneis quoque ac montanis, ad ferociores jam gentes valuit: nec pax modo apud eos, ſed ſocietas etiam armorum, parata eſt: validæque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conſcriptæ ſunt. Hannonis eis Iberum provincia erat: eum reliquerat Hannibal ad regionis ejus præſidium. Itaque prius, quam alienarentur omnia, obviam eundum ratus, caſtris in conſpectu hoſtium poſitis, *Res geſtæ a Cn. Scipione in Hiſpania.*

U. c. 535 a. C. 217. in aciem eduxit. Nec Romano differendum certamen visum: quippe qui sciret, cum Hannone & Hasdrubale sibi dimicandum esse; malletque adversus singulos separatim, quam adversus duos simul, rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. Sex millia hostium cæsa, duo capta cum præsidio castrorum: nam & castra expugnata sunt, atque ipse dux cum aliquot principibus capiuntur: & Scissis†, propinquum castris oppidum, expugnatur. Ceterum præda oppidi parvi pretii rerum fuit; suppellex barbarica, ac vilium mancipiorum. Castra militem ditavere, non ejus modo exercitus, qui victus erat, sed & ejus, qui cum Hannibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus (ne gravia inpedimenta ferentibus essent) citra Pyrenæum relictis.

Hanno victus.

Hasdrubal sero advenit. LXI. Priusquam certa hujus cladis fama accideret, transgressus Iberum Hasdrubal cum octo millibus peditum, mille equitum, tamquam ad primum adventum Romanorum obcursurus, postquam perditas res ad Scissim amissaque castra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone classicos milites navalesque socios, vagos palantesque per agros (quod ferme fit, ut secundæ res ne-

† Saissam, Saissa.

glegentiam creent) equite paſſim dimiſſo, cum magna cæde, majore fuga ad naves compellit. Nec diutius circa ea loca morari auſus, ne a Scipione obprimeretur, trans Iberum ſeſe recepit. Et Scipio, raptim ad famam novorum hoſtium agmine acto, quum in paucos præfectos navium animadvertiſſet, præſidio Tarracone modico relicto, Emporias cum claſſe rediit. Vixdum digreſſo eo, Haſdrubal aderat: &, Ilergetum populo, qui obſides Scipioni dederat, ad defectionem inpulſo, cum eorum ipſorum juventute agros fidelium Romanis ſociorum vaſtat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rurſus cedit agro. Scipio, relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem quum infeſto exercitu invaſiſſet, compulſis omnibus Athanagiam, urbem (quæ caput ejus populi erat) circumſedit: intraque dies paucos, pluribus quam ante obſidibus imperatis, Ilergetes, pecunia etiam multatos, in jus ditionemque recepit. Inde in Auſetanos prope Iberum, ſocios & ipſos Pœnorum, procedit: atque, urbe eorum obſeſſa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul jam urbe, quum intrare vellent, excepit inſidiis. Cæſa

U. c. 535. a. C. 217.

Vaſtat ſociorum P. R. agros.

Scipio Ilergetes invadit.

U. c. 535. a. C. 217. ad duodecim millia : exuti pene omnes armis, domos passim palantes per agros diffugere : nec obsessos alia ulla res, quam iniqua oppugnantibus hiems, tutabatur. Triginta dies obsidio fuit : per quos raro umquam nix minus quatuor pedes alta jacuit : adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat ; ut ea sola, ignibus aliquoties conjectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit. Postremo quum Amusitus princeps eorum ad Hasdrubalem profugisset, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

Prodigia. LXII. Romæ aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta : aut (quod evenire solet, motis semel in religionem animis) multa nunciata, & temere credita sunt : in quis ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamasse : & foro boario bovem in tertiam contignationem sua sponte escendisse, atque inde tumultu habitatorum territum sese dejecisse : & navium speciem de cœlo adfulsisse, & ædem Spei, quæ est in foro olitorio, (*l*) fulmine ictam : & Lanuvii hastam se commovisse : & corvum in ædem Junonis devolasse, atque in ipso pulvinario consedisse : & in agro Amiternino multis locis

(1) *quæ in foro olitorio est* Gron. Crev.

cis hominum ſpecie procul candida veſte viſos, nec cum ullo congreſſos: & in Piceno lapidibus pluiſſe: & Cære ſortes extenuatas: & in Gallia lupum vigili gladium e vagina raptum abſtuliſſe. Ob cetera prodigia libros adire decemviri juſſi. Quod autem lapidibus pluiſſet in Piceno, novemdiale ſacrum edictum, & ſubinde aliis procurandis prope tota civitas operata fuit. Jam primum omnium urbs luſtrata eſt, hoſtiæque majores, quibus editum eſt, Diis cæſæ; & donum ex auri pondo quadraginta Lanuvium ad Junonis portatum eſt; & ſignum æneum matronæ Junoni in Aventino dedicaverunt; & lectiſternium Cære, ubi ſortes adtenuatæ erant, imperatum; & ſupplicatio Fortunæ in Algido; Romæ quoque & lectiſternium Juventati, & ſupplicatio ad ædem Herculis nominatim; deinde univerſo populo circa omnia pulvinaria, indicta; & Genio majores hoſtiæ cæſæ quinque; & C. Atilius Serranus prætor vota ſuſcipere juſſus, ſi in decem annos reſpublica eodem ſtetiſſet ſtatu. Hæc procurata votaque ex libris Sibyllinis, magna ex parte levaverant religione animos (*m*).

Vt. c. 535 a C. 217.

Procurata.

(m) *animos religione* Gron. Crev.

U. c. 535. a. C. 217.

Temeritas & arrogantia Flaminii.

LXIII. Consulum designatorum alter Flaminius, cui eæ legiones, quæ Placentiæ hibernabant, forte evenerant, edictum & literas ad consulem misit, ut is exercitus Idibus Martiis Arimini adesset in castris. Huic in provincia consulatum inire consilium erat, memori veterum certaminum cum Patribus, quæ tribunus plebis, & quæ postea consul, prius de consulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat; invisus etiam Patribus ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis adversus senatum, uno Patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat; ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam navem, quæ plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos. Quæstus omnis Patribus indecorus visus. Res, per summam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem suasori legis Flaminio, favorem apud plebem alterumque inde consulatum, peperit. Ob hæc ratus auspiciis ementiendis, Latinarumque feriarum mora, & consularibus aliis impedimentis retenturos se in urbe, simulato itinere privatus clam in provinciam abiit. Ea res, ubi palam facta est, novam insuper iram

Clam in provinciam abit.

senatorius

infestis jam ante Patribus movit : « Non *U. c. 535. a. C. 217.*
» cum senatu modo, sed jam cum Diis in-
» mortalibus, C. Flaminium bellum gerere.
» Consulem ante inauspicato factum, revo-
» cantibus ex ipsa acie Diis atque hominibus
» non paruisse ; & nunc conscientia spretorum
» & Capitolium & sollemnem votorum nun-
» cupationem fugisse : ne, die iniți magistra-
» tus, Jovis optimi maximi templum adiret :
» ne senatum, invisus ipse, & sibi uni invi-
» sum, videret consuleretque : ne Latinas
» indiceret, Jovique Latiari sollemne sacrum
» in monte faceret : ne, auspicato profectus
» in Capitolium ad vota nuncupanda, paluda-
» tus inde cum lictoribus ad provinciam iret.
» Lixæ modo sine insignibus, sine lictoribus,
» profectum clam, furtim, haud aliter quam
» si exsilii causa solum vertisset. Magis pro
» majestate videlicet imperii Arimini, quam
» Romæ, magistratum initurum, & in dever-
» sorio (*n*) hospitali, quum apud penates
» suos, prætextam sumturum. » Revocandum
universi retrahendumque censuerunt ; & co-
gendum omnibus prius præsentem in Deos
hominesque fungi officiis, quam ad exerci-

(*n*) *diversorio* Gron. Crev.

U. c. 535. a. C. 217.

tum & in provinciam iret. In eam legatio-
nem (legatos enim mitti placuit) Q. Teren-
tius & M. Antiſtius profecti, nihilo magis
eum moverunt, (o) quam priori conſulatu
literæ moverant ab ſenatu miſſæ. Paucos poſt
dies magiſtratum iniit, inmolantique ei vitu-
lus jam ictus, e manibus ſacrificantium ſeſe
quum proripuiſſet, multos circumſtantes cruo-
re reſperſit. Fuga procul etiam major apud
ignaros, quid trepidaretur, & concurſatio
fuit. Id a plerisque in omen magni terroris
acceptum. Legionibus inde duabus a Sem-
pronio prioris anni conſule, duabus a C.
Atilio prætore acceptis, in Etruriam per
Apennini tramites exercitus duci eſt cœptus.

Fruſtra revocatur.

(o) *movere* Gron. Crev.

EPITOME
LIBRI XXII LIVIANI

Hannibal, per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam: per quas paludes quatriduo & tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quæ tolli non poterant, & ab equo, quem conscenderat, per caput devolutus, insidiis ab Hannibale circumventus, ad Trasimenum lacum cum exercitu cæsus est. Sex millia, quæ eruperant, fide ab Maharbale data, perfidia Hannibalis vincta sunt. Quum ad nuncium cladis Romæ luctus esset, duæ matres, ex insperato, receptis filiis, gaudio mortuæ sunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum. Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator, adversus Hannibalem missus, nollet acie cum eo

confligere, ne, contra ferocem tot victoriis hostem, territum adversis prœliis militem pugnæ committeret, &, obponendo se tantummodo, conatus Hannibalis impediret: M. Minucius magister equitum, ferox & temerarius, criminando dictatorem tamquam segnem & timidum, effecit, ut populi jussu æquaretur ei cum dictatore imperium; divisoque exercitu, quum iniquo loco conflixisset, & in maximo discrimine legiones ejus essent, superveniente cum exercitu Fabio Maximo discrimine liberatus est. Quo beneficio victus castra cum eo junxit, & patrem *eum salutavit; idemque facere milites jussit. Hannibal, vastata Campania, inter Casilinum oppidum & Calliculam montem a Fabio clausus, sarmentis ad cornua boum adligatis & incensis, præsidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugavit; & sic transgressus est saltum. Idem-*

que Q. Fabii Maximi dictatoris, quum circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tamquam proditorem suspectum faceret. Æmilio deinde Paullo & Terentio Varrone consulibus & ducibus, cum maxima clade adversus Hannibalem ad Cannas pugnatum est: cæsaque eo prælio Romanorum quadraginta quinque millia, cum Paullo consule & senatoribus octoginta, consularibus atque prætoriis aut ædiliciis triginta. Post quam cladem quum a nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui postea Africanus nuncupatus est, stricto super capita deliberantium ferro, juravit, se pro hoste habiturum eum, qui in verba sua non jurasset; effecitque, ut omnes minime relictum iri a se Italiam jurejurando adstringerentur. Præterea trepidationem urbis & luctum, & res in

Hiſpania meliore eventu geſtas continet. Opimia & Floronia, Veſtales virgines, inceſti damnatæ ſunt. Propter paucitatem vero militum, ſervorum octo millia armatæ ſunt. Captivi, quum poteſtas eſſet redimendi, redemti non ſunt. Varroni obviam itum eſt, & gratiæ actæ, quod de republica non deſperaſſet.

LIBER XXII

I.

JAM ver adpetebat, quum Hannibal ex hibernis movit, & nequidquam ante conatus transcendere Apenninum intolerandis frigoribus, & cum ingenti periculo moratus ac metu. Galli, quos prædæ populationumque conciverat spes, postquam pro eo, ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas terras sedem belli esse, premique utriusque partis exercituum hibernis viderunt; verterunt retro ad Hannibalem ab Romanis odia: petitusque sæpe principum insidiis, ipsorum (a) inter se fraude, eadem levitate, qua consenserant, consensum indicantium, servatus erat; &, mutando nunc vestem, nunc tegumenta capitis, errore etiam sese ab insidiis munierat. Ceterum hic quoque ei timor causa fuit maturius movendi ex hibernis. Per idem tempus Cn. Servilius consul Romæ Idibus Martiis magistratum iniit. Ibi quum de republica retulisset, redintegrata in C. Flaminium invidia est. « Duos se consules creasse, unum

U. c. 535. a. C. 217.

Galli infensi Hannibali.

(a) *ipsorumque* Gron.

U. c. 535. a. C. 217. *Querelæ Romanorum de Flaminio.*

» habere. Quod enim illi juſtum imperium ; » quod auſpicium eſſe ? Magiſtratus id a do- » mo, publicis privatisque penatibus, Latinis » feriis actis, ſacrificio in monte per- » fecto, votis rite in Capitolio nuncupa- » tis, ſecum ferre : nec privatum auſpicia » ſequi, nec ſine auſpiciis profectum, in ex- » terno ea ſolo nova atque integra concipere *Prodigia.* » poſſe. » Augebant metum prodigia ex plu- ribus ſimul locis nunciata : in Sicilia, militi- bus aliquot ſpicula, in Sardinia autem in muro circumeunti vigilias equiti ſcipionem, quem manu tenuerat, arſiſſe : & litora cre- bris ignibus fulſiſſe : & ſcuta duo ſanguine (*b*) ſudaſſe : & milites quoſdam ictos fulmi- nibus : & ſolis orbem minui viſum : & Præ- neſte ardentes lapides cœlo cecidiſſe : & Arpis parmas in cœlo viſas, pugnantemque cum luna ſolem : & Capenæ duas interdiu lunas ortas : & aquas Cæretes ſanguine mix- tas fluxiſſe ; fontemque ipſum Herculis cruen- tis manaſſe ſparſum maculis : & in Antiati metentibus cruentas in corbem ſpicas cecidiſſe : & Faleriis cœlum findi velut magno hiatu viſum ; quaque patuerit, ingens lumen efful-

(*b*) *ſanguinem* Gron. Crev.

fisse : sortes sua sponte attenuatas, unamque excidisse, ita scriptam : MAVORS TELUM SUUM CONCUTIT : & per idem tempus Romæ signum Martis Appia via ad simulacra luporum sudasse : & Capuæ speciem cœli ardentis fuisse, lunæque inter imbrem cadentis. Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita : capras lanatas quibusdam factas, & gallinam in marem, gallum in feminam sese vertisse. His, sicut erant nunciata, expositis, auctoribusque in curiam introductis, consul de religione Patres consuluit. Decretum, ut ea prodigia, partim majoribus hostiis, partim lactentibus, procurarentur : & uti supplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur. Cetera, quum decemviri libros inspexissent, ut ita fierent, quemadmodum cordi esse Divi carminibus præfarentur. Decemvirorum monitu decretum est, Jovi primum donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret ; Junoni Minervæque ex argento dona darentur ; & Junoni Reginæ in Aventino, Junonique Sospitæ Lanuvii majoribus hostiis sacrificaretur ; matronæque, pecunia conlata, quantum conferri cuique commodum esset, donum Junoni Reginæ in Aventinum ferrent,

U. c. 535. a. C. 217.

Procurata.

U. c. 535. a. C. 217. lectisterniumque fieret; quin & libertinæ ut ipsæ, unde Feroniæ donum daretur, pecuniam pro facultatibus suis conferrent. Hæc ubi facta, decemviri Ardeæ in foro majoribus hostiis sacrificarunt. Postremo Decembri jam mense ad ædem Saturni Romæ inmolatum est, lectisterniumque imperatum, (& eum lectum senatores straverunt) & convivium publicum; ac per urbem Saturnalia diem ac noctem clamatum, populusque eum diem festum habere ac servare in perpetuum jussus.

Hannibal Etruriam petit. II. Dum consul placandis Romæ Diis trahendoque (c) delectu dat operam, Hannibal, profectus ex hibernis, quia jam Flaminium consulem Arretium perveniisse fama erat, quum aliud longius, ceterum commodius ostenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, qua fluvius Arnus per eos dies solito magis inundaverat. Hispanos & Afros, (id omne veterani erat robur exercitus) admixtis ipsorum inpedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire jussit: sequi Gallos, ut id agminis medium esset: noviissimos ire equi-

(c) *habendoque* Crev.

tes : Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen, maxime Gallos, si tædio laboris longæque viæ (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem. Primi, qua modo præirent duces, per prælatas fluvii ac profundas voragines, hausti pene limo inmergentesque se, tamen signa sequebantur. Galli (*d*) neque sustinere se prolapsi, neque adsurgere ex voraginibus poterant; aut corpora animis, aut animos spe sustinebant : alii fessa ægre trahentes membra; alii, ubi semel victis tædio animis procubuissent, inter jumenta, & ipsa jacentia passim, morientes. Maximeque omnium vigiliæ conficiebant, per quatriduum jam & tres noctes toleratæ. Quum, omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in sicco fessa sternerent corpora, inveniri posset, cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant. Jumentorum itinere toto prostratorum passim acervi, tantum, quod exstaret aqua, quærentibus ad quietem, parvi temporis necessarium cubile dabant. Ipse Hannibal, æger oculis ex verna primum intemperie variante calores frigoraque, elephanto, qui unus superfuerat,

U. c. 535. a. C. 217.

Molestum iter per paludes.

Hannibal altero oculo capitur.

(d) add. *qui* Gron.

U. c. 535. a. C. 217. quo (*e*) altius ab aqua exstaret, vectus vigiliis tandem & nocturno humore paluſtrique cœlo gravante caput, & quia medendi nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur.

III. Multis hominibus jumentisque fœde amiſſis, quum tandem de paludibus emerſiſſet, ubi primum in ſicco potuit, caſtra locat: certumque per præmiſſos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretii mœnia eſſe. Conſulis deinde conſilia atque animum, & ſitum regionum, itineraque, & copias ad commeatus expediendos, & cetera, quæ cognoſſe in rem erat, ſumma omnia cum cura inquirendo exſequebatur. Regio erat in primis Italiæ fertilis, Etruſci campi, qui Fæſulas inter Arretiumque jacent, frumenti ac pecoris, & omnium copia rerum opulenti.

Flaminii Coſ. ferocia. Conſul ferox ab conſulatu priore, & non modo legum ac Patrum majeſtatis, ſed ne Deorum quidem ſatis metuens. Hanc inſitam ingenio ejus temeritatem fortuna proſpero civilibus bellicisque rebus ſucceſſu aluerat. Itaque ſatis adparebat, nec Deos nec homines conſulentem, ferociter omnia ac præ-

(*e*) *quod* Gron.

propere acturum. Quoque pronior esset in vitia sua, agitare eum atque inritare Pœnus parat: &, læva relicto hoste, Fæsulas petens, medio Etruriæ agro prædatum profectus, quantam maximam vastitatem potest, cædibus incendiisque consuli procul ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum vero, postquam res sociorum ante oculos prope suos ferri agique vidit, suum id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari Pœnum, atque, obsistente nullo, ad ipsa Romana mœnia ire obpugnanda; ceteris omnibus in consilio salutaria magis, quam speciosa, suadentibus, « collegam ex- » spectandum, ut conjunctis exercitibus, com- » muni animo consilioque rem gererent; in- » terim equitatu auxiliisque levium armorum » ab effusa prædandi licentia hostem cohi- » bendum; » iratus se ex consilio proripuit, signumque simul itineris pugnæque proposuit. « Quin immo Arretii ante mœnia sedeamus, » [inquit:] hic enim patria & penates sunt. » Hannibal emissus e manibus perpopuletur » Italiam, vastandoque & urendo omnia ad » Romana mœnia perveniat; nec ante nos » hinc moverimus, quam, sicut olim Camil-

U. c. 537. a. C. 217.

U. c. 535. a. C. 217.

Ex equo prolabitur.

» lum ab Veiis, C. Flaminium ab Arretio » Patres adciverint. » Hæc simul increpans, quum ocius signa convelli juberet, & ipse in equum insiluisset, equus repente corruit, consulemque lapsum super caput effudit. Territis omnibus, qui circa erant, velut fœdo omine incipiendæ rei, insuper nunciatur, signum, omni vi moliente signifero, convelli nequire. Conversus ad nuncium, « Num lite- » ras quoque [inquit] ab senatu adfers, quæ » me rem gerere vetent? Abi, nuncia, signum » effodiant, si ad convellendum manus præ » metu obtorpuerint. » Incedere inde agmen cœpit; primoribus, super quam quod dissenserant a consilio, territis etiam duplici prodigio; milite in vulgus læto ferocia ducis, quum spem magis ipsam, quam causSam spei, intueretur.

IV. HANNIBAL, quod agri est inter Cortonam urbem Trasimenumque lacum, omni clade belli pervastat, quo magis iram hosti ad vindicandas sociorum injurias acuat. Et jam pervenerant ad loca insidiis nata, ubi maxime montes Cortonenses Trasimenus subit. Via tantum interest perangusta, velut ad id ipsum de industria relicto spatio: deinde paul-

paullo latior pateſcit campus, inde colles adſurgunt. Ibi caſtra in aperto locat, ubi ipſe cum Afris modo Hiſpanisque conſideret. Baliares ceteramque levem armaturam poſt montes circumducit : equites ad ipſas fauces ſaltus, tumulis apte tegentibus, locat; ut, ubi intraſſent Romani, objecto equitatu, clauſa omnia lacu ac montibus eſſent. Flaminius quum pridie ſolis occaſu ad lacum perveniſſet, inexplorato, poſtero die, vix dum ſatis certa luce, anguſtiis ſuperatis, poſtquam in patentiorem campum pandi agmen cœpit, id tantum hoſtium, quod ex adverſo erat, conſpexit : (e) ab tergo & (f) ſuper caput decepere inſidiæ. Pœnus ubi, id quod petierat, clauſum lacu ac montibus & circumfuſum ſuis copiis habuit hoſtem, ſignum omnibus dat ſimul invadendi. Qui ubi, qua cuique proximum fuit, decucurrere, eo magis Romanis ſubita atque inproviſa res fuit, quod orta ex lacu nebula campo, quam montibus, denſior ſederat, agminaque hoſtium ex pluribus vallibus ipſa inter ſe ſatis conſpecta, eoque magis pariter decucurrerunt. Romanus

U. c. 535. a. C. 217.

Flaminius in inſidias præcipitat.

Undequaque eum Pœni invadunt.

(e) *adſpexit* Gron. Crev.

(f) *ac* Gron. Crev.

U. c. 535. a. C. 217. clamore prius undique orto, quam satis cerneret, se circumventum esse sensit; & ante in frontem lateraque pugnari cœptum est, quam satis instrueretur acies, aut expediri arma, stringique gladii possent.

V. Consul perculsis omnibus, ipse satis, ut in trepida re, inpavidus, turbatos ordines, vertente se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus locusque patitur; &, quacumque adire audirique potest, adhortatur, ac stare & pugnare jubet; « nec enim inde » votis aut inploratione Deum, sed vi ac vir- » tute, evadendum esse. Per medias acies » ferro viam fieri: &, quo timoris minus » sit, eo minus ferme periculi esse. » Ceterum præ strepitu ac tumultu nec consilium nec imperium accipi poterat: tantumque aberat, ut sua signa atque ordinem & locum nosceret miles, ut vix ad arma capienda aptandaque pugnæ competeret animus; obprimerenturque quidam, onerati magis his, quam tecti: & erat in tanta caligine major usus aurium, quam oculorum. Ad gemitus vulnerum ictusque corporum aut armorum, & mixtos strepentium paventiumque clamores, circumferebant ora oculosque. Alii fu-

gientes pugnantium globo inlati hærebant: alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen. Deinde, ubi in omnes partes nequidquam inpetus capti, (g) & ab lateribus montes ac lacus, a fronte & ab tergo hostium acies claudebat, adparuitque, nullam, nisi in dextra ferroque, salutis spem esse; tum sibi quisque dux adhortatorque factus ad rem gerendam, & nova de integro pugna exorta est; non illa ordinata per principes hastatosque ac triarios, nec ut pro signis antesignani, (h) post signa alia pugnaret acies; nec, (i) ut in sua legione miles, aut cohorte, aut manipulo esset. Fors conglobat, & animus suus cuique ante aut (k) post pugnandi ordinem dabat: tantusque fuit ardor armorum, adeo intentus pugnæ animus, ut eum motum terræ, qui multarum urbium Italiæ magnas partes prostravit, avertitque cursu rapido amnes, mare fluminibus invexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium senserit. *U. c. 535. a. C. 217.* *Terræ motum nemo pugnantium sensit.*

(g) *facti* Gron.

(h) *antesignanus* Gron. Crev.

(i) *nec* del. *Gron.*

(k) & Gron. Crev.

U. c. 535. a. C. 217. VI. Tres ferme horas pugnatum est, & ubique atrociter. Circa consulem tamen acrior infestiorque pugna est. Eum & robora virorum sequebantur, & ipse, quacumque in parte premi ac laborare senserat suos, impigre ferebat opem; insignemque armis & hostes summa vi petebant, & tuebantur cives: donec Insuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noscitans, « Consul, en [in- » quit] hic est, » popularibus suis; « qui le- » giones nostras cecidit, agrosque & urbem » est depopulatus. Jam ego hanc victimam ma- » nibus peremtorum fœde civium dabo: » subditisque calcaribus equo, per confertissimam hostium turbam impetum facit: obtruncatoque prius armigero, qui se infesto venienti obviam objecerat, consulem lancea transfixit. *Mors Flaminii.* Spoliare cupientem triarii objectis scutis arcuere. *Fugiunt Romani.* Magnæ partis fuga inde primum cœpit: & jam nec lacus, nec montes obstabant pavori: per omnia arta præruptaque velut cæci evadunt: armaque & viri super alium alii præcipitantur. Pars magna, ubi locus fugæ deest, per prima vada paludis in aquam progressi, quoad capitibus humerisque exstare possunt, sese inmergunt. Fuere,

quos inconsultus pavor nando etiam capes- U. c. 535.
sere fugam inpulerit. Quæ ubi immensa ac a. C. 217.
sine spe erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus, aut nequidquam fessi vada retro ægerrime repetebant, atque ibi ab ingressis aquam hostium equitibus passim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis, per adversos hostes eruptione inpigre facta, ignari omnium, quæ post se agerentur, ex saltu evasere. Et, quum in tumulo quodam constitissent, clamorem modo ac sonum armorum audientes, quæ fortuna pugnæ esset, neque scire, nec perspicere præ caligine poterant. Inclinata denique re, quum incalescente sole dispulsa nebula aperuisset diem, tum liquida jam luce montes campique perditas res stratamque ostendere fœde Romanam aciem. Itaque, ne in conspectos procul inmitteretur eques, sublatis raptim signis, quam citatissimo poterant agmine, sese abripuerunt. Postero die, quum, super cetera, extrema fames etiam instaret, fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, si arma tradidissent, abire cum singulis vestimentis passurum, sese dediderunt. Quæ punica religione servata

U. c. 535. a. C. 217.

fides ab Hannibale est, atque in vincula omnes conjecit.

VII. Hæc est nobilis ad Trasimenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæsa sunt; decem millia, sparsa fuga per omnem Etruriam, diversis itineribus urbem petiere. Mille (*l*) quingenti hostium in acie, multi postea utrimque ex vulneribus periere. Multiplex cædes utrimque facta traditur ab aliis. Ego, præterquam quod nihil hauftum ex vano velim, quo nimis inclinant ferme scribentium animi, Fabium æqualem temporibus hujusce belli potissimum auctorem habui. Hannibal, captivorum qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segregata ex hostium coacervatorum cumulis corpora suorum quum sepeliri jussisset, Flaminii quoque corpus, funeris caussa, magna cum cura inquisitum, non invenit. Romæ, ad primum nuncium cladis ejus, cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronæ vagæ per vias, quæ repens clades adlata, quæque fortuna exercitus esset, obvios per-

Numerus cæsorum utrimque.

Romæ magnus terror.

(l) *Mille* & Gron. Crev.

cunctantur. Et quum frequentis concionis modo turba in comitium & curiam versa magistratus vocaret; tandem haud multo ante solis occasum M. Pomponius prætor, « Pugna [inquit] magna victi sumus: » &, quamquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt, « consulem cum magna parte copia- » rum cæsum: superesse paucos, aut fuga » passim per Etruriam sparsos, aut captos ab » hoste. » Quot casus exercitus victi fuerant, tot in curas dispertiti eorum animi erant, quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignorantium, quæ cujusque suorum fortuna esset: nec quisquam satis certum habet, quid aut speret, aut timeat. Postero, ac deinceps aliquot diebus, ad portas major prope mulierum, quam virorum, multitudo stetit, aut suorum aliquem, aut nuncios de his operiens: circumfundebanturque obviis sciscitantes; neque avelli, utique ab notis, prius, quam ordine omnia inquisissent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nunciis cerneres, ut cuique aut læta aut tristia nunciabantur: gratulantesque aut consolantes redeuntibus domos circumfusos. Fe-

U. c. 535. a. C. 217.

U. c. 535. a. C. 217.

minarum præcipue & gaudia insignia erant, & luctus. Unam in ipsa porta, sospiti filio repente oblatam, in conspectu ejus exspiraſſe ferunt; alteram, cui mors filii falso nunciata erat, mœstam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum prætores per dies aliquot ab orto usque ad occidentem solem in curia retinent, consultantes, quonam duce, aut quibus copiis, resisti victoribus Pœnis posset.

Matres, receptis filiis gaudio exanimatæ.

Alia clades.

VIII. PRIUSQUAM satis certa consilia essent, repens alia nunciatur clades. Quatuor millia equitum, cum C. Centenio proprætore missa ad collegam ab Servilio consule, in Umbria, quo post pugnam ad Trasimenum auditam averterant iter, ab Hannibale circumventa. Ejus rei fama varie homines adfecit. Pars, occupatis majore ægritudine animis, levem, ex comparatione priorum, ducere recentem equitum jacturam: pars non id, quod acciderat, per se æstimare, sed, ut in adfecto corpore quamvis levis causſa magis, quam valido gravior, sentiretur; ita tum ægræ & adfectæ civitati quodcumque adversi incideriſt, non rerum magnitudine, sed viribus

extenuatis, quæ nihil, quod adgravaret, pati poſſent, æſtimandum eſſe. Itaque ad remedium, jam diu neque deſideratum nec adhibitum, dictatorem dicendum, civitas confugit: & quia & conſul aberat, a quo uno dici poſſe videbatur; nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuncium, aut literas mitti; nec dictatorem populus creare poterat, quod numquam ante eam diem factum erat: prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, & magiſtrum equitum M. Minucium Rufum. Hisque negotium ab ſenatu datum, ut muros turresque urbis firmarent, & præſidia diſponerent, quibus locis videretur, pontesque reſcinderent fluminum: ad penates pro urbe dimicandum eſſe, quando Italiam tueri nequiſſent.

U. c. 535. a. C. 217.

Fabius prodictator.

IX. HANNIBAL recto itinere per Umbriam uſque ad Spoletum venit. Inde, quum perpopulato agro urbem obpugnare adortus eſſet, cum magna cæde ſuorum repulſus, conjectans ex unius coloniæ haud nimis proſpere tentatæ viribus, quanta moles Romanæ urbis eſſet, in agrum Picenum avertit iter, non copia ſolum omnis generis frugum abundan-

Hannibal Spoletum fruſtra tentat.

U. c. 535. a. C. 217. tem, sed refertum præda, quam effuse avidi atque egentes rapiebant. Ibi per dies aliquot stativa habita : refectusque miles, hibernis itineribus ac paluſtri via prœlioque, magis ad eventum secundo, quam levi aut facili, adfectus. Ubi satis quieti datum, præda ac populationibus magis, quam otio aut requie, gaudentibus, profectus, Prætutianum Hadrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosque & Pelignos devastat, circaque Arpos & Luceriam proximam Apuliæ regionem. Cn. Servilius consul, levibus prœliis cum Gallis actis, & uno oppido ignobili expugnato, postquam de collegæ exercitusque cæde audivit, jam mœnibus patriæ metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad urbem iter intendit. Q. Fabius Maximus dictator iterum, quo die magistratum iniit, vocato senatu, ab Diis orsus, quum edocuisset Patres, plus neglegentia ceremoniarum auspiciorumque, quam temeritate atque insciția, peccatum a C. Flaminio consule esse, quæque piacula iræ Deum essent, ipsos Deos consulendos esse; pervicit, ut, quod non ferme decernitur, nisi quum tetra prodigia nunciata sunt, decemviri libros Sibyllinos adire juberentur. Qui, inspectis

Vastat Italiam.

fatalibus libris retulerunt Patribus, « quod » ejus belli cauſſa votum Marti foret, id » non rite factum, de integro atque am- » plius faciendum eſſe : & Jovi ludos ma- » gnos, & ædes Veneri Erycinæ ac Menti » vovendas eſſe, & ſupplicationem lectiſter- » niumque habendum, & ver ſacrum voven- » dum, ſi bellatum proſpere eſſet, resque pu- » blica in eodem, quo ante bellum fuiſſet, » ſtatu permanſiſſet. » Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura eſſet, M. Æmilium prætorem, ex collegii pontificum ſententia, omnia ea ut mature fiant, curare jubet. *U. c. 535. a. C. 217.* *Ver ſacrum.*

X. His ſenatusconſultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, conſulente collegio prætorum (*m*), omnium primum populum conſulendum de vere ſacro cenſet: injuſſu populi voveri non poſſe. Rogatus in hæc verba populus, « Velitis jubeatisne hoc » ſic fieri, ſi res publica populi Romani Qui- » ritium ad quinquennium proximum, ſicut » velim eam, ſalva ſervata erit hiſce duellis; » datum donum duit populus Romanus Qui- » ritium, (quod duellum populo Romano

(m) *collegium prætore* Gron.

U. c. 535. a. C. 217. » cum Carthaginienſi eſt, quæque duella cum » Gallis ſunt, qui cis Alpes ſunt) quod ver » adtulerit ex ſuillo, ovillo, caprino, bovillo » grege, quæque profana erunt, Jovi fieri, » ex qua die ſenatus populusque juſſerit. Qui » faciet, quando volet, quaque lege volet, » facito: quo modo faxit, probe factum » eſto. Si id moritur, quod fieri oportebit, » profanum eſto, neque ſcelus eſto.. Si quis » rumpet occidetve inſciens, ne fraus eſto. Si » quis clepſit, ne populo ſcelus eſto, neve cui » cleptum erit. Si atro die faxit inſciens, probe » factum eſto. Si nocte ſive luce, ſi (*n*) ſervus » ſive liber faxit, probe factum eſto. Si ante- » idea ſenatus populusque juſſerit fieri, ac » faxit, eo populus ſolutus, liber eſto.» Ejuſ-

Ludi magni dem rei cauſſa ludi magni voti æris trecentis triginta tribus millibus, trecentis triginta tribus, triente: præterea bubus Jovi trecentis, multis aliis Divis bubus albis. atque ceteris hoſtiis. Votis rite nuncupatis, ſupplicatio edicta: ſupplicatumque iere cum conjugibus ac liberis non urbana multitudo tantum, ſed agreſtium etiam, quos in aliqua ſua fortuna publicæ quoque contingebat cura. Tum lectiſternium per triduum habitum,

(*n*) *ſive* Gron. Crev.

decemviris sacrorum curantibus. Sex pulvinaria in conspectu fuere : Jovi ac Junoni unum ; alterum Neptuno ac Minervæ ; tertium Marti ac Veneri ; quartum Apollini ac Dianæ ; quintum Vulcano ac Vestæ ; sextum Mercurio ac Cereri (*o*). Tum ædes votæ. Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius Maximus dictator vovit ; quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium in civitate esset. Menti ædem T. Otacilius prætor vovit. *U. c. 535. a. C. 217.*

Ædes votæ.

XI. Ita rebus divinis peractis, tum de bello reque de publica dictator retulit, quibus quotve legionibus victori hosti obviam eundum esse Patres censerent. Decretum, « ut » ab Cn. Servilio consule exercitum accipe- » ret : scriberet præterea ex civibus sociis- » que, quantum equitum ac peditum vide- » retur : cetera omnia ageret faceretque, ut » e republica duceret. » Fabius duas se legiones adjecturum ad Servilianum exercitum dixit. His, per magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad conveniendum edixit. Edictoque proposito, ut, quibus oppida castellaque

Fabii consilia de bello gerendo.

(*o*) *Mercurio ac Veneri.* interdum pro *ac* legunt & Gron. Crev.

U. c. 535. a. C. 217. inmunita essent, uti (p) in loca tuta commigrarent; ex agris quoque demigrarent omnes regionis ejus, qua iturus Hannibal esset, tectis prius incensis ac frugibus conruptis, ne cujus rei copia esset; ipse, via Flaminia profectus obviam consuli exercituique, quum ad Tiberim circa Ocriculum prospexisset agmen, consulemque cum equitibus ad se prodeuntem, viatorem misit, qui consuli nunciaret, ut sine lictoribus ad dictatorem veniret. Qui quum dicto paruisset, congressusque eorum ingentem speciem dictaturæ apud cives sociosque, vetustate jam prope oblitos ejus imperii, fecisset; literæ ab urbe adlatæ sunt, naves onerarias, commeatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes, a classe Punica circa portum Cosanum (q) captas esse. Itaque extemplo consul Ostiam proficisci jussus, navibusque (r), quæ ad urbem Romanam aut Ostiæ essent, completis milite ac navalibus sociis, persequi hostium classem, ac litora Italiæ tutari. Magna vis hominum conscripta Romæ erat:

(p) *ut hi* Gron. Crev.

(q) *Cossanum* Gron. Crev.

(r) *navibus* Gron. Crev.

libertini etiam, quibus liberi essent, & ætas militaris, in verba juraverant. Ex hoc urbano exercitu, qui minores quinque & triginta annis erant, in naves inpositi: alii, ut urbi præsiderent, relicti. *U. c. 535. a. C. 217.*

XII. DICTATOR, exercitu consulis accepto a Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo die ad conveniendum edixerat novis militibus, venit: inde Prænestе, ac (*s*) transversis limitibus in viam Latinam est egressus (*t*): unde, itineribus summa cum cura exploratis, ad hostem ducit; nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunæ se commissurus. Quo primum die haud procul Arpis in conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Pœnus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret: sed ubi quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu mota videt; increpans quidem, victos tandem quoque Martios animos Romanis (*u*), debellatumque, & concessum (*x*) *Fabius pugnam detrectat.*

(s) *ac* del. *Gron.*

(t) *regressus* Gron. Crev.

(u) *victos tandem Martios animos Romanorum,* Gron. Crev.

(x) add. *eis* Gron.

U. c. 535. a. C. 217. propalam de virtute ac gloria esse, in castra rediit : ceterum tacita cura animum incessisse quod cum duce, haudquaquam Flaminio Sempronioque simili, futura sibi res esset ; ac tum demum edocti malis Romani parem Hannibali ducem quæsissent. Et prudentiam quidem, non vim, dictatoris extemplo timuit. Constantiam haud dum expertus, agitare ac tentare animum movendo crebro castra, populandoque in oculis ejus agros sociorum, cœpit. Et modo citato agmine e conspectu abibat, modo repente in aliquo flexu viæ, si excipere degressum in æquum posset, occultus subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum, neque congrederetur. Castris, nisi quantum usus necessario cogeret, tenebatur miles. Pabulum & ligna nec pauci petebant, nec passim. Equitum levisque armaturæ statio, composita instructaque in subitos tumultus, & suo militi tuta omnia, & infesta effusis hostium populatoribus præbebat. Neque universo periculo summa rerum committebatur ; & parva momenta levium certaminum ex tuto cœptorum, finitimo receptu, adsuefaciebant territum pristinis cladibus

Fabii artes.

dibus militem, minus jam tandem aut virtutis, aut fortunæ pœnitere suæ. Sed non Hannibalem magis infestum tam sanis consiliis habebat, quam magistrum equitum : qui nihil aliud, quam quod impar erat imperio, (y) moræ ad rempublicam præcipitandam habebat, ferox rapidusque in consiliis, ac lingua (z) inmodicus; primo inter paucos, dein propalam in vulgus, pro cunctatore segnem, pro (a) cauto timidum, adfingens vicina virtutibus vitia, compellabat : premendorumque superiorum arte (quæ pessima ars nimis prosperis multorum successibus crevit) sese extollebat.

U. c. 535. a. C. 217.

Magistri eq. imprudentia.

XIII. HANNIBAL ex Hirpinis in Samnium transit : Beneventanum depopulatur agrum : Telesiam urbem capit : inritat etiam de industria ducem, si forte accensum tot indignitatibus cladibusque sociorum detrahere ad æquum certamen possit. Inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad Trasimenum capti ab Hannibale dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis jam tum in-

Hannibal Campaniam petit.

(y) *parebat in imperio* Gron. Crev.
(z) *linguis* Gron.
(a) *&* Crev.

U. c. 535. a. C. 217. lecti donis promissisque Hannibalis ad conciliandos popularium animos. Hi nunciantes, si in Campaniam exercitum admovisset, Capuæ potiendæ copiam fore, quum res major, quam auctores, esset, dubium Hannibalem, alternisque fidentem ac diffidentem, tamen, ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt: monitos (*b*), ut etiam atque etiam promissa rebus adfirmarent, jussosque, cum pluribus & aliquibus principum redire ad se, dimisit. Ipse imperat duci, ut se in agrum Casinatem ducat: edoctus a peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam sociis intercluſurum. Sed Punicum abhorrens os ab Latinorum nominum prolatione, pro Casino Casilinum dux ut acciperet, fecit; aversusque ab suo itinere, per Allifanum, Calatinumque, & Calenum agrum, in campum Stellatem descendit: ubi quum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur, ubi terrarum esset? Quum is Casilini eo die mansurum eum dixisset, tum demum cognitus est error, & Casinum longe inde alia regione esse: virgisque cæso duce,

Hannibalis error.

(b) *monitosque* Gron. Crev.

& ad reliquorum terrorem in crucem fublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimisit. Usque ad aquas Sinuessanas populatio ea pervenit. Ingentem cladem, fugam tamen terroremque latius, Numidæ fecerunt. Nec tamen is terror, quum omnia bello flagrarent, fide socios dimovit: videlicet quia justo & moderato regebantur imperio; nec abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus parere. *U. c. 535. a. C. 217.*

XIV. Ut vero ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebaturque amœnissimus Italiæ ager, villæque passim incendiis fumabant, per juga Massici montis Fabio ducente, tum prope de integro seditio accensa. Quieverant enim per paucos dies; quia, quum celerius solito ductum agmen fuisset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. Ut vero in extrema juga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri colonorumque Sinuessæ tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnæ, « Spectatumne huc, [inquit Minucius,] ut » rem fruendam oculis, sociorum cædes & » incendia venimus? Nec si nullius alterius *Seditio in castris Fabii.* *Minucii seditiosa oratio.*

U. c. 535. a. C. 217.

» nos, ne civium quidem horum pudet; » quos Sinuessam colonos patres nostri mi» serunt, ut ab Samnite hoste tuta hæc ora » esset; quam nunc non vicinus Samnis urit, » sed Pœnus advena, ab extremis orbis ter» rarum terminis, nostra cunctatione & so» cordia, jam huc progressus. Tantùm (pro!) » degeneramus a parentibus nostris, ut, præ» ter quam oram illi Punicas vagari classes, » dedecus esse imperii sui duxerint, eam nos » nunc plenam hostium, Numidarumque ac » Maurorum jam factam videamus? Qui mo» do, Saguntum obpugnari indignando, non » homines tantum, sed fœdera & Deos, cie» bamus, scandentem (c) mœnia Romanæ » coloniæ Hannibalem lenti spectamus. Fu» mus ex incendiis villarum agrorumque in » oculos atque ora venit: strepunt aures » clamoribus plorantium sociorum, sæpius » nos, quam Deorum invocantium opem. Nos » hic pecorum modo per æstivos saltus de» viasque calles exercitum ducimus, conditi » nubibus silvisque. Si hoc modo peragrando » cacumina saltusque M. Furius recipere a » Gallis urbem voluisset, quo hic novus Ca-

(c) *tendentem ad* Gron.

» millus (nobis dictator unicus in rebus ad- *U. c. 535. a. C. 217.*
» fectis quæsitus) Italiam ab Hannibale recu-
» perare parat, Gallorum Roma esset: quam
» vereor, ne, sic cunctantibus nobis, Hanni-
» bali ac Pœnis toties servaverint majores
» nostri. Sed vir, ac vere Romanus, quo
» die, dictatorem eum ex auctoritate Patrum
» jussuque populi dictum, Veios adlatum est,
» quum esset satis altum Janiculum, ubi
» sedens prospectaret hostem, descendit in
» æquum: atque illo ipso die media in urbe,
» qua nunc busta Gallica sunt, & postero
» die citra Gabios cecidit Gallorum legiones.
» Quid? post multos annos, quum ad Fur-
» culas Caudinas ab Samnite hoste sub ju-
» gum missi sumus, utrum tandem L. Papi-
» rius Cursor juga Samnii perlustrando, an
» Luceriam premendo obsidendoque, & la-
» cessendo victorem hostem, depulsum ab
» Romanis cervicibus jugum superbo Samniti
» inposuit? Modo C. Lutatio quæ alia res,
» quam celeritas, victoriam dedit? quod
» postero die, quam hostem vidit, classem
» gravem commeatibus, inpeditam suomet
» ipsam instrumento atque adparatu, obpres-
» sit. Stultitia est, sedendo aut votis debel-

U. c. 535. a. C. 217. » lari credere posse. Armari copias oportet, » deducendas in æquum, ut vir cum viro » congrediaris. Audendo atque agendo res » Romana crevit, non his segnibus consiliis, » quæ timidi cauta vocant. » Hæc velut concionanti Minucio circumfundebatur tribunorum equitumque Romanorum multitudo, & ad aures quoque militum dicta ferocia volvebantur: ac, si militaris suffragii esset, haud dubie ferebant, Minucium Fabio duci præferaturos.

Fabius in cunctatione perstat. XV. FABIUS pariter, in suos haud minus quam in hostes intentus, prius ab illis invictum animum præstat (*d*). Quamquam probe scit, non in castris modo suis, sed jam etiam Romæ infamem suam cunctationem esse, obstinatus tamen eodem consiliorum tenore ætatis reliquum extraxit: ut Hannibal, destitutus ab spe summopere petiti certaminis, jam hibernis locum circumspectaret, quia ea regio præsentis erat copiæ, non perpetuæ, arbusta vineæque, & consita omnia magis amœnis, quam necessariis fructibus. Hæc per exploratores relata Fabio. Quum satis sciret, per easdem angustias, quibus intraverat Fa-

(d) *præstans* Gron. Crev.

lernum agrum, rediturum, Calliculam montem & Casilinum occupat modicis præsidiis, quæ urbs, Vulturno flumine diremta, Falernum ac Campanum agros dividit: ipse jugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum quadringentis equitibus sociorum L. Hostilio Mancino: qui ex turba juvenum audientium sæpe ferociter concionantem magistrum equitum, progressus primo exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi vagos passim per vicos Numidas vidit, per occasionem etiam paucos occidit; extemplo occupatus certamine est animus, excideruntque præcepta dictatoris: qui, quantum tuto posset, progressum, prius recipere sese jusserat, quam in conspectum hostium veniret. Numidæ, alii atque alii obcursantes refugientesque, ad castra prope ipsum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. Inde Carthalo, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis invectus, quum prius, quam ad conjectum teli veniret, avertisset hostem, quinque millia ferme continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus, postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos in

U. c. 535. a. C. 217.

U. c. 535. a. C. 217.

Mancinus cæsus.

prœlium rediit, omni parte virium impar. Itaque ipse, & delecti equitum, circumventi occiduntur. Ceteri effuso rursus cursu Cales primum, inde prope inviis callibus ad dictatorem perfugerunt. Eo forte die Minucius se conjunxerat Fabio, missus ad firmandum præsidio saltum, qui super Tarracinam, in artas coactus fauces, inminet mari, ne, inmunito Appiæ limite, Pœnus pervenire in agrum Romanum posset. Conjunctis exercitibus dictator ac magister equitum castra in viam deferunt, qua Hannibal ducturus erat. Duo inde millia hostes aberant.

Equestre certamen.

XVI. Postero die Pœni, quod viæ inter bina castra erat, agmine complevere. Quum Romani sub ipso constitissent vallo, haud dubie æquiore loco, successit tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad lacessendum hostem carptim & procursando recipiendoque sese pugnavere. Restitit suo loco Romana acies. Lenta pugna & ex dictatoris magis, quam Hannibalis, fuit voluntate. Ducenti ab Romanis, octingenti hostium cecidere. Inclusus inde videri Hannibal, via ad Casilinum obsessa: quum Capua & Samnium, & tantum ab tergo divitum sociorum Romanis

commeatus subveheret; Pœnus contra, inter (e) Formiana saxa ac Literni (f) arenas stagnaque perhorrida situ, hibernaturus esset. Nec Hannibalem fefellit, suis se artibus peti. Itaque, quum per Casilinum evadere non posset, petendique montes, & jugum Calliculæ superandum esset; necubi Romanus inclusum vallibus agmen adgrederetur, ludibrium oculorum, specie terribile, ad frustrandum hostem commentus, principio noctis furtim succedere ad montes statuit. Faliacis consilii talis adparatus fuit. Faces undique ex agris conlectæ, fascesque virgarum, atque arida sarmenta præligantur cornibus boum, quos domitos indomitosque multos inter ceteram agrestem prædam agebat. Ad duo millia ferme boum effecta: Hasdrubalique negotium datum, ut primis tenebris noctis id armentum accensis cornibus ad montes ageret; maxime, si posset, super saltus ab hoste insessos.

U. c. 535. a. C. 217.

Hannibal incluſus arte ſe explicat.

Boves accenſis cornibus.

XVII. Primis tenebris silentio mota castra; boves aliquanto ante signa acti. Ubi ad radices montium viasque angustas ventum est,

(e) *intra* Gron. Crev.

(f) *Linterni* Gron. Crev.

U. c. 535. a. C. 217. signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in adversos concitentur montes: & metus ipse relucentis flammæ ex capite, calorque, jam ad vivum, ad imaque cornuum adveniens, velut stimulatos furore agebat boves. Quo repente discursu, haud secus quam silvis montibusque accensis, omnia circum virgulta ardere: capitumque inrita quassatio, excitans flammam, hominum passim discurrentium speciem præbebat. Qui ad transitum saltus insidendum locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumventos se esse rati, præsidio excessere; qua minime densæ micabant flammæ, velut tutissimum iter, petentes summa montium juga, tamen in quosdam boves palatos ab suis gregibus inciderunt. Et primo, quum procul cernerent, veluti flammas spirantium miraculo adtoniti constiterunt: deinde, ut humana adparuit fraus, tum vero insidias rati esse, dum (g) majore metu concitant se in fugam, levi quoque armaturæ hostium incurrere. Ceterum nox æquato timore neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea, toto agmine Han-

(g) *cum* Gron. Crev.

nibal transducto per saltum, & quibusdam in ipso saltu hostium obpressis, in agro Allifano posuit castra. U. c. 535. a. C. 217.

XVIII. Hunc tumultum sensit Fabius. Ceterum & insidias esse ratus, & ab nocturno utique abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. Luce prima sub jugo montis prœlium fuit; quo intercluſam ab suis levem armaturam facile (etenim numero aliquantum præstabant) Romani superassent, nisi Hispanorum cohors, ad id ipsum remissa ab Hannibale, perveniſſet. Ea adsuetior montibus, & ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac levior, quum velocitate corporum, tum armorum habitu, campestrem hostem, gravem armis statariumque, pugnæ genere facile elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani fere omnes incolumes, Romani, aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque movit castra: transgressusque saltum super Allifas, loco alto ac munito consedit. Tum, per Samnium Romam se petere simulans, Hannibal usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius medius (*h*) inter hostium agmen urbemque Romam *Leve prœlium.*

(h) *mediis* Gron. Crev.

V. c. 535. a. C. 217. jugis ducebat; nec abſiſtens (*i*), nec congrediens. Ex Pelignis Pœnus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Geronium (*k*) pervenit, urbem metu, quia conlapſa ruinis pars mœnium erat, ab ſuis deſertam. Dictator in Larinate agro caſtra communiit. Inde ſacrorum cauſſa Romam revocatus, non imperio modo, ſed conſilio etiam, ac prope precibus agens cum magiſtro equitum, « ut » plus conſilio, quam fortunæ, confidat: & » ſe potius ducem, quam Sempronium, Flami» niumque, imitetur: ne nihil actum cenſe» ret, extracta (*l*) prope æſtate per ludifi» cationem hoſtis: medicos quoque plus in» terdum quiete, quam movendo atque agen» do, proficere: haud parvam rem eſſe, ab » toties victore hoſte vinci deſiſſe, & ab » continuis cladibus reſpiraſſe: » Hæc nequidquam præmonito magiſtro equitum, Romam eſt profectus.

Res geſtæ in Hiſpania. XIX. PRINCIPIO æſtatis, qua hæc gerebantur, in Hiſpania quoque terra marique cœptum bellum eſt. Haſdrubal ad eum navium

(i) *abſtinens* Gron.

(k) *Gerunium* Crev.

(l) *exacta* Gron.

numerum, quem a fratre inſtructum paratumque acceperat, decem adjecit : quadraginta navium claſſem Himilconi tradidit : atque ita Carthagine profectus navibus prope terram, exercitum in litore ducebat, paratus confligere, quacumque parte copiarum hoſtis obcurriſſet. Cn. Scipioni, poſtquam moviſſe ex hibernis hoſtem audivit, primo idem conſilii fuit : deinde, minus terra, propter ingentem famam novorum auxiliorum, concurrere auſus, delecto milite ad naves inpoſito, quinque & triginta navium claſſe ire obviam hoſti pergit. Altero ab Tarracone die ad ſtationem, decem millia paſſuum diſtantem ab oſtio Iberi amnis, pervenit. Inde duæ Maſſilienſium ſpeculatoriæ præmiſſæ retulerunt, claſſem Punicam ſtare in oſtio fluminis, caſtraque in ripa poſita. Itaque, ut inprovidos incautosque univerſo ſimul effuſo terrore obprimeret, ſublatis ancoris ad hoſtem vadit. Multas & locis altis poſitas turres Hiſpania habet, quibus & ſpeculis & propugnaculis adverſus latrones utuntur. Inde primo, conſpectis hoſtium navibus, datum ſignum Haſdrubali eſt; tumultusque prius in terra & caſtris, quam ad mare & ad naves,

U. c. 535, a. C. 217.

U. c. 535. a. C. 217. eſt ortus, nondum aut pulſu remorum ſtre-pituque alio nautico exaudito, aut aperientibus claſſem promontoriis : quum repente eques, alius ſuper alium ab Haſdrubale miſſus, vagos in litore quietosque in tentoriis ſuis, nihil minus quam hoſtem aut prœlium eo die exſpectantes, conſcendere naves propere atque arma capere jubet : claſſem Romanam jam haud procul portu eſſe. Hæc equites dimiſſi paſſim imperabant. Mox Haſdrubal ipſe cum omni exercitu aderat : varioque omnia tumultu ſtrepunt, ruentibus in naves ſimul remigibus militibusque, fugientium magis e (*m*) terra, quam in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conſcenderant, quum alii reſolutis oris in ancoras evehuntur; alii, ne quid teneat, ancoralia incidunt : raptimque omnia præpropere agendo, militum adparatu nautica miniſteria inpediuntur, trepidatione nautarum capere & aptare arma miles prohibetur. Et jam Romanus non adpropinquabat modo, ſed direxerat etiam in pugnam naves. Itaque non ab hoſte & prœlio magis Pœni, quam ſuomet ipſi tumultu turbati, tentata verius pugna, quam inita,

Claſſis Punica in fugam verſa.

(m) *e* l. *a* Gron.

in fugam averterunt classem. Et quum adversi amnis os lato agmine ac tam multis simul venientibus haud sane intrabile esset, in litus passim naves egerunt : atque alii vadis, alii sicco litore excepti, partim armati, partim inermes, ad instructam per litus aciem suorum perfugere. Duæ tamen primo concursu captæ erant Punicæ naves, quatuor subpressæ. U. c. 535. a. C. 217.

XX. Romani, quamquam terra hostium erat, armatamque aciem toto prætentam in litore cernebant, haud cunctanter insecuti trepidam hostium classem, naves omnes, quæ non aut perfregerant proras litore inlisas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere : ad quinque & viginti naves ex quadraginta cepere. Neque id pulcherrimum ejus victoriæ fuit, sed quod una levi pugna toto ejus oræ mari potiti erant. Itaque ad Honoscam classe provecti, exscensione ab navibus in terram facta, quum urbem vi cepissent, captamque diripuissent, Carthaginem inde petunt: atque, omnem agrum circa depopulati, postremo tecta quoque conjuncta (n) muro portisque incenderunt. Inde jam præda gravis ad Longunticam pervenit classis : ubi

(n) *injuncta* Gron, Crev.

U. c. 535. a. C. 217.

vis magna ſparti ad rem nauticam congeſta ab Haſdrubale : quod ſatis in uſum fuit, ſublato, ceterum omne incenſum eſt. Nec continentis modo projectas oras prætervecta, ſed in Ebuſum inſulam tranſmiſſum : ubi urbe, quæ caput inſulæ eſt, biduum nequidquam ſummo labore obpugnata, ubi in ſpem inritam fruſtra teri tempus animadverſum eſt, ad populationem agri verſi, direptis aliquot incenſisque vicis, majore, quam ex continenti, præda parta, quum in naves ſe (o) recepiſſent, ex Baliaribus inſulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro claſſis, reditumque in citeriora provinciæ, quo omnium populorum, qui Iberum incolunt, multorum & ultimæ Hiſpaniæ legati concurrerunt. Sed, qui vere ditionis imperiique Romani facti ſunt, obſidibus datis, populi amplius fuerunt centum viginti. Igitur terreſtribus quoque copiis ſatis fidens Romanus, uſque ad ſaltum Caſtulonenſem eſt progreſſus. Haſdrubal in Luſitaniam ac propius oceanum conceſſit.

Ebuſus inſula direpta.

XXI. Quietum inde fore videbatur reliquum æſtatis tempus, fuiſſetque per Pœnum hoſtem; ſed, præterquam quod ipſorum Hiſpa-

(o) *ſeſe* Gron. Crev.

norum

norum inquieta avidaque in novas res sunt ingenia, Mandonius, Indibilisque, qui antea Ilergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis popularibus, in agrum pacatum sociorum Romanorum ad populandum venerunt. Adversus eos tribunus militum cum expeditis auxiliis, a Scipione missi, levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere omnes; occisis quibusdam captisque, magna pars (p) armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Hasdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensium, castra Romana ad novam classem erant, quum fama repens alio avertit (q) bellum. Celtiberi, qui principes regionis suæ legatos miserant, obsidesque dederant Romanis, nuncio misso a Scipione exciti, arma capiunt, provinciamque Carthaginiensium valido exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant. Inde, cum ipso Hasdrubale duobus prœliis egregie pugnantes, quindecim millia hostium occiderunt, quatuor millia cum multis militaribus signis capiunt.

U. c. 535. a. C. 217.

Celtiberi arma adversus Pœnos capiunt.

(p) *magnaque parte* Gron. Crev.

(q) *vertit* Gron.

U. c. 535. a. C. 217.

P. Scipio classe advehitur in Hispaniam.

XXII. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato post consulatum imperio ab senatu missus, cum triginta longis navibus, & octo millibus militum, magnoque commeatu advecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul visa, cum magna lætitia civium sociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. Ibi milite exposito, profectus Scipio fratri se conjungit (*r*) : ac deinde communi animo consilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur, nec ullo viso hoste, Saguntum pergunt ire, quod ibi obsides totius Hispaniæ custodiæ traditos ab Hannibale fama erat modico in arce custodiri præsidio. Id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniæ populorum animos morabatur, ne sanguine liberum suorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hispaniam vir unus, solerti magis quam fideli consilio, exsolvit. Abelux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus ante Pœnis : tum (qualia plerumque (*s*) sunt bar-

Obsides Hispanorum Sagunti.

Eos Abelux tradit Romanis.

(r) *fratri conjungitur* Gron. Crev.

(s) *pleraque* Gron. Crev.

barorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem. Ceterum, transfugam, sine magnæ rei proditione venientem ad hostes, nihil aliud quam unum vile atque infame corpus esse ratus, id agebat, ut quam maximum emolumentum novis sociis esset. Circumspectis igitur omnibus, quæ fortuna potestatis ejus poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum adjecit: eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniæ amicitiam. Sed quum, injussu Bostaris præfecti, satis sciret, nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum arte adgreditur. Castra extra urbem in ipso litore habebat Bostar, ut aditum ex portu intercluderet Romanis. Ibi eum in secretum abductum, velut ignorantem, monet, quo statu sit res. « Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent: » nunc cis Iberum castra Romana esse, arcem » tutam perfugiumque novas volentibus res. » Itaque, quos metus non teneat, beneficio » & gratia devinciendos esse. » Miranti Bostari percunctantique, quodnam id subitum tantæ rei donum possit esse? « Obsides [inquit] » in civitates remitte. Id & (t) privatim

U. c. 535. a. C. 217.

(t) & del. Gron. Crev.

U. c. 535. a. C. 217.

» parentibus, quorum maximum nomen in » civitatibus eſt ſuis, & publice populis gra- » tum erit. Vult ſibi quiſque credi, & habita » fides ipſam plerumque obligat fidem. Mi- » niſterium reſtituendorum domos obſidum » mihimet depoſco ipſe, ut opera quoque » inpenſa conſilium adjuvem meum, & rei » ſuapte natura gratæ, quantam inſuper gra- » tiam poſſim, adjiciam.» Homini, non ad cetera Punica ingenia callido, ut perſuaſit, nocte clam progreſſus ad hoſtium ſtationes, conventis quibuſdam auxiliaribus Hiſpanis, & ab iis ad Scipionem perductus, quid adferret, expromit. Fide accepta dataque, ac loco & tempore conſtituto ad obſides tradendos, Saguntum redit: diem inſequentem abſumſit cum Boſtare, mandatis ad rem agendam accipiendis. Dimiſſus, quum ſe nocte iturum, ut cuſtodias hoſtium falleret, conſtituiſſet, ad compoſitam cum iis horam excitatis cuſtodibus puerorum profectus, veluti ignarus in præparatas ſua fraude inſidias ducit. In caſtra Romana perducti. Cetera omnia de reddendis obſidibus, ſicut cum Boſtare conſtitutum erat, acta per eumdem ordinem quo ſi (*u*) Carthaginienſium nomine ſic age-

In caſtra Romana perductos ſuis reddit Scipio.

(u) *quo ſi* l. *quaſi* Gron.

retur. Major aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quam quanta futura Carthaginiensium fuerat. Illos enim, graves superbosque in rebus secundis expertos, fortuna & timor mitigasse videri poterat. Romanus primo adventu, incognitus ante, ab re clementi liberalique initium fecerat: & Abelux, vir prudens, haud frustra videbatur socios mutasse. Itaque ingenti consensu defectionem omnes spectare: armaque extemplo mota forent, ni hiems, quæ Romanos quoque & Carthaginienses concedere in tecta coëgit, interveniisset. *U. c. 535. a. C. 217.*

XXIII. Hæc in Hispania quoque secunda æstate Punici belli gesta, quum in Italia paullum (x) intervalli cladibus Romanis solers cunctatio Fabii fecisset: quæ ut Hannibalem non mediocri sollicitum cura habebat, tandem eum militiæ magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna, gereret; ita contemta erat inter cives, armatos pariter togatosque; utique postquam, absente eo, temeritate magistri equitum, læto verius dixerim, quam prospero eventu, pugnatum fuerat. Accesserant duæ *Fabii cunctatio Romæ invisa.*

(x) *paullulum* Gron. Crev.

U. c. 535. a. C. 217.

Hannibalis dolus ad augendam invidiam dictatoris.

res ad augendam invidiam dictatoris: una fraude ac dolo Hannibalis, quod, quum a perfugis ei monſtratus ager dictatoris eſſet, omnibus circa ſolo æquatis, ab uno eo ferrum ignemque & vim omnem hoſtium abſtineri juſſit, ut occulti alicujus pacti ea merces videri poſſit: altera ipſius facto, primo forſitan dubio, quia non exſpectata in eo ſenatus auctoritas eſt; ad extremum haud ambigue in maximam laudem verſo, in permutandis captivis: quod, ſicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanum (*y*) Pœnumque, ut, quæ pars plus reciperet, quam daret, argenti pondo bina & ſelibras in militem præſtaret. Ducentos quadraginta ſeptem quum plures Romanus, quam Pœnus, recepiſſet, argentumque pro eis debitum, ſæpe jactata in ſenatu re, quoniam non conſuluiſſet Patres, tardius erogaretur (*z*): inviolatum ab hoſte agrum, miſſo Romam Quinto filio, vendidit, fidemque publicam inpendio privato exſolvit. Hannibal pro Geronii mœnibus, cujus urbis, captæ atque incenſæ ab ſe, in uſum horreo-

Fabius captivos pecunia ſua redimit.

(*y*) *Romanos* Gron.

(*z*) *rogaretur* Gron. Crev.

rum pauca reliquerat tecta, in ſtativis erat. Inde frumentatum duas exercitus partes mittebat: cum tertia ipſe expedita in ſtatione erat, ſimul caſtris præſidio, & circumſpectans, necunde inpetus in frumentatores fieret. *U. c. 535. a. C. 217.*

XXIV. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. Præerat Minucius magiſter equitum, profecto, ſicut ante dictum eſt, ad urbem dictatore. Ceterum caſtra, quæ in monte alto ac tuto loco poſita fuerant, jam in planum deferuntur: agitabanturque pro ingenio ducis conſilia calidiora, ut inpetus aut in frumentatores palatos, aut in caſtra, relicta cum levi præſidio, fieret. Nec Hannibalem fefellit, cum duce mutatam eſſe belli rationem, & ferocius, quam conſultius, rem hoſtes geſturos. Ipſe autem, (quod minime quis crederet) quum hoſtis propius eſſet, tertiam partem militum frumentatum, duabus in caſtris retentis, dimiſit: dein (a) caſtra ipſa propius hoſtem movit, duo ferme a (b) Geronio millia, in tumulum hoſti conſpectum; ut intentum ſciret eſſe ad frumentatores, ſi qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei, *Eo abſente Minucius rem non inproſpere gerit.*

(a) *deinde* Gron. Crev.

(b) *a l. e* Gron.

U. c. 535. a. C. 217. atque ipsis inminens Romanorum castris tumulus adparuit : ad quem capiendum si luce palam iretur, quia haud dubie hostis breviore via præventurus erat, nocte clam missi Numidæ ceperunt. Quos tenentes locum, contemta paucitate, Romani postero die quum ejeciſſent, ipsi eo transferunt castra. Tum itaque, ut exiguum spatii vallum a vallo aberat, & id ipsum totum prope compleverat Romana acies, simul & per aversa castra a castris Hannibalis equitatus, cum levi armatura emissus in frumentatores, late cædem fugamque hostium palatorum fecit. Nec acie certare Hannibal ausus; quia tanta paucitate vix castra, si obpugnarentur, tutari poterat. Jamque artibus Fabii, (pars exercitus aberat) jam ferme sedendo & cunctando bellum gerebat, receperatque suos in priora castra, quæ pro Geronii mœnibus erant. Justa quoque acie & conlatis signis dimicatum, quidam auctores sunt. Primo concursu Pœnum usque ad castra fusum, inde eruptione facta repente versum terrorem in Romanos; Num. Decimii Samnitis deinde interventu prœlium restitutum. Hunc, principem genere ac divitiis non Boviani modo, unde erat, sed toto

Samnio, jussu dictatoris octo millia peditum, & equites (*c*) quingentos ducentem in castra, ab tergo quum adparuisset Hannibali, speciem parti utrique præbuisse novi præsidii, cum Q. Fabio a Roma venientis (*d*): Hannibalem insidiarum quoque aliquid timentem recepisse suos: Romanum insecutum, adjuvante Samnite, duo castella eo die expugnasse: sex millia hostium cæsa, quinque admodum Romanorum: tamen in tam pari prope clade famam egregiæ victoriæ cum vanioribus literis magistri equitum Romam perlatam. *U. c. 535. a. C. 217.*

XXV. De his rebus persæpe & (*e*) in senatu & in concione actum est. Quum, læta civitate, dictator unus nihil nec famæ, nec literis crederet; ut vera omnia essent, secunda se magis, quam adversa, timere diceret: tum M. Metilius tribunus plebis, « id » enim ferendum esse negat. Non præsentem » solum dictatorem obstitisse rei bene gerendæ, sed absentem etiam gestæ obstare: & » in ducendo bello sedulo tempus terere, quo *Oratio Metilii trib. pl. in Fabium.*

(*c*) add. *ad* Gron. Crev.

(*d*) *novi subsidii tanquam Fabio ab Roma venienti.* Gron.

(*e*) & del. *Gron. Crev.*

U. c. 535. a. C. 217. » diutius in magiſtratu ſit, ſolusque & Romæ » & in exercitu imperium habeat. Quippe » conſulum alterum in acie cecidiſſe; alterum, » ſpecie claſſis Punicæ perſequendæ, procul » ab Italia ablegatum. Duos prætores Sicilia » atque Sardinia occupatos, quorum neutra » hoc tempore provincia prætore egeat. M. » Minucium magiſtrum equitum, ne hoſtem » videret, ne quid rei bellicæ gereret, prope » in cuſtodiam habitum. Itaque, Hercule, » non Samnium modo, quo jam, tamquam » trans Iberum agro, Pœnis conceſſum ſit, » & (f) Campanum, Calenumque, & Faler- » num agros (g) pervaſtatos eſſe, ſedente » Caſilini dictatore, & legionibus populi » Romani agrum ſuum tutante. Exercitum » cupientem pugnare, & magiſtrum equitum, » clauſos prope intra vallum retentos: tam- » quam hoſtibus captivis arma ademta. Tan- » dem, ut abſceſſerit inde dictator, ut ob- » ſidione liberatos, extra vallum egreſſos » fudiſſe ac fugaſſe hoſtes. Quas ob res, ſi » antiquus animus plebi Romanæ eſſet, au- » daciter ſe laturum fuiſſe de abrogando Q.

(f) *ſed* Gron. Crev.

(g) *agrum* Gron. Crev.

» Fabii imperio : nunc modicam rogationem *U. c. 535. a. C. 217.*
» promulgaturum de æquando magiſtri equi-
» tum & dictatoris jure : nec tamen ne ita
» quidem prius mittendum ad exercitum Q.
» Fabium, quam conſulem in locum C. Fla-
» minii ſubfeciſſet. » Dictator concionibus ſe abſtinuit, in actione minime popularis. Ne in ſenatu quidem ſatis æquis auribus audiebatur, tunc quum hoſtem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inſcientiam ducum acceptas referret : » ma-
» giſtroque equitum, quod contra dictum
» ſuum pugnaſſet, rationem diceret redden-
» dam eſſe. Si penes ſe ſumma imperii con-
» ſiliique ſit, propediem effecturum, ut ſciant
» homines, bono imperatori haud magni for-
» tunam momenti eſſe : mentem rationemque
» dominari. Se in tempore & ſine ignominia
» ſervaſſe exercitum, quam multa millia ho-
» ſtium occidiſſe, (*h*) majorem gloriam eſſe.»
Hujus generis orationibus fruſtra habitis, & conſule creato M. Atilio Regulo, ne præſens de jure imperii dimicaret, pridie quam rogationis ferendæ dies adeſſet, nocte ad exercitum abiit. Luce orta, quum plebis conci-

M. Atilius ſubfectus conſul.

(h) add. *ducere* Gron. Crev.

U. c. 535. a. C. 217.

lium esset, magis tacita invidia dictatoris favorque magistri equitum animos versabat, quam satis audebant homines ad suadendum, quod vulgo placebat, prodire: &, favore superante, auctoritas tamen rogationi deerat. Unus inventus est suasor legis C. Terentius Varro, qui priore anno prætor fuerat, loco non humili solum, sed etiam sordido, ortus. Patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in servilia ejus artis ministeria usum.

Terentius Varro.

XXVI. Is juvenis, ubi ex eo genere quæstus pecunia a patre relicta animos ad spem liberalioris fortunæ fecit, togaque & forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus cauſisque adversus rem & famam bonorum, primum in notitiam populi, deinde ad honores pervenit. Quæstura quoque & duabus ædilitatibus, plebeia & curuli, postremo & prætura perfunctus, jam ad consulatus spem quum adtolleret animos, haud parum callide auram favoris popularis ex dictatoria invidia petiit, scitique plebis unus gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Romæ, quique in exercitu erant, æqui atque inquii, præter ipsum dictatorem, in

Æquatur dictatori Mag. equitum.

contumeliam ejus latam acceperunt. Ipſe, qua gravitate animi criminantes ſe ad multitudinem inimicos tulerat, eadem & populi in ſe ſævientis injuriam tulit : acceptisque in ipſo itinere literis ſenatusconſulti de æquato imperio, ſatis fidens, haudquaquam cum imperii jure artem imperandi æquatam, cumque invicto a civibus hoſtibusque animo ad exercitum rediit. *U. c. 535. a. C. 217.*

XXVII. Minucius vero, quum jam ante vix tolerabilis fuiſſet ſecundis rebus ac favore vulgi, tum utique inmodice inmodeſteque, non Hannibale magis victo ab ſe, quam Q. Fabio, gloriari : « Illum in rebus aſperis unicum ducem ac parem quæſitum Hannibali, majorem minori, dictatorem magiſtro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, juſſu populi æquatum in eadem civitate, in qua magiſtri equitum virgas ac ſecures dictatoris tremere atque horrere ſoliti ſint. In tantum ſuam felicitatem virtutemque enituiſſe. Ergo ſecuturum ſe fortunam ſuam, ſi dictator in cunctatione ac ſegnitie, Deorum hominumque judicio damnata, perſtaret. » Itaque, quo die primum congreſſus eſt cum Q. Fabio, « ſtatuendum

U. c. 535. a. C. 217. » omnium primum [ait] esse, quemadmodum » imperio æquato utantur. Se optimum duce- » re, aut diebus alternis, aut, si majora in- » tervalla placerent, partitis temporibus, al- » terius summum jus imperiumque esse : ut » par hosti non solum consilio, sed viribus » etiam esset, si quam occasionem rei geren- » dæ habuisset. » Q. Fabio haudquaquam id placere : « omnia enim fortunam habituram, » quæcumque temeritas collegæ habuisset. » Sibi communicatum cum illo, non adem- » tum, imperium esse. Itaque se numquam » volentem parte, qua posset, rerum consi- » lio gerendarum cessurum : nec se tempora » aut dies imperii cum eo, exercitus (*i*) » divisurum, suisque consiliis, quoniam om- » nia non liceret, quæ posset, servaturum. » Ita obtinuit, uti legiones, sicut consulibus mos esset, inter se dividerent. Prima & quarta Minucio, secunda & tertia Fabio evenerunt. Item equites pari numero, sociumque & Latini nominis auxilia divisêrunt : castris se quoque separari magister equitum voluit.

Exercitus inter eos dividuntur.

Duplex inde Hannibali gaudium.

XXVIII. Duplex inde Hannibali gaudium fuit : neque enim quidquam eorum, quæ

(i) *sed exercitus* Gron. Crev.

apud hoſtes agerentur, eum fallebat, & perfugis multa indicantibus, & per ſuos explorantem. Nam & liberam Minucii temeritatem ſe ſuo modo captaturum, & ſolertiæ Fabii dimidium virium deceſſiſſe. Tumulus erat inter caſtra Minucii Pœnorumque. Eum qui occupaſſet, haud dubie iniquiorem erat hoſti locum facturus. Eum non tam capere ſine certamine volebat Hannibal, (quamquam id operæ pretium erat) quam cauſſam certaminis cum Minucio, quem ſemper obcurſurum ad obſiſtendum ſatis ſciebat, contrahere. Ager omnis medius erat prima ſpecie inutilis inſidiatori, quia non modo ſilveſtre quidquam, ſed ne vepribus quidem veſtitum habebat; re ipſa natus tegendis inſidiis, eo magis quod in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat: & erant in amfractibus cavæ rupes, ut quædam earum ducenos armatos poſſent capere. In has latebras, quot quemque locum apte inſidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque. Necubi tamen aut motus alicujus temere egreſſi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret; miſſis paucis prima luce ad capiendum, quem ante diximus, tumulum, avertit oculos ho-

U. c. 535. a. C. 217.

Inſidiæ.

U. C. 535. a. C. 217. stium. Primo statim conspectu contemta paucitas : ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes. Ad locum capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma vocat ; & vanis animis & minis increpat hostem. Principio levem armaturam dimittit, (k) deinde conferto agmine mittit equites: postremo, quum hostibus quoque subsidia mitti videret, instructis legionibus procedit. Et Hannibal, laborantibus suis alia atque alia, crescente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, jam justam expleverat aciem, ac totis utrimque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum, præoccupatum inferiore loco subcedens tumulum, pulsa detrusaque terrorem in subcedentem intulit equitem, & ad signa legionum refugit. Peditum acies inter perculsos impavida sola erat, videbaturque, si justa aut si recta pugna esset, haudquaquam impar futura : tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies res gesta. Sed exorti repente insidiatores eum tumultum terroremque, in latera utrimque ab tergoque incurrantes, fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes cuiquam supereresset.

Pugna inter Hannibalem & Minucium.

Laborat Minucius.

(k) *demittit* Gron. Crev.

XXIX.

XXIX. Tunc Fabius, primo clamore paventium audito, dein conſpecta procul turbata acie, « Ita eſt, [inquit] non celerius, » quam timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio æquatus imperio Hannibalem & » virtute & fortuna ſuperiorem videt. Sed » aliud jurgandi ſuccendendique tempus erit. » Nunc ſigna extra vallum proferte. Victo» riam hoſti extorqueamus, confeſſionem » erroris civibus. » Jam magna ex parte cæſis aliis, aliis circumſpectantibus fugam, Fabiana ſe acies repente, velut cœlo demiſſa, ad auxilium oſtendit. Itaque, priuſquam ad conjectum teli veniret, aut manum conſereret, & ſuos a fuga effuſa, & ab nimis feroci pugna hoſtes continuit. Qui ſolutis ordinibus vage diſſipati erant, undique confugerunt ad integram aciem; qui plures ſimul terga dederant, converſi in hoſtem, volventesque orbem, nunc ſenſim referre pedem, nunc conglobati reſtare. Ac jam prope una acies facta erat victi atque integri exercitus, inferebantque ſigna in hoſtem; quum Pœnus receptui cecinit, palam ferente Hannibale, ab ſe Minucium, ſe a Fabio victum. Ita per variam fortunam diei majore parte exacta,

U. c. 535. a. C. 217.

U. c. 535. a. C. 217.

quum in castra reditum esset, Minucius, convocatis militibus, « Sæpe ego, [inquit] » audivi, milites, eum primum esse virum, » qui ipse consulat, quid in rem sit; secun- » dum eum, qui bene monenti obediat: qui » nec ipse consulere, nec alteri parere sciat, » eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam » prima animi ingeniique negata fors est, se- » cundam ac mediam teneamus, &, dum » imperare discimus, parere prudenti in ani- » mum inducamus. Castra cum Fabio junga- » mus: ad prætorium ejus signa quum tule- » rimus, ubi ego eum Parentem adpellavero, » quod beneficio ejus erga nos ac majestate » ejus dignum est; vos, milites, eos, quo- » rum vos modo arma dexteræque texerunt, » Patronos salutabitis: &, si nihil aliud, » gratorum certe nobis animorum gloriam » dies hæc dederit.

Minucius errorem suum agnoscit.

Sub imperium dictatoris redit.

XXX. Signo dato, conclamatur inde, ut conligantur vasa. Profecti & agmine incedentes ad dictatoris castra in admirationem & ipsum, & omnes, qui circa erant, converterunt. Ut constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, quum Patrem Fabium adpellasset, circum-

fusosque militum ejus totum agmen patronos consalutasset, «Parentibus [inquit] meis, » dictator, (quibus te modo nomine, quo » fando possum, æquavi) vitam tantum debeo: » tibi quum meam salutem, tum omnium ho» rum. Itaque plebeiscitum, quo oneratus ma» gis, quam honoratus, sum, primus anti» quo abrogoque: &, quod tibi mihique, » quod exercitibusque his tuis, servato ac » conservatori, sit felix, sub imperium auspi» ciumque tuum redeo, & signa hæc legio» nesque restituo. Tu, quæso: placatus me » magisterium equitum, hos ordines suos » quemque tenere jubeas. » Tum dextræ interjunctæ, militesque, concione dimissa, a notis ignotisque benigne atque hospitaliter invitati: lætusque dies, ex admodum tristi paullo ante ac prope exsecrabili, factus. Romæ, ut est perlata fama rei gestæ, dein literis non magis ipsorum imperatorum, quam vulgo (*l*) militum ex utroque exercitu adfirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad cœlum ferre. Par gloria apud Hannibalem hostesque Pœnos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis atque in Italia bellum esse.

U. c. 535 a. C. 217.

(1) *vulgi* Gron.

U. c. 535. a. C. 217. Nam biennio ante adeo & duces Romanos & milites ſpreverant, ut vix cum eadem gente bellum eſſe crederent, cujus terribilem eam famam a patribus accepiſſent. Hannibalem quoque ex acie redeuntem dixiſſe ferunt, « tandem eam nubem, quæ ſedere in jugis » montium ſolita ſit, cum procella imbrem » dediſſe. »

Servilius Coſ. malè rem gerit in Africa. XXXI. Dum hæc geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus conſul cum claſſe centum viginti navium, circumvectus Sardiniæ & Corſicæ oram, & obſidibus utrimque acceptis, in Africam tranſmiſit: &, priuſquam in continentem exſcenſiones faceret, Menige (*m*) inſula vaſtata, & ab incolentibus Cercinam, ne & ipſorum ureretur diriperetur-que ager, decem talentis argenti acceptis, ad litora Africæ acceſſit, copiasque expoſuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, navalesque ſocii juxta effuſi, ac ſi inſulis cultorum egentibus prædarentur. Itaque in inſidias temere inlati, quum a frequentibus palantes, ab locorum gnaris iguari circumvenirentur, cum multa cæde ac fœda fuga retro ad naves compulſi ſunt. Ad mille hominum, cum

(m) *Meninge* Gron. Crev.

his Sempronio Blæso quæstore, amissum : *U. c. 535. a. C. 217.*
classis, a litoribus hostium plenis trepide so-
luta, in Siciliam cursum tenuit : traditaque
Lilybæi T. Otacilio prætori, ut ab legato
ejus P. Sura Romam reduceretur. Ipse, per
Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam
trajecit, literis Q. Fabii (*n*) adcitus & ipse,
& collega ejus M. Atilius, ut exercitus (*o*)
ab se, exacto jam prope semestri imperio,
acciperent. Omnium prope annales Fabium
dictatorem adversus Hannibalem rem gessisse
tradunt. Cœlius etiam eum primum a populo
creatum dictatorem scribit. Sed & Cœlium
& ceteros fugit, uni consuli Cn. Servilio,
qui tum procul in Gallia provincia aberat,
jus fuisse dicendi dictatoris : quam moram
quia exspectare territa jam clade civitas non
poterat, eo decursum esse, ut a populo crea-
retur, qui pro dictatore esset : res inde gestas
gloriamque insignem ducis & augentes titu-
lum imaginis posteros, ut, qui pro dictatore,
dictator (*p*) diceretur, facile obtinuisse.

(n) *literisque Fabii* Gron.

(o) *exercitum* Gron.

(p) *ut dictator pro dictatore diceretur* Gron. Crev.

U. c. 535. a. C. 217.

Cos. artibus Fabii bellum gerunt.

XXXII. Consules, Atilius (*q*) Fabiano, Geminus Servilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis mature communitis, (extremum autumni erat) (*r*) Fabii artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Hannibali diversis locis opportuni aderant, carpentes agmen, palatosque excipientes. In casum universæ dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non veniebant. Adeoque inopia est coactus Hannibal, ut, nisi tum fugæ speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit, nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis, si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent. Quum ad Geronium jam hieme inpediente constitissent bellum, Neapolitani legati Romam venere. Ab iis quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam inlatæ, atque ita verba facta, ut dicerent:

Neapolitani aurum obferunt Romanis.

« Scire sese, Romani populi ærarium bello » exhauriri: &, quum juxta pro urbibus » agrisque sociorum, ac pro capite atque arce » Italiæ, urbe Romana atque imperio gera- » tur, æquum censuisse Neapolitanos, quod

(q) *M. Atilius* Gron. Crev.

(r) (*tum enim autumni erat tempus*) Gron.

» auri ſibi quum ad templorum ornatum, tum » ad ſubſidium fortunæ a majoribus relictum » foret, eo juvare populum Romanum. Si » quam opem in ſeſe crederent, eodem ſtudio » fuiſſe oblaturos. Gratum ſibi Patres Roma- » nos populumque facturum, ſi omnes res » Neapolitanorum ſuas duxiſſent; dignosque » judicaverint, ab quibus donum, animo ac » voluntate eorum, qui libentes darent, quam » re, majus ampliusque, acciperent. » Legatis gratiæ actæ pro munificentia curaque. Patera, quæ ponderis minimi fuit, accepta. *U. c. 535. a. C. 217.*

XXXIII. Per eoſdem dies ſpeculator Carthaginienſis, qui per biennium fefellerat, Romæ deprehenſus, præciſisque manibus dimiſſus: & ſervi quinque & viginti in crucem acti, quod in campo Martio conjuraſſent. Indici data libertas & æris gravis viginti millia. Legati & ad Philippum Macedonum regem miſſi ad depoſcendum Demetrium Pharium, qui, bello victus, ad eum fugiſſet: & alii in Ligures ad expoſtulandum, quod Pœnum opibus auxiliisque ſuis juviſſent: ſimul ad viſendum ex propinquo, quæ in Boiis atque Inſubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati miſſi ad ſtipen- *Speculator Pœnus.* *Legati in varia loca miſſi.*

U. c. 535. a. C. 217. dium, cujus dies exierat, poſcendum; aut, ſi diem proferre vellet, obſides accipiendos. Adeo, etſi bellum ingens in cervicibus erat, nullius uſquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam venit, ædem Concordiæ, quam per ſeditionem militarem biennio ante L. Manlius prætor in Gallia voviſſet, locatam ad id tempus non eſſe. Itaque duumviri ad eam rem creati a M. Æmilio prætore urbis, Cn. Pupius & Cæſo Quinctius Flamininus, ædem in arce faciendam locaverunt. Ab eodem prætore ex ſenatusconſulto literæ ad conſules miſſæ, ut, ſi iis videretur, alter eorum ad conſules creandos Romam veniret: ſe in eam diem, quam juſſiſſent, comitia edicturum. Ad hæc a conſulibus reſcriptum, «Sine detrimento reipublicæ abſcēdi non »poſſe ab hoſte. Itaque per interrēgem comi»tia habenda eſſe potius, quam conſulum al»ter a bello avocaretur.» Patribus rectius viſum eſt, dictatorem a conſule dici comitiorum habendorum cauſſa. Dictus L. Veturius Philo, M. Pomponium Mathonem magiſtrum equitum dixit. His vitio creatis, juſſisque die quartodecimo ſe magiſtratu abdicare, ad interregnum res rediit.

XXXIV. Consulibus prorogatum in annum imperium. Interreges proditi a Patribus C. Claudius, Appii filius, Centho; inde P. Cornelius Asina. In ejus interregno comitia habita magno certamine Patrum ac plebis. C. Terentio Varroni, quem, sui generis hominem, plebei infectatione principum popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus & dictatorio imperio concussis aliena invidia splendentem, vulgus & (s) extrahere ad consulatum nitebatur, Patres summa ope obstabant, ne se infectando sibi æquari adsuescerent homines. Q. Bæbius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminando non senatum modo, sed etiam augures, quod dictatorem prohibuissent comitia perficere, per invidiam eorum favorem candidato suo conciliabat. « Ab hominibus nobilibus, » per multos annos bellum quærentibus, Hannibalem in Italiam adductum : ab iisdem, » quum debellari posset, fraude id bellum » trahi. Cum quatuor militum legionibus » universis pugnari posse adparuisse eo, quod » M. Minucius, absente Fabio, prospere » pugnasset : duas legiones hosti ad cædem

U. c. 536. a. C. 216.

Interreges.

C. Terentius Varro consulatus candidatus.

Bæbii tribuni pl. oratio in nobiles.

(s) *etiam* Gron. Crev.

V. c. 536. a. C. 216.

» objectas, deinde ex ipsa cæde ereptas, ut » pater patronusque adpellaretur, qui prius » vincere prohibuisset Romanos, quam vinci. » Consules deinde Fabianis artibus, quum » debellare possent, bellum traxisse. Id fœ- » dus inter omnes nobiles ictum: nec finem » ante belli habituros, quam consulem vere » plebeium, id est, hominem novum, feciſ- » sent: nam plebeios nobiles jam eisdem » initiatos esse sacris, & contemnere plebem, » ex quo contemni desierint a Patribus, cœ- » pisse. Cui non id adparere, id actum & » quæsitum esse, ut interregnum iniretur, » ut in Patrum potestate comitia essent? Id » consules ambos ad exercitum morando » quæsisse: id postea, quia invitis iis dicta- » tor esset dictus comitiorum caussa, expu- » gnatum esse, ut vitiosus dictator per augu- » res fieret. Habere igitur interregnum eos. » Consulatum unum certe plebis Romanæ » esse: populum liberum habiturum ac da- » turum ei, qui magis, vere vincere, quam » diu imperare, malit. »

XXXV. Quum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Vulsone, (t)

(t) *Volsone* Gron. Crev.

M. Æmilio Lepido, duobus nobilibus jam familiarum plebei, C. Atilio Serrano & Q. Ælio Pæto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu ejus essent comitia rogando collegæ. Tum experta nobilitas, parum fuisse virium in competitoribus, L. Æmilium Paullum, qui cum M. Livio consul fuerat, & damnatione collegæ, & sua prope, ambustus evaserat, infestum plebei, diu ac multum recusantem, ad petitionem compellit. Is proximo comitiali die, concedentibus omnibus, qui cum Varrone certaverant, par magis in adversandum, quam collega, datur consuli. Inde prætoria comitia habita. Creati Manius Pomponius Matho & P. Furius Philus. Romæ juri dicundo urbana sors Pomponio, inter cives Romanos & peregrinos P. Furio Philo evenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt; nec cuiquam eorum, præter Terentium consulem, mandatus (*u*) honos, quem jam non antea gessisset, præteritis aliquot fortibus ac strenuis viris; quia in tali tempore nulli novus magistratus videbatur mandandus.

U. c. 536. a. C. 216.

C. Terentio, L. Æmilio II. Coss.

(u) *erat mandatus* Gron.

U. c. 536. a. C. 216. XXXVI. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantæ autem peditum equitumque additæ sint copiæ, adeo & numero & genere copiarum variant auctores, ut vix quidquam satis certum adfirmare ausim. Decem millia novorum militum alii scripta in supplementum; alii novas quatuor legiones, ut octo legionibus rem gererent: numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum & centenis equitibus in singulas adjectis, ut quina millia peditum, treceni equites essent; socii duplicem numerum equitum darent, pedites æquarent. Septem & octoginta millia armatorum & ducentos in castris Romanis, quum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, majore conatu atque impetu rem actam, quam prioribus annis; quia spem, posse vinci hostem, dictator præbuerat. Ceterum, priusquam signa ab urbe novæ legiones moverent, decemviri libros adire atque inspicere jussi propter territos vulgo homines novis prodigiis. Nam, & Romæ in Aventino & Ariciæ, nunciatum erat, sub idem tempus lapidibus pluisse: & multo cruore signa in Sabinis cædis, aquas e fonte calidas

manaſſe. Id quidem etiam, quod ſæpius acciderat, magis terrebat. Et in via Fornicata, quæ ad Campum erat, aliquot homines de cœlo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati a Pæſto pateras aureas Romam adtulerunt. Iis, ſicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum non acceptum. *U. c. 536. a. C. 216.*

XXXVII. Per eoſdem dies ab Hierone claſſis Oſtiam cum magno commeatu acceſſit. Legati Syracuſani in ſenatum introducti nunciarunt: « Cædem C. Flaminii conſulis exer- » citusque adlatam adeo ægre tuliſſe regem » Hieronem, ut nulla ſua propria regnique » ſui clade moveri magis potuerit. Itaque, » quamquam probe ſciat, magnitudinem po- » puli Romani admirabiliorem prope adverſis » rebus, quam ſecundis, eſſe; tamen ſe om- » nia, quibus a bonis fidelibusque ſociis bella » juvari ſoleant, miſiſſe: quæ ne accipere » abnuant, magno opere ſe Patres conſcriptos » orare. Jam omnium primum ominis cauſſa » Victoriam auream pondo trecentum vi- » ginti adferre ſeſe. Acciperent eam, tene- » rentque, & haberent propriam & perpetuam. » Advexiſſe etiam trecenta millia modium » tritici, ducenta hordei, ne commeatus de- *Legati cum donis ab Hierone Romam miſſi.*

U. c. 536. a. C. 216.

» essent : &, quantum præterea opus esset, » quo jussissent, subvecturos. Milite atque » equite scire, nisi Romano Latinique » nominis, non uti populum Romanum : le- » vium armatorum auxilia etiam externa » vidisse in castris Romanis. Itaque misisse » mille sagittariorum ac funditorum, aptam » manum adversus Baliares ac Mauros, pugna- » cesque alias missili telo gentes. » Ad ea dona consilium quoque addebant, « Ut præ- » tor, cui provincia Sicilia evenisset, classem » in Africam trajiceret; ut & hostes in terra » sua bellum haberent, minusque laxamenti » daretur iis ad auxilia Hannibali submitten- » da. » Ab senatu ita responsum regi est : « Virum bonum egregiumque socium Hiero- » nem esse, atque uno tenore, ex quo in » amicitiam populi Romani venerit, fidem » coluisse, ac rem Romanam omni tempore » ac loco munifice adjuvisse. Id, perinde ac » deberet, gratum populo Romano esse. Au- » rum & a civitatibus quibusdam adlatum, » gratia rei accepta, non accepisse populum » Romanum. Victoriam omenque accipere; » sedemque ei se Divæ dare, dicare Capi- » tolium, templum Jovis Optimi Maximi :

» in ea arce urbis Romanæ ſacratam, volen- *U. c. 536. a. C. 216.*
» tem propitiamque, firmam ac ſtabilem fore
» populo Romano. » Funditores, ſagittarii-
que, & frumentum traditum conſulibus. Quin- *Claſſis aucta.*
queremes ad navium claſſem, quæ cum T. Otacilio proprætore in Sicilia erant, quinque & viginti additæ, permiſſumque eſt, ut, ſi e republica cenſeret eſſe, in Africam trajiceret.

XXXVIII. DELECTU perfecto, conſules paucos morati dies, dum ſocii ab nomine Latino venirent. Milites tunc, quod numquam antea factum erat, jurejurando ab tribunis militum adacti, juſſu conſulum conventuros, neque injuſſu abituros. Nam ad eam diem nihil præter ſacramentum fuerat; &, ubi ad decuriatum aut centuriatum conveniſſent, ſua voluntate ipſi inter ſe equites decuriati, centuriati pedites conjurabant, ſeſe fugæ atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine receſſuros, niſi teli ſumendi, aut petendi, & aut hoſtis feriendi, aut civis ſervandi cauſſa. Id ex voluntario inter ipſos fœdere a tribunis ad legitimam jurisjurandi adactionem translatum. Conciones, priuſquam ab urbe ſigna moverentur, conſulis Varronis *Milites jurejurando adacti.*

U. c. 536. a. C. 216. multæ ac feroces fuere, denunciantes, « bel-» lum arceſſitum in Italiam ab nobilibus, man-» ſurumque in viſceribus reipublicæ, ſi plu-» res Fabios imperatores haberet; ſe, quo » die hoſtem vidiſſet, perfecturum. » Collegæ ejus Paulli una, pridie quam ex urbe proficiſcerentur, concio fuit verior, quam gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum, niſi id modo; « Mirari ſe, » quomodo quis dux, priuſquam aut ſuum, » aut hoſtium exercitum, locorum ſitum, » naturam regionis noſſet, jam nunc loca-» tus in urbe ſciret, quæ ſibi agenda armato » forent; & diem quoque prædicere poſſet, » qua cum hoſte ſignis conlatis eſſet dimica-» turus. Se, quæ conſilia magis res dent ho-» minibus, quam homines rebus, ea ante tem-» pus inmatura non præcepturum. Optare, ut, » quæ caute atque conſulte geſta eſſent, ſatis » proſpere evenirent. Temeritatem, præter-» quam quod ſtulta ſit, infelicem etiam ad » id locorum fuiſſe. » Ea ſua ſponte adpare-bat, tuta celeribus conſiliis præpoſiturum: &, quo id conſtantius perſeveraret, Q. Fabius Maximus ſic eum proficiſcentem adlocutus fertur.

XXXIX.

U. c. 536. a. C. 216.

Fabius Paullum monet.

XXXIX. « Si aut collegam (id quod mallem) tui similem, L. Æmili, haberes, aut » tu collegæ tui similis esses, supervacanea » esset oratio mea. Nam & duo boni consules, etiam me indicente, omnia e republica fide vestra faceretis : & mali nec mea » verba auribus vestris, nec consilia animis » acciperetis. Nunc & collegam tuum & te » talem virum intuenti mihi tecum omnis » oratio est : quem video nequidquam & virum bonum & civem fore, si altera parte » claudicet respublica. Malis consiliis idem » ac bonis juris & potestatis erit. Erras enim, » L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. » Terentio, quam cum Hannibale, futurum » censes. Nescio, an infestior hic adversarius, » quam ille hostis, maneat. Cum illo in acie » tantum, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es : & adversus (x) Hannibalem legionesque ejus tuis equitibus ac » peditibus pugnandum tibi est ; Varro dux, » tuis militibus te est obpugnaturus. Ominis » etiam tibi causa absit C. Flaminii memoria. Tamen ille consul demum, & in provincia, & ad exercitum, cœpit furere:

(x) *adversum* Gron. Crev.

U. c. 536. a. C. 216. » hic, priusquam peteret consulatum, deinde
» in petendo consulatu, nunc quoque consul,
» priusquam castra videat aut hostem, insanit.
» Et, qui tantas jam nunc procellas, prœlia
» atque acies jactando inter togatos ciet, quid
» inter armatam juventutem censes facturum,
» & ubi extemplo verba res sequitur? Atqui
» si hic, quod facturum se denunciat, ex-
» templo pugnaverit; aut ego rem militarem,
» belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut
» nobilior alius Trasimeno locus nostris cla-
» dibus erit. Nec gloriandi tempus adversus
» unum est; ut ego, contemnendo potius,
» quam adpetendo, gloriam, modum excesse-
» rim. Sed ita res habet. Una ratio belli ge-
» rendi adversus Hannibalem est, qua ego
» gessi. Nec eventus modo hoc docet, (stul-
» torum iste magister est) sed eadem ratio,
» quæ fuit, futuraque, donec res eædem (y)
» manebunt, immutabilis est. In Italia bellum
» gerimus, in sede ac solo nostro. Omnia
» circa plena civium ac sociorum sunt. Armis,
» viris, equis, commeatibus juvant, juva-
» buntque. Id jam fidei documentum in adver-
» sis rebus nostris dederunt. Meliores, pru-

(y) *eædem res* Gron. Crev.

» dentiores, constantiores nos tempus dies- U. c. 536. a. C. 216.
» que facit. Hannibal contra in aliena, in
» hostili est terra, inter omnia inimica infesta-
» que, procul ab domo, procul ab patria:
» neque illi terra, neque mari est pax: nul-
» læ eum urbes accipiunt, nulla mœnia: ni-
» hil usquam sui videt: in diem rapto vivit:
» partem vix tertiam exercitus ejus habet,
» quem Iberum amnem trajecit: plures fa-
» mes, quam ferrum, absumsit: nec his pau-
» cis jam victus suppeditat. Dubitas ergo;
» quin sedendo superaturi simus eum, qui
» senescat in dies? non commeatus, (z) non
» pecuniam habeat? Quamdiu pro Geronii,
» castelli Apuliæ inopis, tamquam pro Car-
» thaginis mœnibus? Sed ne adversus te qui-
» dem ego gloriabor. Cn. Servilius atque Ati-
» lius, proximi consules, vide, quemadmodum
» eum ludificati sint. Hæc una salutis est via,
» L. Paulle, quam difficilem infestamque cives
» sibi magis, quam hostes, facient. Idem enim
» tui, quod hostium milites, volent: idem
» Varro, consul Romanus, quod Hannibal,
» Pœnus imperator, cupiet. Duobus ducibus
» unus resistas, oportet: resistes autem, ad-

(z) *non supplementum* Gron. Crev.

U. c. 536. a. C. 216.

» versus famam rumoresque hominum si satis » firmus steteris: si te neque collegæ vana » gloria, neque tua falsa infamia moverit. » Veritatem laborare nimis sæpe, ajunt, ex- » stingui numquam. Gloriam qui spreverit, » veram habebit. Sine, timidum pro cauto, » tardum pro considerato, inbellem pro pe- » rito belli vocent. Malo te sapiens hostis » metuat, quam stulti cives laudent. Omnia » audentem contemnet Hannibal; nil temere » agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, » moneo, sed ut agentem te ratio ducat, non » fortuna: tuæ potestatis semper, tuaque om- » nia sint: armatus intentusque sis: neque » occasioni tuæ desis, neque suam occasio- » nem hosti des. Omnia non properanti clara » certaque erunt: festinatio inprovida est & » cæca. »

Paulli responsum.

XL. Adversus ea oratio consulis haud sane læta fuit, magis fatentis, ea, quæ diceret, vera, quam facilia factu, esse. « Dictatori » magistrum equitum intolerabilem fuisse; » quid consuli adversus collegam seditiosum » ac temerarium virium atque auctoritatis » fore? Se populare incendium priore con- » sulatu semiustum effugisse. Optare, ut omnia

» prospere evenirent. At, si quid adversi ca- *U. c. 536. a. C. 216.*
» deret, hostium se telis potius, quam suffra-
» giis iratorum civium, caput objecturum. »
Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequentibus primoribus Patrum. Plebeium consulem sua plebes prosecuta, turba, quam dignitate, conspectior. Ut in castra venerunt, permixto novo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, ut nova minora essent propius Hannibalem, in veteribus major pars & omne robur virium esset; tum consulum anni prioris M. Atilium, ætatem excusantem, Romam miserunt; Geminum Servilium in minoribus castris legioni Romanæ & socium peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Hannibal, quamquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mire gaudere. Non solum enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne, unde raperet, quidem quidquam reliqui erat, omni undique frumento, postquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto, ut vix decem dierum (quod compertum postea est) frumentum supereesset, Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum exspectata foret. *Hannibalis angustiæ.*

U. c. 536. a. C. 216.

XLI. CETERUM temeritati consulis ac præpropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis prædatoribus tumultuario prœlio, ac procursu magis militum, quam ex præparato aut jussu imperatorum, orto, haudquaquam par Pœnis dimicatio fuit. Ad mille & septingenti (*a*) cæsi, non plus centum Romanorum sociorumque occisis. Ceterum victoribus effuse sequentibus metu insidiarum obstitit Paullus consul; cujus eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat, Varrone indignante ac vociferante, emissum hostem e manibus: debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Hannibal id damnum haud ægerrime pati: quin potius credere, velut inescatam temeritatem ferocioris consulis ac novorum maxime militum esse. Et omnia ei hostium, haud secus quam sua, nota erant: dissimiles discordesque imperitare; duas prope partes tironum militum in exercitu esse. Itaque, locum & tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proxima nihil præter arma ferentes secum milites ducens, castra plena omnis fortunæ publicæ privatæque relinquit; transque pro-

Fabulatores Pœnos cædunt Romani.

Hannibalis insidiæ.

(a) *septingentos* Gron. Crev.

ximos montes læva pedites instructos condit, dextra equites, inpedimenta per convallem, medium agmen, traducit: ut diripiendis velut desertis fuga dominorum castris occupatum inpeditumque hostem obprimeret. Crebri relicti in castris ignes, ut fides fieret, dum ipse longius spatium fuga præciperet, falsa imagine castrorum (sicut Fabium priore anno frustratus esset) tenere in locis consules voluisse. *U. c. 536. a. C. 216.*

XLII. Ubi inluxit, subductæ primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admirationem fecit. Jam satis comperta solitudine, in castris concursus fit ad prætoria consulum, nunciantium fugam hostium adeo trepidam, ut, tabernaculis stantibus, castra reliquerint: quoque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes. Clamor inde ortus, ut signa proferri juberent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra diripienda. Et consul alter velut anus turbæ militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, providendum præcavendumque esse. Postremo, quum aliter neque seditionem neque ducem seditionis sustinere posset, Marium Statilium præfectum cum

V. c. 536. A. C. 216. turma Lucana exploratum mittit. Qui, ubi adequitavit Portis, subsistere extra munimenta ceteris jussis, ipse cum duobus equitibus vallum intravit : speculatusque omnia cum cura renunciat, insidias profecto esse : ignes in parte castrorum, quæ vergat in hostem, relictos : tabernacula aperta, & omnia cara in promtu relicta : argentum quibusdam locis temere per vias, velut objectum ad prædam, vidisse. Quæ ad deterrendos a cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt; &, clamore orto a militibus, « ni signum » detur, sine ducibus ituros, » haudquaquam dux defuit : nam extemplo Varro signum dedit proficiscendi. Paullus, quum ei sua sponte cunctanti pulli quoque auspicio non addixissent, obnunciari jam efferenti porta signa collegæ jussit. Quod quamquam Varro ægre est passus, Flaminii tamen recens casus, Claudiique consulis primo Punico bello memorata navalis clades, religionem animo incussit. Dii prope ipsi eo die magis distulere, quam prohibuere, inminentem pestem Romanis. Nam forte ita evenit, ut, quum referri signa in castra jubenti consuli milites non parerent : servi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui,

Servilio atque Atilio consulibus, inter pabulatores excepti a Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos : qui deducti ad consules nunciant (*b*), omnem exercitum Hannibalis trans proximos montes sedere in insidiis. Horum obportunus adventus consules imperii potentes fecit, quum ambitio alterius suam primum apud eos prava indulgentia majestatem solvisset. *U. c. 536. a. C. 216.*

XLIII. HANNIBAL, postquam motos magis inconsulte Romanos, quam ad ultimum temere evectos, vidit; nequidquam, detecta fraude, in castra rediit. Ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat; novaque consilia in dies non apud milites solum, mixtos ex conluvione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem, oriebantur. Nam quum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum, querentiumque annonam primo, postremo famem; & mercenarios milites, maxime Hispani generis, de transitione cepisse consilium fama esset; ipse etiam interdum Hannibal de fuga in Galliam dicitur agitasse, ita ut, relicto peditatu omni, cum equitibus se *Hannibalis inopia & anxietas.*

(b) *denunciant* Gron.

V. c. 536. a. C. 216.

Castra movet.

proriperet. Quum hæc consilia atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit, in calidiora atque eo maturiora messibus Apuliæ loca : simul ut, quo longius ab hoste recessisset, transfugia inpeditiora levibus ingeniis essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed, per eumdem Lucanum Statilium, omnibus ultra castra transque montes exploratis, quum relatum esset, visum procul hostium agmen; tum de insequendo eo consilia agitari cœpta. Quum utriusque consulis eadem, quæ semper ante, fuisset sententia; ceterum Varroni fere omnes, Paullo nemo, præter Servilium prioris anni consulem, adsentiretur; majoris partis sententia ad nobilitandas clade Romana Cannas, urguente fato, profecti sunt. Prope eum vicum Hannibal castra posuerat aversa a Vulturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit. Id quum ipsis castris percommodum fuit, tum salutare præcipue futurum erat, quum aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantum adflante vento, in obcæcatum pulvere effuso hostem pugnaturi.

Ad Cannas castra ponit.

XLIV. Consules, satis exploratis itineribus, sequentes Pœnum, ut ventum ad Cannas est, ubi in conspectu Pœnum habebant, bina castra communiunt, eodem ferme intervallo, quo ad Geronium, sicut ante, copiis divisis. Ausidus amnis, utrisque castris adfluens, aditum aquatoribus ex sua cujusque opportunitate haud sine certamine dabat. Ex minoribus tamen castris, quæ posita trans Ausidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium præsidium. Hannibal spem nactus, locis natis ad equestrem pugnam, qua parte virium invictus erat, facturos copiam pugnandi consules, dirigit aciem, lacessitque Numidarum procursatione hostes. Inde rursus sollicitari seditione militari ac discordia consulum Romana castra: quum Paullus Semproniique & Flaminii temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabium (c) objiceret: testareturque Deos hominesque hic, « nullam penes se culpam » esse, quod Hannibal jam velut usucepisset » Italiam; se constrictum a collega teneri; » ferrum atque arma iratis & pugnare cu-

U. c. 536. a. C. 216.

Romani bina castra muniunt.

Discordia Coss.

(c) *Fabii* Gron.

U. c. 536. a. C. 216.

» pientibus adimi militibus; » ille, « si quid » projectis ac proditis ad inconsultam atque » improvidam pugnam legionibus accideret, » se omnis culpæ exsortem, omnis eventus » participem fore diceret. Videret, ut, qui- » bus lingua tam promta ac temeraria, æque » in pugna vigerent manus. »

XLV. Dum altercationibus magis, quam consiliis, tempus teritur, Hannibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, quum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. Quam inconditam turbam quum vixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro vallo locatam atque ipsas prope portas evecti sunt. Id vero indignum visum, ab tumultuario auxilio jam etiam castra Romana terreri: ut ea modo una causa, ne extemplo transirent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quod summa imperii eo die penes Paullum fuerit. Itaque Varro postero die, cui sors ejus diei imperii erat, nihil consulto collega, signum pugnæ proposuit, instructasque copias flumen traduxit, sequente Paullo; quia magis non

Numidæ aquatores Romanos fugant.

Varro signum pugnæ proponit.

probare, quam non adjuvare, consilium poterat. Transgressi flumen eas quoque, quas in castris minoribus habuerant, copias suis adjungunt: atque ita instructa acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites: lævum cornu extremi equites sociorum, intra pedites, ad medium juncti legionibus Romanis tenuerunt jaculatores: ex ceteris levium armorum auxiliis prima acies facta. Consules cornua tenuerunt; Terentius lævum, Æmilius dextrum. Gemino Servilio media pugna tuenda data. *U. c. 536. a C. 216.* *Instruit aciem.*

XLVI. HANNIBAL luce prima, Baliaribus levique alia armatura præmissa, transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hispanosque equites prope ripam lævo in cornu adversus Romanum equitatum: dextrum cornu Numidis equitibus datum, media acie peditibus firmata; ita, ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medii Galli atque Hispani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem: ita armati erant, armis & ad Trebiam, ceterum magna ex parte ad Trasimenum captis. Gallis Hispanisque scuta ejusdem formæ fere *Hannibal aciem instruit.*

U. c. 536. a. C. 216.

erant : dispares ac dissimiles gladii : Gallis prælongi ac sine mucronibus : Hispano, punctim magis, quam cæsim, adsueto petere hostem, brevitate habiles & cum mucronibus. Ante ceteros habitus gentium harum tum magnitudine corporum, tum specie terribilis erat. Galli super umbilicum erant nudi : Hispani linteis prætextis purpura tunicis, candore miro fulgentibus, constiterant. Numerus omnium peditum, qui tum steterunt in acie, millium fuit quadraginta, decem equitum. Duces cornibus præerant : sinistro Hasdrubal, dextro Maharbal : mediam aciem Hannibal ipse cum fratre Magone tenuit. Sol, seu de industria ita locatis, seu quod forte ita starent, perobportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in septentrionem versis. Ventus (*d*), (Vulturnum incolæ regionis vocant) adversus Romanis coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

Prælium committitur.

XLVII. Clamore sublato, procursum ab auxiliis, & pugna levibus primum armis commissa : deinde equitum Gallorum Hispanorumque lævum cornu cum dextro Romano

(d) *ventus, quem Vulturnum - vocant* Gron.

concurrit, minime equeſtris more pugnæ: frontibus enim adverſis concurrendum erat; quia, nullo circa ad evagandum relicto ſpatio, hinc amnis, hinc peditum acies claudebant in directum utrimque nitentes. Stantibus ac confertis poſtremo turba equis, vir virum amplexus detrahebat equo. Pedeſtre magna jam ex parte certamen factum erat: acrius tamen, quam diutius, pugnatum eſt; pulſique Romani equites terga vertunt. Sub equeſtris finem certaminis coorta eſt peditum pugna. Primo & viribus & animis pares conſtabant ordines Gallis Hiſpanisque: tandem Romani, diu ac ſæpe conniſi, æqua fronte acieque denſa inpulere hoſtium cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, a cetera prominentem acie. Inpulſis deinde ac trepida referentibus pedem inſiſtere; ac tenore uno per præceps pavore fugientium agmen in mediam primum aciem inlati, poſtremo, nullo reſiſtente, ad ſubſidia Afrorum pervenerunt; qui utrimque reductis alis conſtiterant, media, qua Galli Hiſpanique ſteterant, (e) aliquantum prominente acie. Qui cuneus ut pulſus æquavit frontem primum, deinde

U. c. 536. a. C. 216.

(e) *ſteterunt* Gron. Crev.

U. c. 536. a. C. 316. nitendo etiam finum in medio dedit, Afri circa jam cornua fecerant; inruentibusque incaute in medium Romanis, circumdedere alas: mox, cornua extendendo, clausere & ab tergo hostes. Hinc Romani, defuncti nequidquam prœlio uno, omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, etiam adversus Afros integram pugnam ineunt; non tantum eo iniquam, quod inclusi adversus circumfusos, sed etiam quod fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

XLVIII. Jam & in sinistro cornu Romano (*f*) ubi sociorum equites adversus Numidas steterant, consertum prœlium erat, segne primo, & a Punica cœptum fraude. Quingenti ferme Numidæ, præter solita (*g*) arma telaque, gladios occultos sub loricis habentes, specie transfugarum quum ab suis, parmas post terga habentes, adequitassent; repente ex equis desiliunt, parmisque & jaculis ante pedes hostium projectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, considere ab tergo jubentur. Ac, dum prœlium ab omni parte conseritur, quieti manserunt. Postquam omnium animos oculosque occupaverat

(*f*) *Romanis* Crev. (*g*) *justa* Gron. Crev.

verat certamen; tum, adreptis scutis, quæ passim inter acervos cæsorum corporum strata erant, aversam adoriuntur Romanam aciem; tergaque ferientes, ac poplites cædentes, stragem ingentem, ac majorem aliquanto pavorem ac tumultum, fecerunt. Quum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala jam spe prœlium esset; Hasdrubal, qui ea parte præerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit: Hispanos & Gallos pedites, jam Afris prope fessis, cæde magis quam pugna, adjungit. *U. c. 538. a. C. 216.*

XLIX. Parte altera pugnæ Paullus, quamquam primo statim prœlio funda graviter ictus fuerat, tamen & obcurrit sæpe cum confertis Hannibali, & aliquot locis prœlium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis, omissis postremo equis, quia consulem & ad regendum equum vires deficiebant. Tum denuncianti cuidam, jussisse consulem ad pedes descendere equites, dixisse Hannibalem ferunt: « Quam mallem, vinctos mihi tra» deret! » Equitum pedestre prœlium, quale jam haud dubia hostium victoria, fuit; quum victi mori in vestigio mallent, quam fugere; *Vincit Hannibal.*

U. c. 536. a. C. 216. victores, morantibus victoriam irati, trucidarent quos pellere non poterant. Pepulerunt tamen jam paucos superantes, & labore ac vulneribus fessos. Inde dissipati omnes sunt, equosque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum, quum, prætervehens equo, sedentem in saxo cruore obpletum consulem vidisset : « L. Æmili, » [inquit] quem unum insontem culpæ cla» dis hodiernæ Dii respicere debent, cape » hunc equum, dum & tibi virium aliquid » supereſt. Comes ego te tollere possum ac » protegere. Ne funestam hanc pugnam morte » consulis feceris. Etiam sine hoc lacrimarum » satis luctusque est. » Ad ea consul : « Tu » quidem, Cn. Corneli, macte virtute esto! » Sed cave, frustra miserando exiguum tem» pus e manibus hostium evadendi absumas. » Abi, nuncia publice Patribus, urbem Ro» manam (*h*) muniant, ac prius, quam hostis » victor adveniat, præsidiis firment : priva» timque Q. Fabio, L. Æmilium præcepto» rum ejus memorem & vixisse, & adhuc » mori. Me (*i*) in hac strage militum meo-

Æmilii Paulli postrema verba.

(h) *Romam* Gron. Crev.

(i) *Tu me* Gron.

» rum patere exspirare, ne aut reus iterum » e consulatu sim, aut accusator collegæ ex- » sistam, ut alieno crimine innocentiam meam » protegam. » Hæc exigentes prius turba fugientium civium, deinde hostes, obpressere: consulem, ignorantes quis esset, obruere telis: Lentulum inter tumultum abripuit equus. Tum inde effuse fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in majora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplo a Carthalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi sunt. Consul alter, seu forte, seu consilio, nulli fugientium ~~infestus~~ agmini, cum septuaginta fere equitibus Venusiam perfugit (*k*). Quadraginta millia peditum, duo millia septingenti equites, & tanta prope civium sociorumque pars, cæsi dicuntur; in his ambo consulum quæstores L. Atilius & L. Furius Bibaculus: unus & viginti tribuni militum: consulares quidam prætoriique & ædilicii: inter eos Cn. Servilium Geminum (*l*) & M. Minucium numerant, qui magister equitum priore anno, aliquot ante consul

U. c. 536. a. C. 216.

Cladis quanta fuerit.

(k) *profugit* Gron.

(l) *Geminum* del. Gron.

U. c. 536. a. C. 216. fuerat (*m*) : octoginta præterea aut senatores, aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent, quum sua voluntate milites in legionibus facti essent. Capta eo prœlio tria millia peditum & equites trecenti dicuntur.

L. Hæc est pugna Cannensis, Alliensi cladi nobilitate par : ceterum ut illis, quæ post pugnam accidere, levior, quia ab hoste cessatum est; sic strage exercitus gravior fœdiorque. Fuga namque ad Alliam sicut urbem prodidit, ita exercitum servavit : ad Cannas fugientem consulem vix septuaginta secuti sunt : alterius morientis prope totus exercitus fuit. Binis in castris quum multitudo semiermis sine ducibus esset, nuncium, qui in majoribus erant, mittunt; « dum prœlio, » deinde ex lætitia epulis fatigatos quies noc» turna hostes premeret, ut ad se transirent : » uno agmine Canusium abituros esse. » Eam sententiam alii totam adspernari : « Cur enim » illos, qui se arcessant, ipsos non venire, » quum æque conjungi possent? quia videli» cet plena hostium omnia in medio essent : » & aliorum, quam sua, corpora tanto peri-

(m) *consul aliquot annis ante fuerat* Gron. Crev.

» culo mallent objicere. » Aliis non tam sententia displicere, quam animus deesse. P. Sempronius Tuditanus tribunus militum, « Capi » ergo mavultis [inquit] ab avariſſimo & » crudeliſſimo hoſte, æſtimarique capita veſtra, » & exquiri pretia ab interrogantibus, Ro- » manus civis ſis, an Latinus ſocius, ut ex tua » contumelia & miſeria alteri honos quæra- » tur ? Non tu : ſi quidem L. Æmilii conſu- » lis, qui ſe bene mori, quam turpiter vi- » vere, maluit, & tot fortiſſimorum virorum, » qui circa eum cumulati jacent, cives eſtis. » Sed ante, quam obprimit lux, majoraque » hoſtium agmina obſepiunt iter, per hos, » qui inordinati atque incompoſiti obſtrepunt » portis, erumpamus. Ferro atque audacia » via fit, quamvis per confertos hoſtes. Cu- » neo quidem hoc laxum atque ſolutum agmen, » ut ſi nihil obſtet, tranſibimus. Itaque ite » mecum, qui & vosmetipſos & rempublicam » ſalvam vultis. » Hæc ubi dicta dedit, ſtringit gladium, cuneoque facto per medios vadit hoſtes. Et, quum in latus dextrum, quod patebat, Numidæ jacularentur, translatis in dextrum ſcutis, in majora caſtra ad ſexcentos evaſerunt : atque inde protinus, alio

U. c. 536. a. C. 216.

V. c. 536. a. C. 216.

magno agmine adjuncto, Canusium incolumes perveniunt. Hæc apud victos magis inpetu animorum, quod (*n*) ingenium suum cuique aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum, aut imperio cujusquam, agebantur.

Canusium multi Romanorum fugiunt.

Hannibal victoria uti nescit.

LI. HANNIBALI victori quum ceteri circumfusi gratularentur, suaderentque, ut, tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, noctisque insequentis, quietem & ipse sibi sumeret, & fessis daret militibus; Maharbal, præfectus equitum, minime cessandum ratus, « Immo, ut, quid hac pugna sit » actum, scias, die quinto, [inquit] victor » in Capitolio epulaberis. Sequere: cum » equite, ut prius venisse, quam ventu- » rum, sciant, præcedam. » Hannibali nimis læta res est visa, majorque, quam ut eam statim capere animo posset. Itaque, « volun- » tatem se laudare Maharbalis, [ait:] ad » consilium pensandum temporis opus esse. » Tum Maharbal, « Non omnia, nimirum, » eidem Dii dedere. Vincere scis, Hannibal; » victoria uti nescis. » Mora ejus diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio. Postero die ubi primum inluxit, ad spolia le-

(*n*) *quem* Crev.

genda fœdamque etiam hoſtibus ſpectandam ſtragem inſiſtunt. Jacebant tot Romanorum millia, pedites paſſim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna junxerat aut fuga. Adſurgentes quidam ex ſtrage media cruenti, quos ſtricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoſte obpreſſi ſunt. Quoſdam & jacentes vivos ſucciſis feminibus poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem jugulumque, & reliquum ſanguinem jubentes haurire. Inventi ſunt quidam merſis in effoſſam terram capitibus, quos (*o*) ſibi ipſos feciſſe foveas, obruentesque ora ſuperjecta humo interclusiſſe ſpiritum adparebat. Præcipue convertit omnes ſubſtratus Numida mortuo ſuperincubanti Romano vivus, naſo auribusque laceratis: quum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira verſus, laniando dentibus hoſtem, exſpiraſſet.

U. c. 536. a. C. 216.

Strages etiam hoſtibus miſerabilis.

LII. Spoliis ad multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit caſtra obpugnanda, & omnium primum, brachio objecto, flumine eos excludit. Ceterum ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam feſſis, maturior ipſius ſpe deditio eſt facta. Pacti, ut arma atque

Bina Romanorum caſtra ſe dedunt victori.

(*o*) *quas* Gron. Crev.

U. c. 536. a. C. 216. equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in ſocios ducenis, in ſervos centenis, & ut, eo pretio perſoluto, cum ſingulis abirent veſtimentis, in caſtra hoſtes acceperunt; traditique in cuſtodiam omnes ſunt, ſeorſum (*p*) cives ſociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex majoribus caſtris, quibus ſatis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum & ducenti equites, alii agmine, alii palati paſſim per agros, quod haud minus tutum erat, Canuſium perfugiſſent; caſtra ipſa ab ſauciis timidisque eadem conditione, qua altera, tradita hoſti. Præda ingens parta eſt: &, præter equos virosque, & ſi quid argenti, (quod plurimum in phaleris equorum erat; nam ad veſcendum facto perexiguo, utique militantes, utebantur) omnis cetera præda diripienda data eſt. Tum ſepeliendi cauſſa conferri in unum corpora ſuorum juſſit. Ad *Pœni 8000 in acie cæſi.* octo millia fuiſſe dicuntur fortiſſimorum virorum. Conſulem quoque Romanum conquiſitum ſepultumque, quidam auctores ſunt. Eos, qui Canuſium perfugerant, mulier Apula, nomine Buſa, genere clara ac divitiis, mœ-

(p) *ſed ſeorſum* Gron. Crev.

nibus tantum tectisque a Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam juvit: pro quâ ei munificentia postea, bello perfecto, ab senatu honores habiti sunt. *U. c. 536. a. C. 216.*

LIII. Ceterum, quum ibi tribuni militum quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cujus pater priore anno dictator fuerat, & de legione secunda L. Publicius Bibulus & P. Cornelius Scipio, & de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime ædilis fuerat; omnium consensu ad P. Scipionem, admodum adolescentem, & ad Ap. Claudium summa imperii delata est. Quibus consultantibus inter paucos de summa rerum, nunciat P. Furius Philus, consularis viri filius, « Nequidquam eos perditam spem fove- » re: desperatam comploratamque rem esse » publicam. Nobiles juvenes quosdam, quo- » rum principem L. Cæcilium Metellum, » mare ac naves spectare, ut, deserta Italia, » ad regem (*q*) aliquem transfugiant. » Quod malum, præterquam atrox, super tot clades etiam novum, quum stupore ac miraculo torpidos defixisset, &, qui aderant, consilium (*r*) advocandum de eo censerent; negat *Conjuratio deserendæ Italiæ causa.*

(q) *regum* Gron. Crev. (r) *concilium* Gron.

U. c. 536. a. C. 216.

consilii (*s*) rem esse Scipio juvenis, fatalis dux hujusce belli, « Audendum atque agendum, non consultandum, [ait] in tanto malo esse. Irent secum extemplo armati, qui rempublicam salvam vellent. Nullo (*t*) verius, quam ubi ea cogitentur, hostium castra esse. » Pergit ire, sequentibus paucis, in hospitium Metelli : & , quum concilium ibi juvenum, de quibus adlatum erat , inveniisset, stricto super capita consultantium gladio, « Ex mei animi sententia, [inquit] ut ego rempublicam populi Romani non deseram , neque alium civem Romanum deserere patiar. Si sciens fallo, tum me, Jupiter optime maxime , domum , familiam, remque meam pessimo leto adficias ! In hæc verba , L. Cæcili , jures , postulo, ceteri-que , qui adestis : qui non juraverit, in se hunc gladium strictum esse sciat. » Haud secus pavidi, quam si victorem Hannibalem cernerent , jurant omnes : custodiendosque semet ipsos Scipioni tradunt.

A Scipione obprimitur.

Venusiam ex fuga coëunt ad quatuor hominum millia.

LIV. Eo tempore, quo hæc Canusii agebantur, Venusiam ad consulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui sparsi fuga

(*s*) *concilii* Gron. (*t*) *nusquam* Crev.

per agros fuerant, pervenere. Eos omnes Venusini per familias benigne accipiendos curandosque quum divisissent, in singulos equites togas & tunicas & quadrigatos nummos quinos vicenos, & peditibus denos, & arma, quibus deerant, dederunt: ceteraque publice ac privatim hospitaliter facta: certatumque, ne a muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Busæ multitudo faciebat, & jam ad decem millia hominum erant. Appiusque & Scipio, postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuncium extemplo mittunt, quantæ secum peditum equitumque copiæ essent: scisciatumque simul, utrum Venusiam adduci exercitum, an manere juberet Canusii? Varro ipse Canusium copias traduxit. Et jam aliqua species consularis exercitus erat; mœnibusque se certe, si non armis, ab hoste videbantur defensuri. Romam, ne has quidem reliquias superesse civium sociorumque, sed occidione occisos cum duobus exercitibus consules, deletasque omnes copias, adlatum fuerat. Numquam, salva urbe, tantum pavoris tumultusque intra mœnia Romana fuit. Itaque subcumbam oneri,

U. c. 536. a. C. 216.

Pavor Romæ maximus.

U. c. 536. a. C. 216. neque adgrediar narrare, quæ ediſſertando minora vero fecero. Conſule exercituque ad Traſimenum priore anno amiſſo, non vulnus ſuper vulnus, ſed multiplex clades, cum duobus conſulibus duo (*u*) conſulares exercitus amiſſi nunciabantur: nec ulla jam caſtra Romana, nec ducem, nec militem eſſe: Hannibalis Apuliam, Samnium, ac jam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta eſſet. Comparem cladem ad Ægates inſulas Carthaginienſium prœlio navali acceptam, qua fracti Sicilia ac Sardinia ceſſere, hinc vectigales ac ſtipendiarios fieri ſe paſſi ſunt? aut pugnam adverſam in Africa, cui poſtea hic ipſe Hannibal ſubcubuit? Nulla ex parte comparandæ ſunt, niſi quod minore animo latæ ſunt.

Senatus conſulitur de urbis cuſtodia, LV. P. Furius Philus & Man. (*x*) Pomponius prætores ſenatum in curiam Hoſtiliam vocaverunt, ut de urbis cuſtodia conſulerent. Neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hoſtem ad obpugnandam Romam, quod unum opus belli reſtaret, venturum. Quum in malis, ſicut ingentibus, ita ignotis, ne con-

(u) *duo* del. *Gron. Crev.*

(x) *Marcus* Gron. Crev.

filium quidem satis expedirent, obstreperetque clamor lamentantium mulierum, &, nondum palam facto, vivi mortuique per omnes pene domos promiscue complorarentur: tum Q. Fabius Maximus censuit, « equites expeditos & Appia & Latina via mittendos, qui, obvios percunctando aliquos » profectos ex fuga, passim dissipatos, forte » referant, quæ fortuna consulum atque exer- » cituum sit; & si quid Dii inmortales, » miseriti imperii, reliquum Romano nomini » fecerint: ubi eæ copiæ sint: quo se Han- » nibal post prœlium contulerit: quid paret, » quid agat, acturusque sit. Hæc exploranda » noscendaque per inpigros juvenes esse. Illud » per Patres ipsos agendum, quoniam magi- » stratuum parum sit, ut tumultum ac trepi- » dationem in urbe tollant, matronas publico » arceant, continerique intra suum quamque » limen cogant: comploratus familiarum coër- » ceant: silentium per urbem faciant: nun- » cios rerum omnium ad prætores deducen- » dos curent; suæ quisque fortunæ domi » auctorem exspectent, custodesque (y) præ- » terea ad portas ponant, qui prohibeant,

U. c. 536. a. C. 216.

Sententia Fabii Max.

(y) *custodes* Gron.

U. c. 536. a. C. 216. » quemquam egredi urbem ; cogantque ho- » mines nullam , nisi urbe ac mœnibus sal- » vis, salutem sperare. Ubi conticuerit tu- » multus, recte tum in curiam Patres revo- » candos, consulendumque de urbis custodia » esse. »

LVI. Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent, submotaque foro per magistratus turba , Patres diversi ad sedandos tumultus discessissent; tum demum literæ a Terentio consule adlatæ sunt; « L. Æmilium » consulem exercitumque cæsum; sese Canusii » esse , reliquias tantæ cladis velut ex nau- » fragio conligentem. Ad decem millia mili- » tum ferme esse incompositorum inordinato- » rumque. Pœnum sedere ad Cannas , in capti- » vorum pretiis prædaque alia , nec victoris » animo, nec magni ducis more, nundinantem,» Tum privatæ quoque per domos clades vulgatæ sunt : adeoque totam urbem obplevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona expers luctus fuerat. Itaque, ne ob eamdem caussam alia quoque sacra publica aut privata desererentur, senatusconsulto diebus triginta

Cereris sacrum intermissum.

luctus est finitus. Ceterum quum sedato urbis tumultu, revocati in curiam Patres essent, aliæ insuper ex Sicilia literæ adlatæ sunt ab T. Otacilio prætore, » Regnum Hieronis » classe Punica vastari : cui quum opem in- » ploranti ferre vellet, nunciatum sibi esse, » aliam classem ad Ægates insulas stare, pa- » ratam instructamque, ut, ubi se versum » ad tuendam Syracusanam oram Pœni sen- » sissent, Lilybæum extemplo provinciamque » aliam Romanam adgrederentur. Itaque classe » opus esse, si regem socium Siciliamque » tueri vellent. » *U. c. 536. a. C. 216.*

LVII. Literis consulis prætorisque lectis, M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti præesset, Canusium ad exercitum mittendum, scribendumque consuli, ut, quum prætori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum reipublicæ fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tantas clades, quum ceteris prodigiis, tum quod duæ Vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri compertæ, & altera sub terra, ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat, altera sibimet ipsa mortem conscíverat. L. Cantilius, *Vestales stupri compertæ.*

U. c. 536. a. C. 216.

scriba pontificis, quos nunc minores pontifices adpellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, a pontifice maximo eo usque virgis in comitio cæsus erat, ut inter verbera exspiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut fit, clades in prodigium versum esset, decemviri libros adire jussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est scisitatum, quibus precibus supplici sque Deos possent placare, & quænam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca, in foro boario sub terra vivi demissi sunt in locum saxo conseptum, jam (z) ante hostiis humanis, minime Romano sacro, inbutum. Placatis satis, ut rebantur, Deis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille & quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi præsidio essent, mittit; ipse, legione classis (ea tertia legio erat) cum tribunis militum Teanum Sidicinum præmissa, classe tradita P. Furio Philo collegæ, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus M. Junius, & Ti. Sempronius magister equi-

Hostiæ humanæ immolatæ.

(z) *jam* l. *ibi* Gron.

tum,

tum, delectu edicto, juniores ab annis septemdecim, & quosdam prætextatos, scribunt. Quatuor ex his legiones & mille equites effecti. Item ad socios Latinumque nomen, ad milites ex formula accipiendos, mittunt. Arma, tela, alia parari jubent : & vetera hostium spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam novi delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit : octo millia juvenum validorum ex servitiis, prius sciscitantes singulos, vellentne militare, emta publice armaverunt. Hic miles magis placuit, quum pretio minore redimendi captivos copia fieret. *U. c. 536. a. C. 216.* *Servi armantur.*

LVIII. Namque Hannibal, secundum tam prosperam ad Cannas pugnam, victoris magis, quam bellum gerentis, intentus curis, quum, captivis productis segregatisque, socios, (a) sicut ante ad Trebiam Trasimenumque lacum, benigne adlocutus, sine pretio dimisisset; Romanos quoque vocatos (quod numquam alias antea) satis miti sermone adloquitur : « Non internecinum sibi esse cum » Romanis bellum : de dignitate atque impe» rio certare. Et Patres virtuti Romanæ ces- *Hannibalis oratio ad captivos Rom.*

(a) *segregatisque sociis, eos* Gron. Crev.

U. c. 536. a. C. 216.

» fisse : & se id adniti, ut suæ in vicem simul » felicitati & virtuti cedatur. Itaque redi- » mendi se captivis copiam facere. Pretium » fore in capita, equiti quingenos quadriga- » tos nummos, trecenos pediti, servo cen- » tum. » Quàmquam aliquantum adjiciebatur equitibus ad id pretium, quod pepigerant dedentes se; læti tamen quamcumque conditionem pacisscendi acceperunt. Placuit suffragio ipsorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent : nec pignus aliud fidei, quam ut jurarent se redituros, acceptum. Missus cum his Carthalo nobilis Carthaginiensis : qui, si forte ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Quum egressi castris essent, unus ex iis, minime Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, jurisjurandi solvendi caussa quum in castra rediisset, ante noctem comites adsequitur. Ubi eos Romam venire nunciatum est, Carthaloni obviam lictor missus, qui dictatoris verbis nunciaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

Legati captivorum.

Eorum principis oratio in senatu.

LIX. Legatis captivorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps M. Junius, « Patres conscripti, [inquit] nemo nostrum » ignorat, nulli umquam civitati viliores

» fuiſſe captivos, quam noſtræ. Ceterum, » niſi nobis plus juſto noſtra placet cauſſa, » non alii umquam minus neglegendi vobis, » quam nos, in hoſtium poteſtatem venerunt. » Non enim in acie per timorem arma tradi- » dimus; ſed, quum prope ad noctem ſuper- » ſtantes cumulis cæſorum corporum prœlium » extraxiſſemus, in caſtra recepimus nos. Diei » reliquum ac noctem inſequentem, feſſi la- » bore ac vulneribus, vallum ſumus tutati. » Poſtero die, quum circumſeſſi ab exercitu » victoſe aqua arceremur, nec ulla jam per » confertos hoſtes erumpendi ſpes eſſet, nec » eſſe nefas duceremus, quinquaginta milli- » bus hominum ex acie noſtra trucidatis, ali- » quem ex Cannenſi pugna Romanum mili- » tem reſtare; tum demum pacti ſumus pre- » tium, quo redemti dimitteremur: arma, » in quibus nihil jam auxilii erat, hoſti tra- » didimus. Majores quoque acceperamus ſe a » Gallis auro redemiſſe: & patres veſtros, » (*b*) aſperrimos illos ad conditionem pacis, » legatos tamen captivorum redimendorum » gratia Tarentum miſiſſe. Atqui, & ad Alliam » cum Gallis, & ad Heracleam cum Pyrrho,

U. c. 538. a. C. 216.

(*b*) *noſtros* Crev.

U. c. 536. a. C. 216.

» utraque non tam clade infamis, quam pa-
» vore ac fuga, pugna fuit. Cannenſes cam-
» pos acervi Romanorum corporum tegunt:
» nec ſuperſumus pugnæ, niſi in quibus tru-
» cidandis & ferrum & vires hoſtem defece-
» runt. Sunt etiam de noſtris quidam, qui ne
» in acie quidem refugerunt: ſed, præſidio
» caſtris relicti, quum caſtra traderentur, in
» poteſtatem hoſtium venerunt. Haud equi-
» dem ullius civis & commilitonis fortunæ
» aut conditioni invideo, nec premendo alium
» me extuliſſe velim: ne illi quidem, (niſi
» pernicitatis pedum & curſus aliquod præ-
» mium eſt) qui plerique inermes ex acie
» fugientes non prius, quam Venuſiæ aut
» Canuſii, conſtiterunt, ſe nobis merito præ-
» tulerint, gloriatique ſint, in ſe plus, quam
» in nobis, præſidii reipublicæ eſſe. Sed illis
» & bonis ac fortibus militibus utemini: &
» nobis etiam promtioribus pro patria, quod
» beneficio veſtro redemti atque in patriam
» reſtituti fuerimus. Delectum ex omni ætate
» & fortuna habetis: octo millia ſervorum
» audio armari. Non minor numerus noſter
» eſt, nec majore pretio redimi poſſumus,
» quam hi emuntur. Nam ſi conferam nos

» cum illis, injuriam nomini Romano faciam. U. c. 536. a. C. 216.
» Illud etiam in tali consilio animadverten-
» dum vobis censeam, Patres conscripti, (si
» tamen duriores esse velitis, quod nullo no-
» stro merito faciatis) cui nos hosti relicturi
» sitis. Pyrrho videlicet, qui nos hospitum
» numero habuit captivos; an barbaro ac
» Pœno, qui utrum avarior, an crudelior,
» sit, vix existimari potest. Si videatis cate-
» nas, squalorem, deformitatem (c) civium
» vestrorum, non minus profecto vos ea
» species moveat, quam si ex altera parte cer-
» natis stratas Cannensibus campis legiones
» vestras. Intueri potestis sollicitudinem &
» lacrimas in vestibulo curiæ stantium cogna-
» torum nostrorum, exspectantiumque respon-
» sum vestrum. Quum ii pro nobis proque iis,
» qui absunt, ita suspensi ac solliciti sint;
» quem censetis animum ipsorum esse, quo-
» rum in discrimine vita libertasque est? Si,
» me Dius fidius, ipse in nos mitis Hanni-
» bal contra naturam suam esse velit, nihil
» tamen nobis vita opus esse censeamus, quum
» indigni, ut a vobis redimeremur, visi su-
» mus. Rediere Romam quondam remissi a

(c) *deformitatemque* Gron.

U. c. 536. a. C. 216.

» Pyrrho ſine pretio capti : ſed rediere cum » legatis primoribus civitatis, ad redimen- » dos ſeſe miſſis. Redeam ego in patriam, » trecentis nummis non æſtimatus civis ? » Suum quiſque habet animum, Patres con- » ſcripti. Scio in diſcrimine eſſe vitam cor- » pusque meum. Magis me famæ periculum » movet, ne a vobis damnati ac repulſi abea- » mus (*d*). Neque enim vos pretio peperciſſe » homines credent. »

Manlius ſuadet ne captivi redimantur.

LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quæ in comitio erat, clamor flebilis eſt ſublatus, manusque ad curiam tendebant orantes, ut ſibi liberos, fratres, cognatos redderent. Feminas quoque metus ac neceſſitas in foro turbæ huic virorum inmiſcuerat. Senatus, ſubmotis arbitris, conſuli cœptus. Ibi quum ſententiis variaretur, & alii redimendos de publico, alii nullam publice inpenſam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi; ſi quibus argentum in præſentia deeſſet, dandam ex ærario pecuniam mutuam, prædibusque ac prædiis cavendum populo, conſerent; tum T. Manlius Torquatus, priſcæ ac nimis duræ, ut plerisque videbatur, ſeve-

(d) *habeamur* Gron.

ritatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: «Si tantummodo postulassent legati » pro iis, qui in hostium potestate sunt, ut » redimerentur, sine ullius insectatione eorum, » brevi sententiam peregissem. Quid enim » aliud quam admonendi essetis, ut morem » traditum a patribus, necessario ad rem mi- » litarem exemplo, servaretis? Nunc autem » quum prope gloriati sint, quod se hostibus » dediderint, præferrique non captis modo in » acie ab hostibus, sed etiam iis, qui Venu- » siam Canusiumque pervenerunt, atque ipsi » C. Terentio consuli, æquum censuerint; » nihil vos eorum, Patres conscripti, quæ » illic acta sunt, ignorare patiar. Atque uti- » nam hæc, quæ apud vos acturus sum, Ca- » nusii apud ipsum exercitum agerem, opti- » mum testem ignaviæ cujusque & virtutis: » aut unus hic saltem adesset P. Sempronius, » quem si isti ducem secuti essent, milites » hodie in castris Romanis, non captivi in » hostium potestate essent! Sed quum, fessis » pugnando hostibus, tum victoria lætis, & » ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem » ad erumpendum liberam habuissent, & sep- » tem armatorum hominum millia perrumpere

U. c. 536. a. C. 216.

U. c. 536. a. C. 216. » etiam confertos hostes potuissent; neque » per se ipsi id facere conati sunt, neque » alium sequi voluerunt. Nocte prope » tota P. Sempronius Tuditanus non destitit » monere, adhortari (e) eos, dum paucitas » hostium circa castra, dum quies ac silentium » esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem » sequerentur : ante lucem pervenire in tuta » loca, in sociorum urbes posse. Sicut avo- » rum memoria P. Decius tribunus militum » in Samnio ; sicut, nobis adolescentibus, » priore Punico bello Calpurnius Flamma » trecentis voluntariis, quum ad tumulum » eos capiendum, situm inter medios hostes, » duceret, dixit : Moriamur, milites, & » morte nostra eripiamus ex obsidione circum- » ventas legiones : si hoc P. Sempronius di- » ceret; nec viros quidem, nec Romanos vos » duceret, si nemo tantæ virtutis exstitisset » comes. Viam non ad gloriam magis, quam » ad salutem, ferentem demonstrat, reduces » in patriam, ad parentes, ad conjuges ac » liberos facit. Ut servemini, deest vobis » animus ? quid, si moriendum pro patria » esset, faceretis ? Quinquaginta millia ci-

(e) *adhortarique* Gron.

» vium ſociorumque circa vos e[illegible]ſo die » cæſa jacent. Si tot exempla v[illegible]is non » movent, nihil umquam movebit[illegible] tanta » clades vilem vitam non fecit, nu[illegible]ciet. » Liberi atque incolumes deſiderate [illegible]m: » immo deſiderate, dum patria eſt, [illegible] ci- » ves ejus eſtis. Sero nunc deſidera[illegible] » nuti capite, abalienati jure civi[illegible] ſervi » Carthaginienſium facti. Pretio re[illegible] eſtis » eo, unde ignavia ac nequitia abſtis? P. » Sempronium, civem veſtrum, non audiſtis, » arma capere ac ſequi ſe jubentem: Hanni- » balem poſt paullo audiſtis, caſtra prodi & » arma tradi jubentem. Quam ego ignaviam » iſtorum accuſo, quum ſcelus poſſim accu- » ſare? Non enim modo ſequi recuſarunt bene » monentem, ſed obſiſtere ac retinere conati » ſunt, ni ſtrictis gladiis viri fortiſſimi iner- » tes ſubmoviſſent. Prius, inquam, P. Sem- » pronio per civium agmen, quam per hoſtium, » fuit erumpendum. Hos cives patria deſide- » ret? quorum ſi ceteri ſimiles fuiſſent, ne- » minem hodie ex iis, qui ad Cannas pugna- » verunt, civem haberet. Ex millibus ſeptem » armatorum ſexcenti exſtiterunt, qui erum- » pere auderent, qui in patriam liberi atque

U. c. 536. a. C. 216.

U. c. 536. a. C. 216. » armati redirent : neque iis quadraginta mil-
» lia hoſtium obſtitere. Quam tutum iter dua-
» rum prope legionum agmini futurum cen-
» ſetis fuiſſe ? Haberetis hodie viginti millia
» armatorum Canuſii, fortia, fidelia, Patres
» conſcripti. Nunc autem quemadmodum hi
» boni fidelesque (nam fortes ne ipſi quidem
» dixerint) cives eſſe poſſunt? niſi quis cre-
» dere poteſt fuiſſe, ut erumpentibus, quin
» erumperent, obſiſtere conati ſunt : aut non
» invidere eos, quum incolumitati, tum glo-
» riæ illorum per virtutem partæ, quum ſibi
» timorem ignaviamque ſervitutis ignominio-
» ſæ cauſſam eſſe ſciant. Maluerunt in ten-
» toriis latentes ſimul lucem atque hoſtem
» exſpectare, quum ſilentio noctis erumpendi
» occaſio eſſet. At enim ad erumpendum e
» caſtris defuit animus ; ad tutanda fortiter
» caſtra animum habuerunt. Dies noctesque
» aliquot obſeſſi, vallum armis, ſe ipſi tutati
» vallo ſunt : tandem ultima auſi paſſique,
» quum omnia ſubſidia vitæ abeſſent, adfec-
» tisque fame viribus, arma jam ſuſtinere
» nequirent, neceſſitatibus magis humanis,
» quam armis, victi ſunt. Orto ſole hoſtis
» ad vallum acceſſit : ante ſecundam horam,

» nullam fortunam certaminis experti, tradi- *U. c. 536. a. C. 216.*
» derunt arma ac se ipsos. Hæc vobis ipso-
» rum per biduum militia fuit. Quum in acie
» stare ac pugnare decuerat, tum in castra
» refugerunt : quum pro vallo pugnandum
» erat, castra tradiderunt, neque in acie ne-
» que in castris utiles. Vos redimam ? quum
» erumpere castris oportet, cunctamini ac
» manetis : quum manere, castra (*f*) tutari
» armis necesse est, & castra & arma & vos
» ipsos traditis hosti. Ego non magis istos
» redimendos, Patres conscripti, censeo,
» quam illos dedendos Hannibali, qui per
» medios hostes e castris eruperunt, ac per
» summam virtutem se patriæ restituerunt. »

LXI. POSTQUAM Manlius dixit, quamquam *Senatus censet captivos non esse redimendos.*
Patrum quoque plerosque captivi cognatione adtingebant, præter exemplum civitatis minime in captivos jam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoque summa homines movit : quia nec ærarium exhaurire, magna jam summa erogata in servos ad militiam emendos armandosque, nec Hannibalem maxime hujusce rei, ut fama erat, egentem locupletari volebant. Quum triste responsum, « non redimi

(*f*) *& castra* Gron.

75
U. c. 536. a. C. 216.

» captivos, » redditum esset, novusque super veterem luctus tot jactura civium adjectus esset, cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam prosecuti sunt. Unus ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in castra jurejurando se exsolvisset. Quod ubi innotuit, relatumque ad senatum est, omnes censuerunt, comprehendendum & custodibus publice datis deducendum ad Hannibalem esse. Est & alia de captivis fama, decem primos veniisse. De eis quum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem, nec ne; ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur. Morantibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper legatos veniisse, L. Scribonium, & C. Calpurnium, & L. Manlium. Tum demum ab cognato Scribonii tribuno plebis de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum: & novos legatos tres ad Hannibalem revertisse, decem veteres remansisse; quod, per causam recognoscendi nomina captivorum ad Hannibalem ex itinere regressi, religione sese exsolvissent: de iis dedendis magna contentione actum in senatu esse: victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint. Ceterum proximis

censoribus adeo omnibus notis ignominiisque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo conscíverint : ceteri non foro solum omni deinde vita, sed prope luce ac publico, caruerint. Mirari magis, adeo discrepare inter auctores, quam, quid veri sit, discernere queas. Quanto autem major ea (g) clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quod, qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare cœperunt, nulla profecto alia de re, quam quod desperaverant de imperio. Defecere autem ad Pœnos hi populi : Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites præter Pentros, Bruttii omnes, Lucani : præter hos Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, & Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hæ clades defectionesque sociorum moverunt, ut pacis umquam mentio apud Romanos fieret, neque ante consulis Romam adventum, nec postquam is rediit, renovavitque memoriam acceptæ cladis. Quo in tempore ipso, adeo magno animo civitas fuit, ut consuli

U. c. 536. a. C. 216.

Defectio sociorum.

Pacis tamen mentio nulla.

(g) *hæc* Gron. Crev.

V. C. 536. a. C. 216. ex tanta clade, cujus ipſe cauſſa maxima fuiſſet, redeunti, & obviam itum frequenter ab omnibus ordinibus ſit, & gratiæ actæ, quod de republica non deſperaſſet : cui, ſi Carthaginienſium ductor fuiſſet, nihil recuſandum ſupplicii foret.

FINIS TOMI QUARTI.

ARGENTORATI,
Typis FRANCISCI GEORGII LEVRAULT.

PERMISSU SUPERIORUM.

WILBUR L. CROSS LIBRARY
UNIVERSITY

BOUND BY
HNM